

**”Kaiken tähän mennessä sanomani saat minulta lahjaksi”:
henkilöhahmojen vuorovaikutus ja roolit
Alicen seikkailut ihmemaassa -teoksessa**

**Maisterintutkielma
Lotta Leppälä
Suomen kieli
Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto
2019**

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Tekijä – Author Lotta Leppälä	
Työn nimi – Title ”Kaiken tähän mennessä sanomani saat minulta lahjaksi”: henkilöhahmojen vuorovaikutus ja roolit <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> -teoksessa	
Oppiaine – Subject suomen kieli	Työn laji – Level pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year huhtikuu 2019	Sivumäärä – Number of pages 92
Tiivistelmä – Abstract Tämä tutkimus käsittelee henkilöhahmojen keskeisiä keskustelun piirteitä ja rooleja Lewis Carrollin nonsense-klassikossa <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> (suom. Alice Martin). Henkilöhahmojen välistä vuorovaikutusta ja kullekin hahmolle ominaisia keskustelun toimintoja tarkastellaan keskusteluanalyysin keinoin. Henkilöhahmojen rooleihin tarinassa pureudutaan hyödyntämällä keskusteluanalyysin tuloksia sekä suhteuttamalla heidän toimintaansa Vladimir Proppin (1968 [1928]) ja A. J. Greimasin (1979 [1966]) aktanttimalleihin. Olennaista on, millaisina hahmot näyttävät suhteessa päähenkilö Aliceen, jonka näkökulmasta tapahtumia katsotaan. Tutkimus tasapainoilee kielitieteen ja kirjallisuustieteen rajamailla ja asettuu osaksi literary linguistics -tutkimusperinnettä. Tutkimuskysymyksiä on kaksi: 1. Millaiset toiminnot ja keskustelun piirteet ovat kullekin henkilöhahmolle ominaisia? 2. Millaisia rooleja keskustelu rakentaa henkilöhahmoille suhteessa päähenkilö Aliceen? Tutkimuksen tärkeänä tavoitteena on testata valittuja menetelmiä – arkikeskustelua varten kehitettyä keskusteluanalyysia sekä aktanttimalleja – epäkonventionaaliseen aineistoon, fiktiiviseen nonsense-tekstiin. Nonsense-kirjallisuuden vahva kielellisyys, outous ja odottamattomuus sekä järjestyksen ja kaaoksen välinen jännite tulevat selvästi esiin juuri vuorovaikutusta tarkasteltaessa. Tutkimuksessa avataan lisäksi uusi näkökulma teokseen: henkilöhahmot ja vuorovaikutus eivät ole saaneet paljoakaan huomiota suomalaisen Alice-tutkimuksen kentällä. Analyysi osoitti, että jokaisella tarkastelluista yhdeksästä henkilöhahmosta on teoksen dialogissa omat, arkikeskustelun konventioista poikkeavat keskustelun piirteensä. Näitä ovat esimerkiksi yhteistyöstä kieltäytyminen, intersubjektiiivisuuden puute ja ohipuhuminen, kohosteisesti toteutettu käskeminen ja tiedon jakaminen sekä näennäinen yhteistyön tekeminen vastapuolen harhauttamiseksi. Muiden henkilöhahmojen vallankäyttö Alicea kohtaan toistuu useassa vuorovaikutustilanteessa. Henkilöhahmojen roolien nimeämisessä käytettiin hyväksi aktanttimallien roolilistauksia, mutta pääasiassa roolit nimettiin itse niin, että mallit toimivat vertailukohtana. Osa henkilöhahmojen rooleista, kuten lahjoittaja ja kumppani, vaikuttaa Alicen toimintaan koko tarinan ajan, kun taas osan vaikutusalueena on pääasiassa yksittäinen keskustelutilanne. Keskusteluanalyysi osoittautui toimivaksi työkaluksi dialogin tarkasteluun, sillä monet arkikeskustelun ilmiöt ovat läsnä myös fiktiivisessä vuorovaikutuksessa. Tekstin nonsense-luonne tuli esiin juuri silloin, kun arkikeskustelun konventioita rikottiin. Aktanttimallien tärkein anti oli niiden ajatus henkilöhahmojen rooleista ja tehtävistä. Muun muassa perinteisen hyvä-paha-asetelman puuttuminen aiheutti sen, ettei <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> ollut suoraan rinnastettavissa aktanttimallien kuvaan kertomuksesta ja sen sisältämistä rooleista.	
Asiasanat – Keywords Vuorovaikutus, dialogi, keskusteluanalyysi, literary linguistics, nonsense	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	1
1.1 <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> aineistona.....	2
1.2 Nonsense-kirjallisuuden erityispiirteitä	4
1.3 Aikaisempi tutkimus	6
1.4 Tutkimusmenetelmä.....	9
2 KESKUSTELUNANALYYSI.....	11
3 KAUNOKIRJALLISUUS TUTKIMUSKOHTENA	15
3.1 Literary linguistics	15
3.2 Kaunokirjallinen dialogi	16
3.3 Henkilöhahmot ja roolit	18
4 HENKILÖHAHMOJEN KESKEISET KESKUSTELUN PIIRTEET.....	22
4.1 Kaalimato.....	22
4.2 Herttuatar	29
4.3 Irvikissa.....	36
4.4 Hattumaakari, maalisjänis ja murmeli	41
4.5 Herttakuningatar	50
4.6 Aarnikotka ja valekilpikonna.....	54
5 HENKILÖHAHMOJEN ROOLIT KESKUSTELUSSA	65
5.1 Kaalimato lahjoittajana	66
5.2 Herttuatar valeystävänä.....	68
5.3 Irvikissa kumppanina	70
5.4 Hattumaakari harhauttajana	72
5.5 Maalisjänis keskustelun vastustajana.....	74
5.6 Murmeli tuttua ja vieraana	75
5.7 Herttakuningatar arvaamattomana valtataistelijana.....	77
5.8 Aarnikotka johdattajana ja ohjailijana	79
5.9 Valekilpikonna puolitiehen jäävänä palkkiona.....	81
6 LOPUKSI.....	83
LÄHTEET	89

1 JOHDANTO

Tämä tutkimus käsittelee Lewis Carrollin nonsense-klassikon *Alicen seikkailut ihmemaassa* (1865, suom. Alice Martin 1995) henkilöahmojen tapoja keskustella ja olla vuorovaikutuksessa sekä heidän roolejaan suhteessa päähenkilö Aliceen. Tarkastelen teoksen dialogissa ilmeviä vuorovaikutustilanteita, niiden sisältämiä toimintajaksoja ja hahmojen tapoja rakentaa yksittäisiä puheenvuoroja, sekä siirtymiä tilanteesta toiseen; myös vallankäyttö ja Alicen suhtautuminen puhekumppaneihinsa nousevat keskeisiksi. Pysin aineiston perusteella muodostamaan kokonaiskäsityksen analyysiin valittujen henkilöahmojen keskeisistä keskustelun piirteistä. Dialogista siirryn tarinan yleisemmälle tasolle tarkastelemaan henkilöahmojen suhdetta Aliceen sekä rooleja, joiden mukaan he tarinassa toimivat. Tutkimus tasapainoilee kielitieteen ja kirjallisuustieteen rajamailla ja asettuu osaksi literary linguistics -tutkimusperinnettä. Teoreettisena pohjana ja analyysimenetelmänä toimii tosielämän vuorovaikutuksen tarkasteluun kehitetty keskusteluanalyysi. Analyysin toisen osan taas pohjaan kirjallisuudentutkimuksen puolelta nouseviin aktanttimalleihin, jotka sisältävät ajatuksen henkilöahmojen rooleista ja tehtävistä tarinassa.

Tavoitteena on siis muodostaa kuva teoksen henkilöahmojen toiminnasta vuorovaikutuksessa sekä siitä, miten tuo toiminta vaikuttaa tarinan suurempiin linjoihin. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Millaiset toiminnot ja keskustelun piirteet ovat kullekin henkilöahmolle ominaisia?
2. Millaisia rooleja keskustelu rakentaa henkilöahmoille suhteessa päähenkilö Aliceen?

Lewis Carrollin *Alice*-teokset outouksineen, identiteettikysymyksineen ja vuorovaikutuksen ongelmineen ovat kiehtoneet tutkijoita eri aloilla kirjallisuustieteestä psykologiaan ja kielitieteeseen. Suomessa kielitieteellinen Alice-tutkimus keskittyy pääasiassa käännosten vertailuun, ja huomion kiinnittäminen vuorovaikutukseen sekä tarinaan ja sen henkilöahmoihin on hyvin harvinaista. Olen valinnut tutkittavakseni yhden teoksen suomennoksista ja keskityn sen antamaan kuvaan tarinasta sen sijaan, että pyrkisin sanomaan mitään muista käännoksistä tai alkuteoksesta. Tutkimuksen tärkeä tavoite on luoda uutta tietoa dialogin ja arkikeskustelun yhteydestä tarkastelemalla fiktiivistä vuorovaikutusta tosielämän vuorovaikutukseen kytkeytyvällä menetelmällä. Testaan sekä keskusteluanalyysia että myöhemmin aktanttimallia aineistoon, jollaisen kanssa niitä harvemmin käytetään – fiktiiviseen nonsense-tekstiin. Itselleni tut-

kijana tutkimus tarjoaa mahdollisuuden yhdistää kiinnostukseni kieleen ja kirjallisuuteen luovalla tavalla. Pro gradu -työni on myös suoraa jatkoa kandidaatintutkielmalleni (Leppälä 2016), joka käsitteli epäkohteliaisuutta ja väärinymmärryksiä yhdessä teoksen luvuista. Tässä tutkimuksessa aineisto on laajempi ja suunta on syvemmälle, yksittäisen keskustelutilanteen tarkastelusta kohti kielenkäytön ja vuorovaikutuksen merkitystä tarinalle ja sen henkilöihahmoille.

Alicen seikkailut ihmemaassa on tässä tutkimuksessa vahvasti aineiston osassa, ei niinkään tutkimusta määrittävä tekijä; sen sijaan kaunokirjallinen dialogi sekä fiktiivisen vuorovaikutuksen ja henkilöihahmojen tutkiminen nousevat etualalle. *Alice*-kirjat ovat lähtökohta ryhtyä tutkimaan vuorovaikutusta, mutta etenkin käsillä olevan kaltainen tutkimus olisi toteutettavissa muullakin kaunokirjallisella aineistolla. Tämän vuoksi en näe heikkoutena sitä, että aineistona on käännösteksti. Teoksen nonsense-luonne on läsnä käänöksessäänkin, ja vertailua alkuteosta koskevaan tutkimukseen on mahdollista tehdä tarinan suurten linjojen tasolla. Kielen ja keskustelun tasolla keskityn puhtaasti siihen, mitä Martinin käänös tarjoaa tutkittavaksi.

Tutkimus on lähtenyt liikkeelle aineiston alustavalla tarkastelulla, jossa henkilöihahmojen vaihtelevat keskustelun ja vuorovaikutuksen tavat ovat nousseet esiin kiinnostavana ilmiönä. Teoksen episodimainen rakenne on tarjonnut lähtökohdan analyysille, ja sen pohjalta olen valinnut tarkempaan tarkasteluun joukon vuorovaikutustilanteita ja henkilöihahmoja, joihin Alice tutustuu matkallaan halki ihmemaahan. Ensimmäisellä analyysikerroksella keskityn vuorovaikutustilanteisiin ja analysoin niissä läsnä olevien henkilöihahmojen keskustelun piirteitä; heitä voi olla tilanteessa Alicen lisäksi yksi tai useampi. Toisella kierroksella analysoin jokaista henkilöihahmoa erikseen ja suhteutan jo tehtyjä havaintoja keskustelusta siihen, millainen hahmon suhde Aliceen on ja millaisia yhteyksiä tämän toiminnalla on aktanttimallien kuvaamiin rooleihin. Lopuksi pohdin valitsemani näkökulman merkitystä sille, millainen kuva tarinasta syntyy ja vertaan sitä lyhyesti aiemmassa tutkimuksessa käytettyihin näkökulmiin. Arvioin lisäksi aineiston ja valittujen menetelmien yhteensopivuutta.

1.1 *Alicen seikkailut ihmemaassa* aineistona

Tutkimuksen aineistona on Lewis Carrollin teos *Alicen seikkailut ihmemaassa* (*Alice's Adventures in Wonderland* 1865, suom. Alice Martin 1995), joka on kenties tunnetuin nonsense-teos ja monitahoisuudessaan kiehtonut niin lapsi- ja aikuislukijoita kuin tutkijoitakin. Teos sai alkunsa suullisesti kerrotusta sadusta ja jatkui vuonna 1871 julkaistussa jatko-osassa *Through The Looking-Glass, and What Alice Found there*. Alicen tarina on adaptoitu lukuisia

kertoja esimerkiksi näyttämölle ja valkokankaalle ja käännetty lähes kahdellesadalle kielelle. Populaarikulttuurissa se on taajaan lainattua vakiokuvastoa, ja ”olla kuin Liisa ihmemaassa” on yleinen metafora outouden ja vieraiden asioiden kohtaamiselle.

Alkuperäinen teos on suomennettu neljään kertaan: Anni Swan käänsi sen ensimmäisenä vuonna 1906 nimellä *Liisan seikkailut ihmemaailmassa*, ja vuonna 1974 ilmestyivät *Liisan seikkailut ihmemaassa* sekä sen jatko-osa *Liisan seikkailut peilimaailmassa* Kirsi Kunnaksen ja Eeva-Liisa Mannerin suomentamina. Alice Martinin käännös *Alicen seikkailut ihmemaassa* julkaistiin vuonna 1995 ja Tuomas Nevanlinnan *Liisa ihmemaassa* vuonna 2000. Alice Martin on lisäksi kääntänyt jatko-osan nimellä *Alice peilintakamaassa* vuonna 2010. Martinin versio on edeltäjiään laajemmalle yleisölle suunnattu, ei ensisijaisesti lastenkirja, ja siinä on pyritty säilyttämään alkuteoksessakin läsnä oleva vierauden ja toiseuden tunne (Oittinen 1997: 132–133). Tämä nimenomainen suomennos on valikoitunut tutkimusaineistoksi henkilökohtaisesta kiinnostuksesta Martinin käännöstekstiä kohtaan. Samankaltaisen tutkimuksen voisi kuitenkin tehdä muistakin käännöksistä, jolloin tulokset saattaisivat olla erilaisia.

Analyysi kohdistuu teoksessa kuvattaviin vuorovaikutustilanteisiin, joissa on mukana päähenkilö Alice ja yksi tai useampi ihmemaassa asuva henkilöhahmo. Kaunokirjallisuudessa vuorovaikutusta kuvataan perinteisesti dialogin keinoin, eikä *Alicen seikkailut ihmemaassa* ole tästä poikkeus. Dialogin piiriin lasketaan henkilöhahmojen puheen suora esitys, joka usein typografisin keinoin erotetaan muusta tekstistä, mutta myös muu siihen liittyvä kerronta, jonka kautta kertoja voi tarjota lisätietoa esimerkiksi puhujan äänensävyistä, mielentilasta tai muista toiminnoista (Nykänen & Koivisto 2013: 11–12). Tässä teoksessa tarinan tapahtumia katsotaan Alicen näkökulmasta; hän on tarinan fokalisoitu, jonka toimia ja sisäisiä tiloja ulkoisena fokalisoijana toimiva kertoja kuvaa (ks. Rimmon-Kenan 1991: 96–98). Fokalisoinnilla tarkoitetaan kerronnan perspektiiviä eli sitä, kenen kautta kertojan välittämät tapahtumat ja tilat nähdään (Rimmon-Kenan 1991: 92–93, ks. myös Tieteen termipankki 2014). Teoksen kertojalla on näkyminen Alicen ajatuksiin ja tunteisiin, joita se pystyy välittämään lukijalle sen lisäksi, että välittää myös jonkin verran nonverbaliikkaa ja muuta kielenulkoista tietoa sekä ulkoisia havaintoja muiden henkilöhahmojen tunteista ja mahdollisista intentioista. Analyysin kannalta relevanttia tietoa on siis sekä henkilöhahmojen varsinaisissa puheenvuoroissa että niiden lomaan sijoittuvassa kerronnassa.

Aineistoa on ollut syytä rajata, sillä Martinin käännös on 133 sivua pitkä. Olen ensitarkastelun perusteella rajannut analyysiin tiettyjä lukuja tai lukujen osia, jotka sisältävät vuorovaikutuksen tutkimuksen kannalta hedelmällistä materiaalia ja joissa esiintyy tarinan kannalta merkittäviä tai pitkän aikaa esillä olevia henkilöhahmoja. Olen pyrkinyt valitsemaan vuoro-

vaikutustilanteita miltei koko kirjan laajuudelta. Aivan kirjan loppuun sijoittuva, kahden luvun mittainen oikeudenkäynti rajautuu aineiston ulkopuolelle, sillä sen institutionaaliset ulottuvuudet vaatisivat omanlaistaan analyysia.

Kirjasta valitut luvut tai lukujen osat ovat seuraavat:

1. s. 45–53, 'Kaalimadon neuvot'; Alicen ja kaalimadon kohtaaminen
2. s. 59–63, 'Pippuripossu'; Alicen ja herttuattaren kohtaaminen
3. s. 65–68, 'Pippuripossu'; Alicen ja irvikissan kohtaaminen
4. s. 69–79, 'Hullut teekutsut'; koko luku
5. s. 80–91, 'Kuningattaren krokettikenttä'; koko luku
6. s. 92–102, 'Valekilpikonna tarina'; koko luku
7. s. 103–112, 'Hummerikatrilli', koko luku

Kaikki valitut kohdat on rajattu niin, että rajauksen sisään jää kokonaisia vuorovaikutustilanteita aloituksineen ja lopetuksineen. Teen analyysin yhdeksästä henkilöahmosta, jotka ovat kaalimato, herttuatar, irvikissa, hattumaakari, maalisjänis, murmeli, herttakuningatar, aarnikotka ja valekilpikonna. Päähenkilö Alice on luonnollisesti mukana analyysissa ja esimerkeissä, sillä muiden henkilöahmojen vuorovaikutus tapahtuu aina suhteessa häneen. Alicea henkilöahmona tai hänen vuorovaikutuksen piirteitään ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa tarkastella omana kokonaisuutenaan. Alicen suhde muihin henkilöahmoihin korostuu erityisesti analyysin toisessa osassa, jossa tarkastelen henkilöahmojen rooleja.

Alicen seikkailut ihmemaassa sisältää runsaasti vuorovaikutusta ja keskustelua. Kumpaa-kin *Alice*-kirjaa keskusteluanalyttisesti tutkineen Patrice Salsan (1994: 158–159) mukaan pääosa teoksen toiminnasta tapahtuu nimenomaan keskustelussa. Dialogiin on siis upotettu paljon informaatiota niin tarinan kulusta kuin sen henkilöahmoistakin, ja tuo tieto on keskusteluanalyysin keinoin saatavissa esiin. Vuorovaikutusta tutkittaessa ollaan aivan nonsensin ja *Alice*-kirjojen ytimessä.

1.2 Nonsense-kirjallisuuden erityispiirteitä

Alicen seikkailut ihmemaassa kuuluu nonsensin genreen, jolle tyypillistä on outouden, käsittämättömyyden ja järjettömyyden tunne. Nonsense on erilaisten jännitteiden kirjallisuutta, jonka peruspiirteitä ovat järjestys ja siitä poikkeaminen, merkityksen ja merkityksettömyyden vuoropuhelu sekä kielen korostunut rooli (ks. Flescher 1969: 128–129, Tigges 1988: 51, 55). Genren nousukausi voidaan ajoittaa viktoriaaniseen Englantiin, jossa vaikuttivat nonsensin suuret ni-

met, Lewis Carroll ja Edward Lear. Erikoislaatuinen kirjallisuudenlaji vaati syntyäkseen suhteellisen yhtenäiset olot, joissa kansa jakoi kulttuuriset säännöt ja vuorovaikutuksen normit (Lakoff 1993: 383–384) ja toisaalta oli tarpeeksi lukenutta pystyäkseen erottamaan nonsensin sekä niin sanotusta vakavasta kirjallisuudesta että sen parodioista (Tigges 1988: 240).

Vaikka nonsense-kirjallisuus voi sekä nimensä perusteella että nopealla ensivilkaisulla vaikuttaa hallitsemattomalta, järjettömältä ja sattumanvaraiselta, on sen näennäisen järjestäytymättömyyden takana vahva luottamus sääntöihin ja järjestykseen. Nonsensin kieltä tutkineen Jacqueline Flescherin (1969: 128–129) mukaan järjestyksen olemassaolo erottaa nonsensin täysin absurdista, kun taas samasta järjestyksestä poikkeaminen erottaa sen järkevästä ja säännönmukaisesta. Järjestyksen voivat nonsense-teoksessa muodostaa esimerkiksi runomitta, lakipykälät tai pelin säännöt, ja niiden puitteissa outous ja erikoisuus on sallittua (Flescher 1969: 128, 133). Järjestys on nonsensin selkäranka, jota ilman se lakkaisi olemasta nonsensea ja muuttuisi sekalaiseksi joukoksi absurdeja väitteitä, joiden tulkinta olisi melko mahdotonta. Tuo selkäranka mahdollistaa myös sen, että esimerkiksi *Alice*-teokset ovat tutkimuksen keinoin jäseneltävissä. Halu löytää järjestys kaaoksen takana on liikkeellepaneva voima niin tämän kuin epäilemättä monen muunkin teoksista tehdyn tutkimuksen taustalla.

Peter Alexanderin (1951, ref. Tigges 1988: 150) mukaan Lewis Carrollin nonsense perustuu säännöille, jotka poikkeavat meille tutuista, ja siksi esimerkiksi Alicen kohtaama ihmemaa saa paitsi Alicen, myös lukijan hämilleen. Tekstin tulkitsija voi väliin luulla saaneensa kiinni säännöistä, mutta siinä samassa tilanne tai säännöt muuttuvat ja lukija joutuu orientoitumaan uudelleen (Tigges 1988: 151). Ihmemaan itsensä sisällä sille ominaiset toimintatavat kuitenkin käyvät järkeen; vain ulkopuolelta tarkasteltuina sen säännöt vaikuttavat sattumanvaraisesti valituilta ja jopa absurdeilta (Lakoff 1993: 379). Niinpä ihmemaan lähtökohdista tarkasteltuna esimerkiksi tarinan henkilöihahmot näyttäytyvät hullujen sijaan järkevinä, sillä heidän välillään vallitsee keskinäinen konsensus sääntöjen noudattamisesta ja rikkomisesta (Lakoff 1993: 382).

Kielellisyys on nonsense-kirjallisuuden kulmakivi. Mikä tahansa kirjallisuus rakentuu kielelle, mutta nonsensissa kieli nousee itsetarkoitukselliseksi ja rakentamaansa todellisuutta tärkeämmäksi (Tigges 1988: 55). Kieli sopiikin hyvin osaksi järjestyksellä leikkivää nonsensin keinovalikoimaa, sillä juuri kieli voi muodostaa monenlaisia järjestelmiä, jotka ovat kaikki omalla tavallaan koherentteja (Flescher 1969: 129). Nämä järjestelmät voivat osaltaan toimia pohjana järjestyksen rikkomiselle ja outouden esiintulolle. Kielestä kaikessa järjestelmällisyydessään etsitään myös vakautta ja logiikkaa silloin, kun muu ympäristö kauhistuttaa kaoottisuudellaan (Lakoff 1993: 371). Alicekin turvautuu ihmemaassa kieleen esimerkiksi lausumalla

runoja ulkomuistista nähdäkseen, vieläkö on oma itsensä. Kun kielenkäyttö ei onnistu odotetulla tavalla, Alice kyseenalaistaa koko identiteettinsä (ks. Flescher 1969: 134).

Robin Tolmach Lakoff (1993: 368–369) näkee *Alice*-kirjat pohjimmiltaan tavallista kielenkäyttöä ja sen pragmaattista järkevyyttä kommentoivina teoksina ja Carrollin itsensä pragmaattikkona ennen pragmatiikan alan varsinaista syntyä. Lakoffin (1993: 368) mukaan *Alice*-teokset pyrkivät kumoamaan käsityksen kielestä rationaalisena ja arvoista vapaana järjestelmänä ja osoittamaan, ettemme aina kykene viestimään pragmaattisesti järkevällä tavalla. Vuorovaikutus voi olla epätasa-arvoista ja sen osapuolet kieltäytyä edistämästä keskustelua. Kieltä voidaan käyttää tavoilla, jotka johtavat puheyhteyden katkeamiseen tai loukkaavat keskustelun osallistujia. *Alice*-kirjoissa käydään lisäksi jatkuvaa keskustelua siitä, kenellä on valta ohjailla kielenkäyttöä ja määrätä sen säännöt; konsensus ei siis synny itsekseen tyhjiössä, vaan sitä kontrolloivat ne, joilla on valta tehdä niin (Lakoff 1993: 382–383). Ihmemaata osoittaa, ettei lukijan tuntema vuorovaikutusjärjestelmä ole ainoa mahdollinen, vaan säännöt voidaan laatia muillakin tavoin (ks. Lakoff 1993: 168). Se kyseenalaistaa ajatuksemme rationaalisesta kielenkäytöstä ja vuorovaikutuksen tavoitteista ja haastaa pohtimaan, mille muille kuin rationaalisuuden ja yhteistyön tekemisen arvoille vuorovaikutuksen käytänteet voidaan perustaa.

Alice-kirjojen teemana nähdään usein siirtyminen lapsen maailmasta kohti aikuisen maailmaa, eräänlainen initiaatio ja kasvaminen uuteen identiteettiin (ks. Hardy 1989: 223, Tigges 1988: 251). Wim Tiggesin (1988: 153–154) mukaan jokainen kirjan luku muuttaa jotakin osaa Alicen ymmärryksestä ja maailmasta: käsitystä kielestä, sosiaalisesta järjestyksestä, ajasta, etiikasta ja niin edelleen. Kielellisissä kohtaamisissa ja vuorovaikutuksessa muiden henkilöhahmojen kanssa Alice oppii ja kehittyy myös viestijänä. Muiden hahmojen usein tylynkin palautteen avulla Alice sosiaalistuu ihmemaan käytäntöihin – joskaan hänen kommunikatiivinen kompetenssinsa ei tule valmiiksi ennen kuin toisen kirjan, *Through the Looking-Glass*, lopussa (Hardy 1989: 225, 233). Myös Patrice Salsa (1994: 161) on todennut, että sarjan toisessa osassa Alice ymmärtää jo paremmin muiden henkilöhahmojen vuorovaikutusta. Kirjat voi nähdä vertauskuvana lapsen sosiaalistumiselle aikuisten maailmaan, jonka säännöt ja käytännöt näyttävät aluksi mahdottomilta ja järjettömiltäkin.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Tarinat Alicen seikkailuista ovat varsinaisia runsaudensarvia, joissa riittää tutkittavaa ja näkökulmia. Kielitieteilijöitä ovat kiinnostaneet esimerkiksi teoksen sisältämät sanaleikit sekä non-

sensen kääntämisen erityispiirteet ja haasteet (ks. esim. Oittinen 1997), mutta myös kirjan kuvaamat tavat käyttää kieltä ja olla vuorovaikutuksessa. *Alice*-kirjojen kieleen liittyvän kommentaarin voi katsoa ulottuvan myös teosten ulkopuolelle, nonsense-genrelle kun on tyypillistä arkikielenkäytön arvaamattomuuden liioittelu ja parodiointi (Lecerle 1994: 71). En lue omaa tutkimustani aivan *Alice*-tutkimuksen ytimeen, sillä aineistonani on käänös irrallaan alkuperäisestä teoksesta. En ota kantaa siihen, millaisena alkuteos tai sen henkilöhahmot näyttäytyvät, vaan lähestyn käänöstekstiä itsenäisenä aineistona, johon sovellan keskusteluanalyttista menetelmää sekä henkilöhahmoteorioihin kuuluvaa aktanttimalia. Aiempi, alkuteoksesta tehty tutkimus toimii kehyksenä nonsensin periaatteiden ja tarinan suurien linjojen tasolla, mutta esimerkiksi henkilöhahmojen tai kielenkäytön suhteen tätä tutkimusta ei voi nojata siihen, sillä suomenkielinen aineisto voi hyvinkin tuottaa erilaisia tulkintoja. Toisenlaista taustaa tuo dialogin ja sen välittämien merkitysten tutkimus, jota Suomessa ovat tehneet esimerkiksi Elise Nykänen ja Aino Koivisto (ks. esim. 2016a).

Patrice Salsa (1994) tarkastelee Carrollin teoksia keskusteluanalyttisesta näkökulmasta; hänen artikkelinsa on ilmestynyt semioottista ja kielitieteellistä *Alice*-tutkimusta käsittelevässä kokoomateoksessa *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds* (Fordyce & Marengo 1994). Salsa katsoo, että *Alice*-kirjoissa tehdään näkyväksi keskustelun periaatteita sekä normeja, joiden varassa vuorovaikutus toimii. Keskustelussa käydään esimerkiksi monenlaisia neuvotteluita siitä, minkä tyyppiseksi käynnissä oleva keskustelu muotoutuu, mitkä aiheet ovat sopivia ja mikä on kunkin keskustelijan henkilökohtainen tila tai asiantuntemuksen alue (Salsa 1994: 162–168). Nämä neuvottelut tuodaan *Alice*-kirjoissa etualalle nostamalla keskustelu koko tekstin keskiöön. Alicesta itsestään henkilöhahmona Salsa (1994: 174) toteaa, että tämä pyrkii ensisijaisesti edistämään vuorovaikutusta esimerkiksi kohteliaisuudella, ei esimerkiksi voittamaan väittelyitä tai kielipelejä. Alicen ja muiden henkilöhahmojen välisiin valta-asemiin ei artikkelissa syvennytä kovin tarkkaan, sillä Salsan (1994: 174) mukaan se vaatisi muun muassa aloitteellisuuden ja keskeytysten huolellisempaa tarkastelua. Tässä tutkimuksessa vallankäyttö saa hieman enemmän tilaa, kun fokus on keskustelun lisäksi henkilöhahmojen rooleissa.

Roolinäkökulmaa *Alice*-teoksiin ovat soveltaneet Akiko Inaki ja Tomoko Okita (2006), jotka ovat määrällistä ja laadullista analyysia yhdistelemällä tutkineet Alicen itsensä roolia tarinoissa. He ovat korpustutkimuksen menetelmiä käyttäen erottaneet teoksista sanomisen verbejä ja niihin liittyviä adverbiaaleja sekä Alicea kuvailevia sanoja, joiden pohjalta ovat laadullisesti tehneet tulkintoja Alicen toimintatavoista ja suhteesta muihin henkilöhahmoihin. Inakin ja Okitan mukaan *Alice's Adventures in Wonderland* esittää passiivisen ja reaktiivisen Alicen,

kun taas toisessa osassa hän on aktiivinen toimija. Ensimmäisenkin osan sisällä on kuitenkin nähtävissä muutos: seitsemännen luvun jälkeen Alice pääsee puutarhaan, jonne on kirjan alkupuolella pyrkinyt, ja sen myötä alkaa saada takaisin kadotettua identiteettiään ja pääsee tasa-arvoisempaan asemaan keskusteluissa (Inaki & Okita 2006: 287).

Siinä missä Salsa näkee Alicen kohteliaisuuden merkinä halusta ylläpitää sujuvaa keskustelua, yhdistävät Inaki ja Okita (2006: 291) sen ensisijaisesti Alicen asemaan viktoriaanisena tyttöä, jonka pyrkimys hyvään käytökseen näkyy molemmissa kirjoissa adverbiaalien *politely* ja *timidly* runsautena. Inaki ja Okita keskittyvät vahvasti Aliceen henkilöahmona, mikä erottaa tutkimuksen omastani. Lisäksi aineisto on rajattu vain hyvin spesifeihin sanoihin, ja vaikka Alicen ja muiden henkilöahmojen välistä vuorovaikutusta sivutaan (ks. Inaki & Okita 2006: 284), jää sen tarkastelu aineiston rajauksenkin vuoksi melko pienelle huomiolle.

Suomessa suuri osa Alice-tutkimuksesta on käännöstieteellistä. Riitta Oittinen on teoksessaan *Liisa, Liisa ja Alice* (1997) vertaillut kolmea ensimmäistä *Alice*-suomennosta ja niiden tekijöitä lähtökohtineen ja käännösstrategioineen. Oittisen työn lisäksi teoksista on tehty kourallinen opinnäytetöitä. Pro gradu -tutkielmia on tehty muun muassa sanaleikeistä *Alice's Adventures in Wonderland* -teoksen kolmessa suomennoksessa (Tiusanen 1996, Heikkilä 1998), käännösstrategioista (Kämäräinen 2004), kääntäjän näkyvyydestä tekstissä (Sahi 1997) sekä ekspressiiviverbeistä alkuteoksessa ja suomennoksissa (Nuotio 2015). Kirjallisuuden tutkimuksen puolella on tutkittu muun muassa Alicen ”muuttuvaa minuutta” (Vilkkumaa 2006) sekä tarkasteltu teosta kognitiivisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta (Suihkonen 2016).

Kaunokirjallisen dialogin tutkimuksen puolella Elise Nykänen ja Aino Koivisto (2016a) ovat tutkineet kolmen Rosa Liksomien novellin dialogia keskusteluanalyysin käsitteitä hyödyntäen ja tarkastelleet lisäksi sitä, kuinka tarinan laajempi, retorinen ja eettinen taso rakentuu dialogin kautta. Pohja-ajatus on samankaltainen kuin tässä tutkimuksessa: keskustelu on analysoitavissa sellaisenaan, mutta se myös välittää syvempiä merkityksiä, joilla on osansa tarinan kokonaisuuden muotoutumisessa. Nykänen ja Koivisto ovat kiinnittäneet huomionsa monenlaisiin keskustelun ja vuorovaikutuksen osatekijöihin: sekvensseihin ja vuorojen muotoiluun, kertojan välittämään nonverballiikkaan ja puheen sävyyn, aloitteellisuuteen ja vuorojen jakautumiseen. Henkilöahmojen välinen dynamiikka toimii novelleissa tärkeänä merkitysten luoja ja tulkinnan keinona lukijalle, sillä novellien kertojat eivät juuri ota kantaa tapahtumiin (Nykänen & Koivisto 2016a: 14). Kertojien toiminta rajautuu tapahtumien raportointiin, eivätkä niiden omat mielipiteet tai asenteet näy kerronnassa (Nykänen & Koivisto 2016a: 24). Lukijan on siksi dialogin perusteella otettava jonkinlainen kanta tapahtumiin ja tehtävä päätök-

siä siitä, kuinka eettisesti hyväksyttävänä näkee henkilöhahmot ja heidän toimintansa. Pelkän dialogin keinoin lukijaa houkuttelee tuntemaan yhteyttä tai etäisyyttä henkilöhahmoihin tai asennoitumaan heidän toimintaansa jollain tapaa (Nykänen & Koivisto 2016a: 21). *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen kertoja on aktiivisempi kuin Likso-min kertojat, muttei kovin vahvassa kommentoivassa osassa. Tämänkin tutkimuksen aineistossa dialogilla on merkittävä rooli henkilöhahmoja tulkittaessa.

1.4 Tutkimusmenetelmä

Kuten jo edellä mainitsin, tutkimus on lähtenyt liikkeelle aineiston alustavalla, motivoimattomalla tarkastelulla, jonka perusteella olen valinnut tarkasteltavat vuorovaikutustilanteet ja henkilöhahmot. Analyysin ensimmäisessä vaiheessa, jossa pyrin selvittämään henkilöhahmojen keskeiset keskustelun piirteet, tarkastelen dialogia vuorovaikutustilanteittain sen sijaan, että erottaisin monenkeskisten tilanteiden osanottajat omiksi osasikseen. Tähän ratkaisuun olen päätenyt siksi, että useamman henkilöhahmon läsnäolo voi olla olennaista sen kannalta, mitkä piirteet kunkin henkilöhahmon keskustelukäyttäytymisestä nousevat tärkeiksi. Hahmoilla on myös yhteisiä toimintoja ja sekvenssejä, joiden analysointia erillään en näe järkeväksi. Osa henkilöhahmoista on Alicen kanssa vain kahdenkeskisessä vuorovaikutuksessa, ja kaksi niistä tavataan teoksessa kahteen kertaan; tällöin tarkastelen molempia tilanteita samassa alaluvussa, sillä niiden yhtäläisyydet ja eroavaisuudet tarjoavat myös tärkeää tietoa.

Analyysiin valituista vuorovaikutustilanteista etsin kohosteisia ja toistuvia keskustelun piirteitä ja ominaisuuksia. Kokoan yhteen kullekin henkilöhahmolle ominaiset toiminnot ja vertaan niiden toteuttamisen tapoja siihen, miten keskusteluanalytytikot ovat havainneet näitä toimintoja toteutettavan arkikeskustelussa. Näin saan esille nonsense-tekstiin liittyvän outouden ja odottamattomuuden. Sekvenssi- ja preferenssijäsennyksen tarkastelu ohjaa myös odotusten ja niiden rikkomisen havainnointia: henkilöhahmot tekevät vuorojensa muotoilulla ja sisällöllä selväksi sitä, milloin odotukset täyttyvät ja milloin vuorovaikutus etenee odotustenvastaisesti. (Keskusteluanalyysistä ja sen käsitteistä tarkemmin luvussa 2.) Myös johtolauseissa ja muussa puheenvuoroja ympäröivässä tekstissä osoitetaan erityisesti Alicen, mutta myös muiden henkilöhahmojen odotuksia; kertojalla on pääsy Alicen ajatuksiin ja tunteisiin, ja muidenkin tapauksessa nonverbaliikka ja paralingvistiikka voivat kertoa suhtautumisesta keskusteluun. Osa toiminnoista saa tekstissä melko konventionaalaisia ilmiäsuja, mutta osaan liittyy vahvoja-kin poikkeamia arkikeskustelun jäsennyksistä.

Analyysin toisessa osassa, jossa fokuksessa ovat henkilöhahmojen roolit suhteessa päähenkilö Aliceen, hyödynnän ensimmäisessä osassa saamiani tietoja. Tässä vaiheessa tarkastelen kutakin henkilöahmoa erikseen. Kokoan aineiston ja jo tehdyn analyysin pohjalta jokaisesta henkilöahmosta seuraavia seikkoja: mitkä ovat heidän keskeiset keskustelun piirteensä, millainen valtasuhde heillä on Aliceen, miten Alice suhtautuu heihin ja miten he vaikuttavat siirtymiin vuorovaikutustilanteesta toiseen. Koska *Alice*-kirjoissa keskeinen toiminta tapahtuu keskustelussa (Salsa 1994: 158–159), ovat keskustelun piirteet erityisen olennaisia myös henkilöahmojen rooleja ja tehtäviä tulkittaessa. Valta ja Alicen oma suhtautuminen näkyvät aineistossa monilla tavoin: käskevinä ja ohjailevina toimintoina, epämieluisuuden suorana osoittamisena puheessa sekä tunteista ja tuntemuksista kertovina johtolauseina. Siirtymiä pidän tärkeinä indikaattoreina siksi, että teos rakentuu episodimaisesti ja Alicen siirtymiseen tilanteesta toiseen vaikuttaa se, kuinka edellinen tilanne on sujunut ja kuinka henkilöahmot ohjaavat häntä eteenpäin.

Tekemiäni havaintoja suhteutan Vladimir Proppin (1968 [1928]) ja A. J. Greimasin (1979 [1966]) aktanttimalleihin, jotka sisältävät listat kertomusten henkilöahmojen mahdollisista rooleista. Proppin malli perustuu venäläisille kansansaduille ja listaa tyhjentävästi joukon rooleja, joita satujen henkilöahmoilla on havaittu olevan. Greimasin malli taas pyrkii universaaliin esitykseen, ja hänen roolilistansa perustuu osittain luonnollisen kielen kategorioille. Aktanttimalleista kerron tarkemmin luvussa 3.3. Etsin yhtäläisyyksiä omista havainnoistani ja aktanttimallien roolikuvauksista ja niiden perusteella ryhdyn nimeämään teoksen henkilöahmojen rooleja. Suoria vastaavuuksia roolilistoihin on vähän, mutta tarkoituksena ei olekaan sovittaa aineistoa valmiiseen malliin, vaan pysytellä aineistolähtöisessä lähestymistavassa ja käyttää aktanttimalleja teoreettisena pohjana. Useimmat roolit nimeänkin itse havaintojeni ja mahdollisten roolivastaavuuksien perusteella.

2 KESKUSTELUNANALYYSI

Keskustelunalyysi on menetelmä ihmisten välisen vuorovaikutuksen tarkasteluun, mutta myös teoreettinen näkökulma sosiaalisiin suhteisiin. Juuri keskustelunalyysi tutkimusperinteenä on ensimmäisenä muodostanut käsityksen siitä, että vuorovaikutuksen säätelyyn on olemassa järjestelmä, ja suhteuttanut sen muihin teorioihin sosiaalisista suhteista (Heritage 2009: 314). Keskustelunalyysissa vuorovaikutus nähdään sosiaalisena instituutiona, jossa toiminta perustuu normatiivisille odotuksille ja vakiintuneille käytännöille (Lindholm, Stevanovic & Peräkylä 2016: 27, Heritage 2009: 303). John Heritagen (2009: 312) mukaan institutionaalistunut vuorovaikutuksen järjestelmä säätelee yksinkertaisinta versiota sosiaalisesta systeemistä: itsen ja toisen välistä suhdetta.

Keskustelunalyysin perinne on saanut alkunsa Harvey Saksin, Emanuel Schegloffin ja Gail Jeffersonin työstä. Sen taustalla vaikuttavat kuitenkin sosiologien Erving Goffmanin ja Harold Garfinkelin ajatukset: Goffmanilta keskustelunalyysiin on lainattu ajatus keskustelusta itsessään tutkimisen arvoisena ilmiönä ja Garfinkeliltä puolestaan näkemys siitä, että olakseen molemmille osapuolille ymmärrettävää keskustelun täytyy perustua tietyille käytännöille. (Heritage 2009: 301–303.) Alkuun keskustelunalyysia pidettiin kevyenä menetelmänä, mutta 1980-luvulta lähtien se on vakiinnuttanut asemaansa useilla aloilla (Heritage 2009: 300). Vallitsevana pohja-ajatuksena on vertaisten välisen arkikeskustelun ensisijaisuus suhteessa esimerkiksi institutionaaliseen vuorovaikutukseen; arkikeskustelussa on käytössä koko vuorovaikutuskäytänteiden kirjo, jota eivät rajoita institutionaaliset roolit tai standardit. Arki-keskustelu on perustapaus, jonka pohjalta muita, siitä poikkeavia vuorovaikutustilanteita on mahdollista tutkia. (Heritage 2009: 304–305.)

Keskustelunalyyttinen tutkimus on usein hyvin aineistolähtöistä. Tutkija ei nojaa tiukasti määriteltyyn viitekehykseen eikä tee oletuksia keskustelijoista tai heidän motiiveistaan, vaan kiinnittää huomionsa siihen, mikä vuorovaikutuksessa itsessään nousee merkittävään osaan (Vatanen 2016: 320, Heritage 1996: 238). Koska vuorovaikutus etenee sen mukaan, millaisia tulkintoja sen osapuolet tilanteesta ja keskustelusta tekevät, vuorovaikutusaineisto tarjoaa näkymän siihen, millaisia merkityksiä ja funktioita puheenvuoroille annetaan (Raevaara 2016: 160, Raevaara 1997: 83–84). Se, miten keskustelijat reagoivat edellisiin vuoroihin ja miten he jatkavat keskustelua niiden pohjalta, kertoo suoraan heidän tulkinnoistaan. Siksi keskustelunalyttikko ei luokittele vuoroja tai muita keskustelun yksiköitä valmiiden kategorioiden mukaan, vaan esimerkiksi katsoo kysymyksiksi ne vuorot, jotka keskustelun toinen osapuoli tul-

kitsee kysymyksiksi (Vatanen 2016: 320–321). Niin ikään institutionaalisia tilanteita tutkitessa institutionaalisuutta ei määritellä puhujille valmiiksi osoitettujen roolien kautta, vaan nimenomaan tarkastelemalla, miten institutionaalisuus rakentuu puhujien toiminnassa (Raevaara 2016: 153). Aineisto ja sen tarjoama tieto ovat siis keskustelunanalyysissä erittäin keskeisessä osassa.

Keskustelunanalyysin aineistona käytetään usein nauhoitettua ja litteroitua keskustelua, mutta myös esimerkiksi televisio-ohjelmat ja puhutun kielen korpuukset soveltuvat aineistoksi (Vatanen 2016: 315). Aineistosta riippuu, mihin vuorovaikutuksen piirteisiin analyysissä voidaan keskittyä: käytössä voi olla esimerkiksi videoaineistoa, joka tarjoaa näkymän myös non-verbaaliseen viestintään, tai toisaalta aineiston luonne voi rajata tiettyjä resursseja pois tarkastelusta. Tässä tutkimuksessa aineistona on kaunokirjallinen teksti, jossa vuorovaikutusta esitetään dialogin muodossa. Se on verrattavissa muihin valmiiksi tallennettuihin aineistoihin siinä mielessä, että se tarjoaa rajatun, tutkijasta riippumattoman määrän analysoitavaa tietoa. Fiktiivisen dialogin esitystapa, tyyli ja konventiot eroavat arkikeskustelusta, mutta se nojaa tahollaan myös arkikeskustelun konventioihin, minkä vuoksi arkikeskustelun tulkinnassa käytettävät keinot ovat käytössä myös fiktiivistä dialogia luettaessa (Nykänen & Koivisto 2016b: 1). Tämä mahdollistaa arkikeskusteluun pohjaavan menetelmän soveltamisen myös dialogiin ja ennen kaikkea sen tarkastelun, mikä dialogissa eroaa arkikeskustelusta.

Yksi keskustelunanalyysin peruskäsitteistä on sekventiaalisuus, jolla tarkoitetaan peräkkäisten puhetoimintojen liittymistä toimintajaksoiksi eli sekvensseiksi. Liisa Raevaara (2016: 145) pitää toimintajaksoja kehyksinä, jotka ohjaavat toimintaa luomalla odotuksia tietyn tyyppisistä vuoroista ja vastauksista niihin. Jaksot voivat olla vakiintuneita, jolloin vuorot vaativat juuri tietynlaisen jälkijäsenen, tai vapaamuotoisempia, jolloin vuorojen valintaan on enemmän vaihtoehtoja. Jokainen vuoro kuitenkin ennakoi toista ja on toisaalta muotoiltu niin, että se sopii edeltävään vuoroon. (Raevaara 1997: 75.) Kun keskustelijoilla on jaettu tietoisuus jaksojen odotusarvoisesta kulusta, on siihen mahdollista nojata tulkinnan helpottamiseksi. Toimintajaksot eivät estä joidenkin vuorojen käyttöä tai tuomitse tietynlaista keskustelun kulkua vääräksi, mutta ne auttavat tulkitsemaan myös niitä vuoroja, jotka poikkeavat jakson tyyppillisestä rakenteesta (Raevaara 2016: 145). Sekvenssit ovatkin eräänlainen ymmärryksen säätelyn väline, sillä jälkimmäisen puheenvuoron esittäjä joutuu tekemään tulkintaa edeltävästä vuorosta ja ensimmäinen puhuja taas arvioimaan, oliko tulkinta pätevä ja oikea (Heritage 2009: 306, ks. myös Schegloff & Sacks 1973: 297–298). Heritage (2009: 312) mukaan sekvenssijäsennys perustuu puhujan oikeudelle tulla ymmärretyksi haluamallaan tavalla ja toisaalta vastaanottajan oikeudelle vaatia selkeää kommunikaatiota.

Kahden vuoron mittaista, hyvin kiteytynyttä sekvenssiä, jossa etujäsen (eli parin aloittava vuoro) vaatii jälkeensä aivan tietynlaisen jälkijäsenen, kutsutaan vieruspariksi (Raevaara 1997: 75). Vierusparin etujäsen on aloitteellinen ja luo odotukset vuorovaikutuksen jatkolle, kun taas jälkijäsen vastaa aloitteeseen: esimerkiksi kysymys olettaa jälkeensä vastauksen ja tervehdys vastatervehdyksen (Schegloff & Sacks 1973: 295–296). Jos etujäsentä ei seuraa odotuksenmukainen jälkijäsen, vaatii tilanne jonkinlaisen selityksen tai sen, että tilanne puuttuvine vastauksineen osoitetaan tavalla tai toisella poikkeukselliseksi (Raevaara 1997: 80). Kysymys–vastaus–vierusparin tapauksessa selityksenä voi toimia esimerkiksi se, ettei henkilöllä ole vastaamiseen tarvittavaa tietoa. Tuottamalla selityksen oikeanlaisen vastauksen puuttumisesta vastaanottaja osoittaa olevansa tietoinen vierusparirakenteesta ja pyrkivänsä joka tapauksessa toimimaan sen mukaan (Raevaara 1997: 80). Vierusparien avulla puhuja voi luoda vahvoja odotuksia välittömästi seuraavalle vuorolle ja säädellä näin keskustelun kulkua (Schegloff & Sacks 1973: 296); siksi vierusparin täyttämättä jättäminen on keskustelussa hyvin odottamatonta. Tämän tutkimuksen aineistossa esimerkiksi tarkoituksellinen aiheenvaihto jälkijäsenen paikalla kertoo paljon henkilöahmojen tavasta toimia vuorovaikutuksessa.

Joidenkin vierusparien etujäsenillä on vaihtoehtoisia jälkijäseniä. Eri jälkijäsenet rakentuvat usein keskenään erilaisiksi: toiset tuotetaan viivyttämättä ja yksinkertaisin keinoin, kun taas toisiin liittyy erilaisia merkkejä siitä, ettei vuoro välttämättä vastaa vastaanottajan odotuksia. Tätä ilmiötä kutsutaan preferenssiksi. (Heritage 1996: 261, 263.) Preferenssi liittyy kiinteästi juuri vieruspareihin (Stevanovic & Lindholm 2016: 151), mutta on toisaalta läsnä keskustelun joka tasolla puheenaiheen valinnasta sanavalintoihin ja korjauksiin (Tainio 1997: 110). Sillä säädellään keskustelijoiden välistä sosiaalista solidaarisuutta, läheisyyttä ja yhteisyyttä (Heritage 1996: 265). Preferoimattomiin vuoroihin liittyy useimmiten tiettyjä merkkejä siitä, että puhuja on tuottamassa epätoivotun vuoron: ne voivat viipyä, niihin voi liittyä selityksiä tai epäröintiä ja niitä voi edeltää esimerkiksi välisekvenssi, anteeksipyyntö tai partikkeleita (Levinson 1983: 334–335). Näin preferoimattomat vuorot rakentuvat yleensä preferoituja monipolvisemmiksi (Tainio 1997: 100). Preferoimattomuuden piirteet paitsi varoittavat vastaanottajaa vuoron mahdollisesta epämieluisuudesta, myös antavat tälle mahdollisuuden muotoilla oma vuoronsa uudelleen niin, että siihen vastaaminen preferoidusti käy helpommaksi (Stevanovic & Lindholm 2016: 151).

Monenlaiset jäsenyykset ohjailevat siis keskustelussa sitä, millaisiksi vuorot sen sisällä muodostuvat. *Turn designilla* viitataan siihen, miten keskustelijat muotoilevat yksittäisiä vuorojaan: mitä vuorolla halutaan saada aikaan, mihin odotuksiin se vastaa ja millaisia odotuksia se puolestaan asettaa seuraaville vuoroille (Drew 2013: 131). Vuorot ja niiden välittämä toi-

minta voivat rakentua monenlaisista kielellisistä ja kielenulkoisista keinoista, kuten sanavalinnoista, prosodiasta, ajoituksesta, naurusta ja aspiraatiosta, ilmeistä ja eleistä sekä katsekontaktista (Drew 2013: 132). Paul Drew (2013: 149) pitää vuorojen muotoilua perustavanlaatuisena keskustelunanalyttisenä kysymyksenä, johon jokainen keskustelunanalyysia hyödyntävä tutkimus jollain tapaa ottaa kantaa.

Aiempi keskustelunanalyttinen tutkimus ja siinä tehdyt havainnot arkikeskustelun jäsenyksistä toimivat taustana, jota vasten aineistoa tarkastellaan tässä tutkimuksessa. Dialogi jakautuu sekvensseihin, joita voi pitää eräänlaisina analyysiyksikköinä; keskustelua on mahdollista tarkastella kokonaisuutena, mutta myös pienempinä palasina, jotka usein keskittyvät yksittäisten toimintojen ympärille (ks. Schegloff 2007: 1–2). Sekvenssien aloitukset ja lopetukset voivat kietoutua vuorovaikutuksessa vallitseviin valtasuhteisiin ja jaksojen pituus ja eteneminen tarjota tietoa keskustelun sujuvuudesta tai sen puutteesta. Vierusparit toimivat keskustelua sujuvoittavina rakenteina silloin, kun ne toimivat odotuksenmukaisesti; niiden luomien odotusten rikkoutuminen taas voi kertoa paljon keskustelun luonteesta ja sen osallistujien orientatioista. *Alicen seikkailut ihmemaassa* on täynnä odottamattomia käännteitä, ja vierusparirakenteen lisäksi myös erilaiset muut preferenssillä leikittelevät keskustelun jaksot palvelevat teoksen nonsense-luonnetta. Preferenssiä tekevät näkyväksi esimerkiksi preferoimattomuuden piirteiden puuttuminen sekä henkilöhahmojen reagointi toistensa preferoimattomiin vuoroihin. Lopulta analyysi ulottuu myös yksittäisiin vuoroihin, jolloin niiden rakentamisen tavat ovat keskeinen ikkuna henkilöhahmojen vuorovaikutuksen tapoihin ja arvostuksiin.

3 KAUNOKIRJALLISUUS TUTKIMUSKOHTENA

3.1 Literary linguistics

Tässä tutkimuksessa yhdistyvät kielitieteellinen tekstin ja vuorovaikutuksen tarkastelu sekä kaunokirjallinen teos lähdeaineistona. Näin ollen se asettuu osaksi tutkimussuuntausta, jota kutsutaan nimellä literary linguistics. Kyseessä ei ole tarkkarajainen tutkimusalue (Müller-Wood & Sarhimaa 2012: 1–2), ja siksi sen yksiselitteinen määrittelyminen ei ole erityisen helppoa. Anja Müller-Wood ja Anneli Sarhimaa (2012: 2) lainaavat Nigel Fabbia (2001: 446), jonka mukaan literary linguistics on yksinkertaisesti kielitieteellisen teorian soveltamista kirjallisuuteen. He kuitenkin näkevät kahden tutkimussuuntauksen yhdistämisen myös paljon monisyisempänä: se herättää kysymyksiä siitä, millainen yhteys luonnollisella kielellä ja kirjallisuuden kielellä on (Müller-Wood & Sarhimaa 2012: 2).

Literary linguistics -nimitystä käytetään usein synonyymina tyylintutkimukselle eli stilistiikalle, joka niin ikään soveltaa erityisesti kielitieteen, mutta myös muiden tieteenalojen malleja ja teorioita kirjallisten tekstien analyysiin ja tulkintaan. Michael Toolan (1998: viii) määrittelee stilistiikan alaksi, joka tutkii kieltä kirjallisuudessa ja pyrkii hahmottamaan kirjallisten tekstien toimintaa hyödyntäen kielitieteen käsitteitä sekä ymmärrystä kielestä ja sen rakenteista. Literary linguisticsin hän katsoo olevan toinen nimitys samalle alalle. Ero siihen, miten käsitän literary linguisticsin tässä tutkimuksessa, on kuitenkin siinä, että tyylintutkimuksen perimmäisenä (vaikkei ainoana) tutkimuskohtena on ollut sen nimen mukaisesti tekstin tyyli. Stilistiikka on pyrkinyt ymmärtämään kirjoittajan tekniikkaa ja sitä, millainen kieli luo kuvan hyvästä tai huonosta kirjoittamisesta; erityisfokus on ollut tekniikan erinomaisuudessa ja sen osatekijöissä (Toolan 1998: ix–x).

Tyylintutkimuksella on toki muitakin ulottuvuuksia, ja se on lainannut työkaluja muun muassa psykologiasta, kulttuurintutkimuksesta, filosofiasta ja sosiologiasta (Nørgaard, Montoro & Busse 2010: 2). Kielitieteenkin malleja ja käsitteitä se hyödyntää monipuolisesti lainaten niitä niin pragmatiikasta, diskurssianalyysistä, sociolinguistiikasta kuin korpuslingvistiikastakin (Lambrou & Stockwell 2010: 2). Se, minkä viimeistään katsotaan erottavan nykyisen literary linguistics -suuntauksen perinteisestä tyylintutkimuksesta, on ensin mainitun erityinen kiinnostus kognitioon ja siihen, kuinka ihmismieli käsittelee lukemaansa (Müller-Wood & Sarhimaa 2012: 2–3).

Kieltä ja kirjallisuutta tarkastelevat tutkimusalat ulottuvat siis laajalle, eikä niiden ydinperiaatteita tai tärkeimpiä painotuksia ole helppo nimetä. Määrittelyä vaikeuttaa entisestään se, että näkemyksiä ja perinteitä ammennetaan sekä kielitieteen että kirjallisuustieteen puolelta, eivätkä ne aina kohtaa sopuisasti tieteenalojen rajalla (Müller-Wood & Sarhimaa 2012: 1). Laaja-alaisuuden ja monipuolisuuden voi kuitenkin nähdä myös literary linguisticsin vahvuutena; Müller-Wood ja Sarhimaa korostavat sen olevan jatkuvassa liikkeessä ja elävä tutkimussuuntaus, joka vetää puoleensa paljon nuoria tutkijoita (2012: 1–2). Kirjallisuuden tutkiminen kielitieteellisin keinoin sisältää runsaasti mahdollisuuksia ja vaihtoehtoisia tapoja nähdä sekä kirjallisuuden kieli että sen yhteys luonnolliseen kieleen. Donna R. Miller ja Monica Turci (2007: 6) nostavat esiin yhden tutkimisen arvoisen seikan: kuinka kielellä artikuloidaan tarinan sisäinen maailma ja sen tapahtumat sekä saadaan ne edustamaan syvempiä merkityksiä ja teemoja. Tämänkaltaista tarkastelun tapaa ja tietoa oma tutkimukseni literary linguisticsin edustajana tavoittelee.

3.2 Kaunokirjallinen dialogi

Kaunokirjallista dialogia on mahdollista tarkastella jossain määrin samoista lähtökohdista kuin tosielämän keskustelua, mutta sen fiktiivisyys ja esiintyminen kirjoitettuna tekstinä tuovat tiettyjä eroavaisuuksia ja erityispiirteitä, jotka on otettava analyysissä huomioon. Michael Toolan (1985: 193) määrittelee kaunokirjallisen dialogin keinotekoisesti tuotetuksi keskusteluksi, jossa on arkikeskustelun rakennepiirteitä ja funktioita, mutta joka sisältää niiden lisäksi myös kaunokirjallisuudelle ominaisia esteettisiä ja temaattisia ulottuvuuksia. Bronwen Thomas (2012: 3–4) taas pitää kyllä esimerkiksi pragmatiikkaa sekä diskurssi- ja keskusteluanalyysia myös dialogiin sopivina analyysitapoina, mutta muistuttaa, että aineiston historiallinen ja kulttuurinen konteksti on syytä pitää mielessä. Nykänen ja Koivisto (2016b: 1) näkevät kaunokirjallisen dialogin kaksijakoisena, sillä sen tulkintaan tarvitaan tietoa arkikeskustelusta, mutta toisaalta se kantaa mukanaan juuri aikaan sidottuja kirjallisten tekstien konventioita ja perinteitä. Fiktiivisen dialogin esiintymisympäristö, kaunokirjallinen teos kaikkine genrepiirteineen, ajallisine konteksteineen sekä epäsuorine esitystapoineen, tekee siitä erityislaatuisen tavan kuvata vuorovaikutusta.

Kirjoitettuna tekstinä esiintyvä dialogi ei välitä kaikkia samoja puheen tai vuorovaikutuksen ulottuvuuksia, jotka tulevat esiin suullisessa kasvokkai keskustelussa. Sanomisen tavat, joita suullisessa keskustelussa indikoivat esimerkiksi erilaiset paralingvistiset keinot, kuten in-

tonaatio tai painotukset, ovat kirjoitetussa dialogissa hyvin rajatusti mukana. Myös luonnollisessa keskustelussa hyvin yleinen puheen sujumattomuus taukoineen ja korjauksineen on harvinainen näky dialogissa ja on esiintyessään usein tietoinen valinta, jolla pyritään välittämään tietoa esimerkiksi henkilöihahmon ominaisuuksista. (Nykänen & Koivisto 2016b: 7, ks. myös Leech & Short 1981: 165.) Kaunokirjallinen dialogi poikkeaa luonnollisesta keskustelusta myös siinä, että esiintymisympäristössään sillä on tietty tehtävä: se on kommunikaatioväline kirjoittajan ja lukijan välillä (Toolan 1985: 204) sekä osa toimintaa, jolla kerronnallista tilannetta rakennetaan (Nykänen & Koivisto 2016a: 5, ks. myös Thomas 2012: 73–77).

Proosadialogia analysoitaessa on otettava huomioon sen monitasoisuus: toisin kuin arki-keskustelu tai esimerkiksi draaman ilman välikäsiä esitetty dialogi, proosatekstin dialogi suodattuu aina kertojan läpi (Nykänen & Koivisto 2013: 32). Shlomith Rimmon-Kenanin (1991: 113) mukaan kertoja on välttämätön osa kertomusta, sillä ”jokainen lausuma tai lausumasta tehty muistiinpano edellyttää jonkun, joka sen on lausunut”. Mikään tieto ei välity lukijalle suoraan, vaan välissä on välttämättä kertoja, joka omasta positioistaan käsin lainaa repliikit, esittelee puhujat ja kuvaa ympäröivät tapahtumat, miljöön ja henkilöihahmot (Rimmon-Kenan 1991: 123). Näin ollen kaikki tulkinnat, joita tässä tutkimuksessa teen, teen aineistosta, jonka sisältöön ja sävyyn kertoja vaikuttaa olennaisesti. Selvimmin vaikutus näkyy silloin, kun kertoja tekee havaintoja henkilöihahmoista, mutta suora puheen esitysikin käy kertojan kautta. Proosateksti ei ole objektiivisesti esitettyä, minkä osoittaa myös se, kuinka kertojan on mahdollista tuoda tekstiin omia arvojaan ja tulkintojaan tai olla epäluotettava (ks. Rimmon-Kenan 1991: 125–131).

Kaunokirjallinen dialogi on siis työkalu, jolla lukijalle välitetään tarinan sisältöä sekä tietoa esimerkiksi henkilöihahmoista ja kirjan maailmasta (Nykänen & Koivisto 2013: 32, Toolan 1985: 204), ja kertoja on dialogin lainaaja, joka välittää fiktiivisen puheen eteenpäin (ks. Rimmon-Kenan 1991: 123). Kertoja voi myös valinnoillaan tarjota mahdollisuuden ulottaa tarkastelu kielenulkoisiin vuorovaikutuksen piirteisiin: esimerkiksi puheenvuorojen johtolauseissa voi olla vihjeitä vaikkapa nonverbaliikasta tai puheen sävystä (ks. Thomas 2012: 79). *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen kertoja toimii juuri näin. Se pystyy tuomaan omalla toiminnallaan lukijalle lisätietoa henkilöihahmojen kielenulkoisesta viestinnästä ja tekemään havaintoja esimerkiksi tunnetiloja kuvaavista ilmeistä ja eleistä. Alicen ajatuksiin ja tunteisiin kertojalla on suora pääsy, joten hänestä lukija saa kertojan ansiosta enemmän tietoa kuin teoksen muut henkilöihahmot.

3.3 Henkilöhahmot ja roolit

Henkilöhahmo voidaan yksinkertaisimmillaan määritellä ihmiseksi, jota kuvataan kirjallisuudessa, mutta näin yksinkertaistettuun määritelmään liittyy väistämättä ongelmia. Ensinnäkin kirjallisuudessa esiintyy henkilöhahmoina runsaasti erilaisia fantasiahahmoja, eläimiä ja koneita (Käkelä-Puumala 2001: 240). Nämäkin hahmot voidaan tietysti nähdä henkilöhahmoina juuri siksi, että niihin on kiinnitetty ihmismäisiä piirteitä (Ferrara 1974: 251). Määritelmän suurempi ongelma liittyykin siihen, että vaikka kaikki henkilöhahmot katsottaisiin teoriassa ihmiksi, eivät ne ole niinkään oikeita ihmisiä kuin ihmisen representaatioita (Käkelä-Puumala 2001: 240). Rimmon-Kenan (1991: 45) näkee henkilöhahmossa tarkastelutavasta riippuen kaksi puolta: yhtäältä henkilöhahmo on tekstuaalinen rakenne, mutta toisaalta tarinasta puhuttaessa se on ei-verbaalinen, ihmisen kaltainen abstraktio, joka on luotu lukijan ihmiskäsityksen mukaiseksi. Joka tapauksessa henkilöhahmo on olennainen osa kerrontatapahtumaa ja tarinan kulkua; Fernando Ferrara (1974: 252) näkee henkilöhahmon niin keskeisenä, että vain suhteessa siihen tarinan objektit ja tapahtumat voivat näyttäytyä koherentteina ja ymmärrettävinä. Myös erityisesti fiktiivisiä mieliä tutkinut Alan Palmer (2004: 30–31) pitää henkilöhahmoja ratkaisevina fiktiivisten tapahtumien kuvauksessa, sillä kirjallisessa teoksessa tarvitaan henkilöhahmoja kokemaan tapahtumat ja niiden tuottamat mentaaliset tilat, aiheuttamaan tapahtumia päätöksillään ja muodostamaan mielissään kausaalisuhteita niiden välille.

Teoriasta toiseen henkilöhahmo on nähty monella eri tavalla: se voi olla tekstin ominaisuus, verbaalinen rakenne tai viestinnän väline, tai toisaalta itsessään tarkasteltavissa oleva olio, joka on tavalla tai toisella olemassa tekstin ulkopuolellakin. Strukturalistisesta ja semioottisesta näkökulmasta henkilöhahmo on ensisijaisesti kielellisessä, visuaalisessa, auditiivisessa tai audiovisuaalisessa tekstissä rakentuva merkkikimppu (Eder, Jannidis & Schneider 2010: 5). Narratologia taas näkee henkilöhahmon osana kerrontatilannetta, jossa se osallistuu tiedon välittämisen ja viestintään (Margolin 1990: 844). *Non-actual individual* -mallin mukaan henkilöhahmo taas on niin sanotussa mahdollisessa maailmassa olemassa oleva entiteetti, jolle voidaan osoittaa erilaisia ominaisuuksia ja joka voi esiintyä mahdollisen maailman hypoteettisista tapahtumista ammennetuissa kertomuksissa (Margolin 1990: 844).

Tässä tutkimuksessa käsitän henkilöhahmon tekstistä pala palalta löydettävissä olevaksi ominaisuuksien ja piirteiden kokonaisuudeksi, joka ei kuitenkaan ole täysin palautettavissa tekstiin. Käsitys henkilöhahmosta syntyy tekstiä lukemalla, mutta hahmo on myös abstraktio, joka vaikuttaa kirjailijan tekemien valintojen taustalla ja voi jäädä lukijan mieleen itsessään,

tekstistä irrallisena oliona. Tekstin tarjoamien vihjeiden perusteella voidaan saada kuva abstraktista henkilöahmosta. Tulkitsen myös, että henkilöahmo on yksi osa viestintää kirjoittajan ja lukijan välillä, ja näin ollen se on rakennettu tavoitteellisesti palvelemaan tiettyjä päämääriä ja välittämään jonkinlaista viestiä tekstissä (ks. Culpeper 2001: 146). Kirjoittaja on valinnut henkilöahmolle tehtävän tarinassa ja rakentaa tämän toimintaa sen pohjalta. Tähän tehtävään liittyy kiinteästi roolin käsite – se, millaiseksi osaksi tarinaa henkilöahmo on rakennettu.

Henkilöahmojen tehtäviä ja rooleja on perinteisesti tutkittu aktanttimallien avulla. Mallien sisällä on luotu yleisiä roolilistoja, joihin yksittäisenkin tarinan henkilöahmojen on katsottu toimintansa perusteella palautuvan. Kenties klassisin malli on Vladimir Proppin (1968 [1928]) venäläisiä kansansatuja analysoiva malli, jossa kansansatu nähdään erilaisten funktioiden jatkumona (Greimas 1979: 198). Tällaisia tarinaa rytmittäviä funktioita ovat esimerkiksi epäonnen tai puutteen esittely, sankarin ja roiston taistelu sekä takaa-ajo (Propp 1968: 36, 51, 56). Funktioita toteuttavat henkilöahmot, ja niistä muodostuu suurempia toimintojen kokonaisuuksia, toiminta-aloja, joiden perusteella yksittäisen sadun henkilöahmot ovat tunnistettavissa tiettyjen roolien eli aktanttien edustajiksi (ks. Greimas 1979: 199). Propp (1968: 79–80) nimeää seitsemän aktanttia, joista jokaiseen liittyy oma toiminta-alansa: roisto, lahjoittaja/varustaja, auttaja, etsitty henkilö (ja hänen isänsä), liikkeellelähettäjä, sankari ja valesankari (suom. Eero Tarasti teoksessa Greimas 1979: 199). Aktantit ovat siis kansansatujen korpuksesta johdettuja luokkia, jotka löytävät konkreettiset toteuttajansa yksittäisistä saduista (Greimas 1979: 199). Proppin teoria, kuten muutkin aktanttimallit, on hyvin toimintakeskeinen: se määrittelee henkilöahmot sen kautta, mitä he tarinassa tekevät ja saavat aikaan, sen sijaan, että tarkastelisi niiden ominaisuuksia ja sisäistä maailmaa. Edes henkilöahmojen omilla intensioilla tai haluilla ei ole Proppin mukaan väliä, sillä olennaista on se, mikä merkitys hahmon toiminnalla on sankarille ja tarinan yleiselle etenemiselle; esimerkiksi auttaja voi siis olla auttaja tahtomattaan, jos tämän teot tulevat edistäneeksi sankarin toimintaa (Propp 1968: 81).

A. J. Greimas (1979 [1966]) on hahmotellut oman aktanttimallinsa vastauksena Proppin malliin sekä E. Souriaun (1950) draamaa koskevaan funktioluetteloon. Greimasin mallin pohjana ovat sanojen syntaktiset funktiot, jotka pysyvät samoina, vaikka lauseen ilmiasu vaihtelee; tällaisia ovat subjekti ja objekti sekä lähettäjä ja vastaanottaja (Greimas 1979: 197). Greimasin (1979: 198) mukaan syntaksin pysyvyys on toimiva pohja aktanttimallille, koska jokainen ”mikrouniversumikin” perustuu luonnollisen kielen aktanttikategorioille. Greimas liittyy kuitenkin syntaksille perustuviin aktanttikategorioihin vielä auttajan ja vastustajan, jotka vastaavat enemmän Proppin ja Souriaun mallien kaltaista jaottelua toiminta-aloihin: niistä toinen pyrkii toiminnallaan edistämään tarinan subjektin ja objektin välillä vallitsevan halun toteutumista ja

toinen osaltaan asettamaan esteitä sen tielle (Greimas 1979: 204). Verrattuna kahteen muuhun teoreetikoon Greimas ottaa laajemmin huomioon aktanttien väliset suhteet, joiden käsittelyn puutteesta hän kritisoikin aiempia malleja (Greimas 1979: 201).

Aktanttimalleja on moitittu yksioikoisesta näkökulmasta ja rajallisista keinoista tulkita henkilöahmoa. Uri Margolin (1990: 845) katsoo greimasilaisen mallin riittämättömäksi siitä syystä, ettei se pääse käsiksi hahmon sisäiseen maailmaan, jota Margolin pitää olennaisena; se ei myöskään kykene kuvaamaan asioiden tilaa sellaisenaan, ilman tapahtumien tai toiminnan kuvaamista. Myös Alan Palmer (2004: 29–31) peräänkuuluttaa henkilöahmojen tietoisuuden, päätösten ja kokemusten huomioimista ja pitää aktanttimallien tuottamaa tietoa melko mekaanisena ja pinnallisena. Kritiikki on oikeutettua siinä mielessä, etteivät aktanttimallit varmasti-kaan tuota relevanttia tietoa kaikenlaisista kertomuksista; olennaista on, mitkä osa-alueet kertomuksessa korostuvat ja nousevat keskeiseen asemaan. Tarinan tapahtumat voidaan esittää henkilöahmojen kautta tai hahmot voivat olla alisteisia toiminnalle – ja huomio voi kiinnittyä yhdenkin tekstin sisällä vuoroin yhteen, vuoroin toiseen näkökulmaan (Rimmon-Kenan 1991: 48–49).

Vaikka aktanttimallit eivät ole paras vaihtoehto minkä tahansa kirjallisuuden tulkintaan, katsoo esimerkiksi Jonathan Culpeper (2001: 50) niiden soveltuvan juuri klassisten satujen tutkimukseen, sillä ne keskittyvät enemmän juonen kuljetukseen kuin henkilöahmojen kehittelyyn. *Alicen seikkailut ihmemaassa* voi olla kaukana klassisesta, mutta juuri saduksi se kehystetään teoksen alussa, jossa kuvataan tarinan suullista syntytapaa. Sen henkilöahmot ovat vahvasti alisteisia käymälleen keskustelulle ja toimivat ennen kaikkea vuorovaikutuksen välineinä, joilla on omat paikkansa episodimaisesti etenevässä juonessa. Kuten edellä olen todennut, toiminta teoksessa on hyvin pitkälle keskustelua (Salsa 1994: 159); on vaikea löytää kertomuksesta sellaista toiminnan lajia, joka ei nojaisi vuorovaikutukseen ja kielenkäyttöön. Keskustelun ensisijaisuus tarinassa saa aikaan sen, että henkilöahmot abstrahoituvat erilaisiksi rooleiksi ja funktioiksi tekstissä, eivät moniulotteisiksi tai realistisiksi hahmoiksi. Alicen tietoisuutta kuvataan jossain määrin, mutta muiden henkilöahmojen keskeiset piirteet liittyvät heidän tapoihinsa toimia vuorovaikutuksessa. Tämän vuoksi näen aktanttimallit sopivaksi teoreettiseksi pohjaksi teoksen henkilöahmojen tarkastelulle.

Henkilöahmojen toimintaa tarkastelemaan ohjaa myös keskusteluanalyysi, joka pyrkii olemaan luomatta ennakko-oletuksia vuorovaikutuksen osapuolista heidän henkilökohtaisten ominaisuuksiensa perusteella ja keskittyy sen sijaan siihen, mitä vuorovaikutuksessa itsessään tapahtuu. Sekä keskustelun erityinen rooli teoksessa että analyysin ensimmäiseen osaan valittu menetelmä rohkaisevat näin keskittymään toimintaan myös toisessa osassa. Toisaalta keskus-

telunalyysi on myös pääsyy siihen, miksi aktanttimallien valmiit roolilistaukset eivät ole sellaisenaan käytössä, vaan toimivat taustana ja innoittajana roolien nimeämiseksi. Keskustelunalyysin periaatteiden mukaan on parempi rakentaa tulkinta niille elementeille, jotka aineistossa nousevat tärkeiksi, kuin pyrkiä soveltamaan aineistoon valmiita kategorioita (Vatanen 2016: 320).

4 HENKILÖHAHMOJEN KESKEISET KESKUSTELUN PIIRTEET

Analyysin ensimmäisessä osassa tarkastelen *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen vuorovaikutustilanteita keskusteluanalyttisesta näkökulmasta. Esittelen analyysin tulokset henkilöahmo tai henkilöahmojen ryhmä kerrallaan. Jos henkilöahmo on pääasiassa kahdenkeskisessä vuorovaikutuksessa päähenkilö Alicen kanssa, analysoin häntä omassa alaluvussa, jossa käsittelem kaikkia Alicen ja kyseisen hahmon välisiä keskusteluita. Osa hahmoista esiintyy kuitenkin vain osana monenkeskistä vuorovaikutustilannetta, ja tällöin olen nähnyt järkevimmäksi tarkastella kaikkia tilanteessa läsnä olevia hahmoja samassa alaluvussa. Tämä johtuu siitä, että henkilöahmot luonnollisesti vaikuttavat toistensa toimintaan ja heillä on yhteisiä toimintoja ja sekvenssejä.

Eri vuorovaikutustilanteet ja henkilöahmot tuottavat välistä hyvinkin erilaista analyysia, ja keskusteluanalyysin periaatteiden mukaisesti seuraan aineistoa enkä yritä saada jokaista analyysin osaa näyttämään toisensa kaltaiselta. Jokaiselta henkilöahmolta löytyy kuitenkin muutama keskeinen keskustelun piirre, jotka nousevat aineistossa tärkeiksi. Näitä piirteitä avaan analyysiluvuissa esimerkein ja vertailen siihen, millaisina niiden on havaittu ilmenevän arkikeskustelussa. Nonsense-dialogin outous ja erityispiirteet nousevat selvästi esiin suhteessa siihen, kuinka ihmisten on havaittu toimivan tosielämän vuorovaikutustilanteissa.

4.1 Kaalimato

Alicen ja kaalimadon välinen vuorovaikutus sijoittuu kirjan viidenteen lukuun, joka on nimeltään 'Kaalimadon neuvot'. Vuorovaikutustilanne saa alkunsa, kun Alice saapuu sattumalta paikalle ja löytää kaalimadon istumasta sienellä päällä. Keskustelun sekvenssit päättyvät useimmiten umpikujaan, jota merkitään esimerkiksi hiljaisuudella. Ensimmäinen sekvenssi hahmottuu kehäksi: se ei edistä keskustelua, vaan päättyy samaan kysymykseen, josta sai alkunsa. Etenkin vuorovaikutustilanteen alkupuolella keskustelu jää kovin yksipuoliseksi, sillä kaalimato ei hyväksy mitään, mitä Alice sanoo. Jonkinlainen jakolinja on havaittavissa keskustelun puolivälissä, kun Alice uhkaa poistua paikalta; tämän jälkeen kaalimato muotoilee vuoronsa niin, että niistä on mahdollista syntyä vastavuoroisempaa keskustelua, vaikka siitä huolimatta kes-

kustelijat ajautuvat konflikteihin. Vuorovaikutustilanne päättyy yllättäen, kun kaalimato poistuu paikalta ilman ennakkovaroitusta.

Keskustelun alkupuolta leimaavat kaalimadon lukuisat erimielisyyden osoitukset, jotka kumoavat Alicen edeltävän vuoron ja estävät näin vastavuoroisuuden syntymisen. Yleensä erimielisyyden osoituksille ovat tyypillisiä erilaiset vuoron preferoimattomuudesta kielivät piirteet, kuten viivytely vuoron tuottamisessa, empiminen, takeltelu tai esimerkiksi no-partikkelin käyttö vuoron alussa (VISK §1198, §1215). Kaunokirjallisessa dialogissa esiintyy vähemmän takeltelun kaltaisia sujumattomuuden piirteitä, jotka todellisessa keskustelussa ovat yleisiä (Nykänen & Koivisto 2016b: 7), mutta tiettyjä preferoimattomuuden piirteitä siinäkin esiintyy, mikä näkyy esimerkiksi Alicen vuoroissa. Esimerkissä 1 Alice käyttää erimielisyyttä ennakkoivaa no-partikkelia, ja lisäksi hän hyödyntää sanavalintoja, jotka pehmentävät erimielisyyttä ja luovat tilaa kaalimadon näkemykselle. Tällaisia ovat esimerkiksi *ikävä kyllä* sekä *ehkä* ja *mahtaa*. Viimeisen vuoronsa – ”eikö sinustakin mahda tuntua hiukan oudolta?” – muotoilussa Alice sekä implikoi oletusta kaalimadon samanmielisyydestä että jättää kaalimadolle tilaa kertoa oma näkemyksensä. Lisäksi johtolauseessa kuvataan Alicen sävyä ”tavattoman kohteliaaksi”. Näistä kaikista piirteistä on nähtävissä, että Alice tunnistaa tiettyjen vuorojensa preferoimattomuuden ja pyrkii eri keinoin luomaan yhteyttä keskustelijoiden välille; toisin sanottuna Alice toimii niin kuin keskusteluanalyytikot ovat havainneet arkikeskustelijoiden yleensä toimivan.

Suhteessa Alicen arkikeskustelun linjoja noudattaviin vuoroihin kaalimadon toiminta näyttäytyy outona ja huomiota herättävänä. Sen vuoroista preferoimattomuuden piirteet puuttuvat kokonaan. Kaalimato osoittaa erimielisyytensä suoraan ja epäröimättä ja näyttää pyrkivän kategorisesti kumoamaan kaiken, mitä Alice sanoo. Kuten esimerkeissä 1 ja 2 nähdään, vuorot rakentuvat kiellon varaan ja ovat kokonaisuudessaan hyvin lyhyitä; kaalimato ei tuhlaa sanoja vuorojen pehmentämiseen. Suurimmassa osassa tapauksista kaalimadon erimielisyyden osoitus kohdistuu aivan Alicen edeltävän vuoron loppuun, jopa yksinään yhteen sanaan, mikä on niin ikään huomiota herättävää. Kaalimato ei vuoroissaan reagoi kokonaisuuksiin, vaan pyrkii kumoamaan jopa irrelevanteilta vaikuttavia yksityiskohtia Alicen vuoroista.

Esimerkki 1

- 1 ”Itseäni minä juuri en voi ilmaista, ikävä kyllä”, Alice sanoi.
- 2 ”Minä en ole oma itseni näet.”
- 3 ”En näe”, sanoi kaalimato.
- 4 ”Ikävä kyllä en osaa sanoa sitä selvemmin”, Alice vastasi tavattoman kohteliaasti.
- 5 ”En edes itse ymmärrä sitä, ja kun muuttuu

- 6 monta kertaa päivässä erikokoiseksi, tulee vähän sekava olo.”
 7 ”Ei tule”, kaalimato sanoi.
 8 ”No, ehkä sinun ei vielä ole tullut”, Alice sanoi, ”mutta kun
 9 aikanaan muutut koteloksi – jonain päivänä sinä nimittäin muutut
 10 – ja sitten perhoseksi, eikö sinustakin mahda tuntua hiukan
 11 oudolta?”
 12 ”Ei sitten tippaakaan”, kaalimato sanoi.

Esimerkki 2

- 1 ”– on vain ikävä muuttua yhtä mittaa, tiedäthän.”
 2 ”En tiedä”, sanoi kaalimato.

Alicen vuoron sisällöllä ei vaikuta olevan suurta merkitystä sille, mitä kaalimato omassa vuorossaan kieltää; se tarttuu siihen, mitä kunkin vuoron lopussa sattuu olemaan. Tämän vuoksi osa kielloista kohdistuu asioihin, joiden kieltäminen vaikuttaa oudolta. Osassa tapauksista kyse on keskustelijoiden episteemisistä asemista. Episteemisillä asemilla tarkoitetaan sitä, millaiseen tiedon aloihin ja tietomäärään kullakin keskustelun osanottajalla on pääsy suhteessa toisiinsa; siihen vaikuttavat keskustelijoiden yhteinen historia sekä kulttuuriset odotukset tiedosta ja sen määrästä (Stevanovic & Peräkylä 2014: 189). Kaalimadon kieltäminen esimerkin 1 rivillä 7 kohdistuu Alicen vuoroon, jossa puheenaiheena näyttää olevan Alicen oma kokemus. Alice käyttää edeltävässä vuorossaan yksikön ensimmäisen persoonan lisäksi nollapersoonaa, jolla usein viitataan puhujaan itseensä, mutta jolla yleistetään sanottu koskemaan myös laajempaa joukkoa ihmisiä (VISK §1347). Jos Alicen vuoron katsotaan koskevan ensisijaisesti häntä itseään, ylittää kaalimato episteemiset oikeutensa kumotessaan Alicen oman kokemuksen, josta sillä ei voi olla aiempaa tietämystä. Jos taas vuoron katsotaan viittaavan yleisempään totuuteen, olisi kaalimadolla myös henkilökohtainen pääsy aiheeseen. Seuraavassa vuorossaan (riveillä 8–11) Alice reagoikin kaalimadon odottamattomaan vastaukseen laajentamalla toteamuksen koskemaan tarkemmin kaalimatoa ja tämän luontaista muuttumista perhoseksi. Tämän jälkeen kaalimadon vastaus, ”Ei sitten tippaakaan”, ei ole yhtä odottamaton tai outo.

Esimerkin 1 alussa sekä esimerkissä 2 kaalimadon kieltäminen kohdistuu Alicen käyttämään sanaan, jonka merkitys lauseyhteydessä on jotain muuta kuin sanan kirjaimellinen merkitys. Alicen esimerkissä 1 rivillä 2 käyttämä *näet* on lausumapartikkeli, joka toimii konnektiivina eli yksiköiden semanttisia suhteita osoittavana ilmauksena (VISK §801, §820). Se osoittaa kausaalista suhdetta lauseiden välillä (VISK §1128) ja toimii selittävässä tai perustelevassa funktiossa (VISK §801, §1131). Alicen vuorossa se merkitsee toisen lauseen selitykseksi ensimmäiselle: Alice ei voi ilmaista itseään, koska ei ole oma itsensä. Kaalimato kuitenkin katsoo sanan merkityksen kirjaimelliseksi ja vastaa siihen: ”En näe.” Esimerkissä 2 taas Alice päättää vuoronsa sanaan *tiedäthän*, jolla hakee vastapuolelta samanmielisyyttä. Liitepartikkeli *-hAn* impli-

koi yleisesti, että ilmaistu asia on osapuolille jollain tapaa tuttu ja jaettu (VISK §830). Tällöin kaalimadon kielteinen vastaus on paitsi preferoimaton, myös outo siinä mielessä, ettei *tiedäthän*-lisäys¹ vaadi vastapuolelta niinkään konkreettista tietämyksen esittämistä kuin hyväksynnän näkemyksen yhteisyydelle. Edellä esitellyissä tapauksissa kaalimato ottaa ilmaukset kirjaimellisesti ja jättää niiden epäsuoran merkityksen huomiotta. Näin fraasien funktio ymmärryksen ja yhteistyön edistäjinä kumoutuu.

Kaalimadon ja Alicen välillä on selkeä valtasuhde, jossa kaalimadolla on vapaus toimia mielensä mukaan ja ohjailla keskustelua, kun taas Alicea rangaistaan omavaltaisesta tai kaalimadon odotuksia rikkovasta toiminnasta. Kaalimadolla on valta aloittaa uusia sekvenssejä ja päättää, milloin ne loppuvat; se myös aloittaa koko keskustelutilanteen ja aikanaan lopettaa sen yllättäen. Henkilöhahmojen välinen dynamiikka syntyy heti tilanteen alussa (esimerkki 3), kun kaalimato avaa keskustelun osoittamalla Alicelle kysymyksen: ”Kuka *sinä* olet?” Kysymys on haastava Alicelle, joka ei tunne ihmemaassa olevansa oma itsensä, ja kertoja välittää Alicen tunteen siitä, ettei kysymys ole ”lupaava keskustelun aloitus”. Kaalimadon ankaruus ja Alicen arkuus asettuvat toisilleen vastakkaisiksi heti ensimmäisessä sekvenssissä.

Esimerkki 3

- 1 ”Kuka *sinä* olet?”
- 2 Se ei ollut lupaava keskustelun aloitus. Alice vastasi arasti:
- 3 ”En – en minä oikein itsekään tiedä juuri nyt. Tiedän kyllä kuka
- 4 olin kun aamulla heräsin, mutta minusta tuntuu että olen sen jäl-
- 5 keen muuttunut moneen kertaan.”
- 6 ”Mitä *sinä* tarkoitat?” kaalimato kysyi ankarasti. ”Ilmaise
- 7 itseäsi selvemmin!”

Henkilöhahmojen välinen dynamiikka näkyy myös siinä, kuinka kaalimato esittää suurimman osan kysymyksistä ja Alicelle jää pitkälti vastaajan rooli. Kaalimadon kysymisen strategiat muuttuvat keskustelun kuluessa. Tilanteen alussa kaalimato ei saa Alicelta yksiselitteistä, preferoitua vastausta kysymykseensä. Sen sijaan Alice tuottaa en tiedä -vastauksen ja antaa selityksen sille, miksei kykene vastaamaan tarkemmin. Juuri näin vierusparirakenne toimii: etujäsenen jälkeen odotetaan sopivaa jälkijäsentä, ja jos se jää puuttumaan, tarvitaan selitys (Raevaara 1997: 79–80). Alicen selitys ei kuitenkaan riitä kaalimadolle: seuraa esimerkissä 1 kuvattu keskustelun jakso, jonka aikana kaalimato kieltäytyy kaikesta yhteistyöstä, kunnes pääsee takaisin samaan kysymykseen, josta vuorovaikutustilanne alkoi. Kysymys (esimerkki 4, rivi 4) on aiemman kanssa identtinen kursiivilla merkittyä painotusta myöten.

¹ VISK ei puhu *tiedäthän*-sanana merkityksistä keskustelussa, ja oletukseni onkin, että se on päätyntä tekstiin käännöksen kautta, sillä vastaava *you know* -fraasi on englannin kielessä yleinen.

Esimerkki 4

- 1 ”Ei sitten tippaakaan”, kaalimato sanoi.
- 2 ”No, sinä voi olla erilainen”, Alice sanoi, ”mutta oudolta se
- 3 ainakin minusta tuntuisi, siitä olen varma.”
- 4 ”Sinusta!” tuhahti kaalimato. ”Kuka *sinä* olet?”

Kaalimadon haluttomuus tehdä yhteistyötä peilautuu Alicen kyvyttömyyteen tehdä sitä keskustelun alussa; näyttää siltä, että kaalimato kieltäytyy edistämästä keskustelua, koska sen silmissä Alicekin on tehnyt niin. Kaalimadon strategia keskustelun alkupuolella on pidättäytyä yhteistyöstä, kunnes kysymykseen saadaan vastaus. Tätä tukee myös esimerkki 6, jossa kaalimato palaa ensimmäiseen strategiaansa, kun Alice jättää jälleen tuottamatta tarkan vastauksen kysymykseen.

Keskustelutilanteen toisella puoliskolla, sen jälkeen, kun Alice on yrittänyt poistua tilanteesta, kaalimadon strategia vastausten saamiseksi kuitenkin muuttuu. Se päättää edelleen sekvenssejä mielensä mukaan, mutta niiden sisällä esittää tarkentavia kysymyksiä tai muotoilee kysymyksensä uudelleen, jolloin Alicella on mahdollisuus tarkentaa vastaustaan tai antaa lisätietoa. Esimerkeissä 5 ja 6 kaalimadon kysymykset avaavat myös uuden puheenaiheen sen jälkeen, kun aiempi sekvenssi on päättynyt hiljaisuuteen. Aloittamalla uuden aiheen kysymyksellä puhuja osoittaa, että vastaanottajalla on aiheesta enemmän tietoa, näyttää halukkuutensa käsitellä aihetta ja näin luo vastaanottajalle tilan osallistua (Raevaara 1997: 88). Tämä on huomionarvoista, kun kaalimato on aiemmin lähinnä estänyt yhteistyötä ja vastaanottajan osallistumista.

Esimerkki 5

- 1 ”Vai olet sinä mielestäsi muuttunut?”
- 2 ”Ikävä kyllä”, Alice sanoi. ”En muista asioita niin kuin ennen
- 3 – enkä pysy samankokoisena edes kymmentä minuuttia kerrallaan!”
- 4 laan!”
- 5 ”Et muista *mitä* asioita?” kaalimato kysyi.

Esimerkki 6

- 1 ”Minkäkokoinen haluaisit olla?” se kysyi.
- 2 ”Ei se niin tarkkaa”, Alice vastasi kiireesti. ”on vain ikävä
- 3 muuttua yhtä mitta, tiedäthän.”
- 4 ”En tiedä”, sanoi kaalimato.
- 5 – –
- 6 ”Oletko mielestäsi nyt sopivan kokoinen?” kaalimato kysyi.

Yksittäisten vuorojen tasolla on nähtävissä, kuinka kaalimato luo odotuksia Alicen vastaukselle ja toisaalta kytkee vuoronsa edeltäviin vuoroihin. Esimerkissä 5 rivillä 1 kaalimadon kysymyksen *vai olet* -aloitus kutsuu Alicea kertomaan kokemuksistaan pidemmin kuin yhdellä

sanalla, ja kysyvään intonaatioon viittaava kysymysmerkki takaa, ettei vuoro hahmotu toteamukseksi (vrt. ”Oletko sinä mielestäsi muuttunut?”, ”Vai olet sinä mielestäsi muuttunut.”) Alicen vastaus osoittaa, että hän tulkitsee vuoron juuri näin: hän antaa myöntävän vastauksen, mutta tarkentaa sitä kertomalla, millä tavoin on muuttunut. Kaalimadon toinen kysymys saman esimerkin rivillä 5 peilaa Alicen vastausta toistamalla sen elementtejä ja osoittaa kysymys-sanalla ja painotuksella kohdan, johon kaalimato toivoo tarkennusta. Toisto on yksi vuorojen muotoilun keino, jolla tehdään näkyväksi yhteyksiä eri vuorojen välillä (Drew 2013: 134–135). Tämä edistää keskustelun koheesiota ja yhteistyötä. Esimerkissä 6 kaalimato saa epätarkan vastauksen ensimmäiseen kysymykseensä ja rajaa siksi kysymystään uudelleen niin, että aiheen käsittelyssä on mahdollista edetä.

Kaalimadon ja Alicen välistä valta-asetelmaa tekee näkyväksi myös se, kuinka kaalimato voi ohjailta Alicen toimintaa direktiiveillä. Direktiivit ovat yleisesti vierusparin etujäseniä, joilla pyritään vaikuttamaan vastaanottajan toimintaan ja jotka vaativat vastaanottajaa reagoimaan joko kielellisesti tai ei-kielellisesti (VISK §1216). Kaalimadon direktiivit ovat hyvin prototyyppejä, sillä ne ilmenevät suorina imperatiiveina (”Tule takaisin!”) tai vaihtoehtoisesti kieltona (”Älä menetä malttiasi.”) (ks. VISK §1645).

Esimerkki 7

- 1 [Alice] kääntyi mennäkseen.
- 2 ”Tule takaisin!” kaalimato huusi hänen peräänsä. ”Minulla
- 3 on tärkeää sanottavaa!”
- 4 Se kuulosti lupaavalta, Alice kääntyi ja meni takaisin.
- 5 ”Älä menetä malttiasi”, kaalimato sanoi.
- 6 ”Siinäkö kaikki?” Alice kysyi ja nieli kiukkunsa niin hyvin
- 7 kuin taisi.

Esimerkki 8

- 1 ”Yritin lausua ’Makeasti oravainen’, mutta se meni ihan has-
- 2 susti!” Alice vastasi huokaisten.
- 3 ”Lausu ’Olet vanha, Vilho-pappa’”, kaalimato käski.
- 4 Alice liitti kädet yhteen ja aloitti –

Yleisesti ottaen Alice toimii käskyjen mukaisesti, mutta hänen suhtautumisensa käskyihin riippuu siitä, mitä niiden noudattamisesta voidaan odottaa seuraavan. Esimerkissä 7 kaalimadon direktiivi ”Tule takaisin!” yhdistyy lupaukseen tärkeästä sanottavasta, mikä luo Alicelle positiivisia odotuksia keskustelutilanteen jatkosta. Odotukset kuitenkin rikotaan, sillä lupausta seuraa vain uusi käsky: ”Älä menetä malttiasi.” Alice toimii kiellon mukaisesti ja jättää tunteensa ilmaisematta, mutta johtolauseesta päätellen käsky aiheuttaa Alicessa suuttumusta. Esimerkissä 8 kaalimadon direktiivi ”Lausu ’Olet vanha, Vilho-pappa’” näyttäytyy lisätiedon pyytämisenä,

eikä kenties siksi aiheuta Alicessa vastalauseita. Viktoriaanisen ajan pikkutyttönä Alice lienee myös tottunut direktiiveihin, mikä näkyy tavassa, jolla Alice vastaa käskyyn lausua: hän ”liitti kädet yhteen ja aloitti” kuin olisi formaalissa kouluympäristössä.

Alicella ei ole keskustelussa vastaavaa valtaa ohjailta vastapuolta. Hän osoittaa keskustelun kuluessa kaalimadolle yhden direktiivin, mutta se poikkeaa muodoltaan kaalimadon omista suorista imperatiiveista. Vaikka imperatiivi on prototyyppinen tapa ilmaista direktiivisyyttä, on siihen monia muitakin keinoja, ja Alicen vuoro esimerkissä 9 hahmottuu *sinun pitäisi* -rakenteen vuoksi niin sanotuksi suositukseksi (ks. VISK §1645). Direktiivi ei saa aikaan preferoitua jälkijäsentä, vaan kaalimato kyseenalaistaa sen tyypilliseen tapaan hyödyntämättä vuorossaan preferoimattomuuden piirteitä.

Esimerkki 9

- 1 ”Minusta sinun pitäisi ensin kertoa kuka itse olet.”
- 2 ”Miksi?” kaalimato kysyi.

Alicen *minusta*-sanalla alkavassa direktiivissä on myös mielipiteen kertomisen piirteitä, ja kaalimadon vastausvuoro näyttää sen valossa myös perusteluiden pyytämiseltä. Voi siis olla, että direktiivin muoto vaikuttaa sen aikaansaamaan reaktioon. Joka tapauksessa se, kuinka keskustelun osapuolet muotoilevat direktiivinsä, kertoo jo itsessään heidän välillään vallitsevasta valtasuhteesta: toinen joutuu käyttämään pehmennyskeinoja toista enemmän.

Keskustelun aikana tulee jatkuvasti ilmi se, ettei kaalimato täytä Alicen odotuksia sujuvasta vuorovaikutuksesta. Alicen keskustelulliset normit ja arvostukset tulevat erityisen hyvin esiin kertojan osuuksissa varsinaisten puheenvuorojen ulkopuolella, sillä Alice ei läheskään aina sano niitä ääneen. Oudoksi ja odottamattomaksi osoitetaan esimerkiksi lyhytsanaisuus, kielteisyys sekä loukkaantumisherkkyyys (esimerkit 10–12). Toki myös Alicen ääneen lausutut vuorot ilmaisevat implisiittisesti tämän noudattamia normeja: Alice käyttää muun muassa paljon kohteliaisuuskeinoja, joista ei tässä keskustelussa ole kuitenkaan hyötyä.

Esimerkki 10

- 1 Alicea harmitti että kaalimato oli niin *kovin* lyhytsanainen – –

Esimerkki 11

- 1 Alice ei sanonut mitään. Hän ei ollut eläissään joutunut tekemisiin tuollaisen vastarannankiiskan kanssa, ja hän huomasi että
- 2 oli menettämäisillään malttinsa.
- 3

Esimerkki 12

- 1 ”On niin kurjaa olla kolmen tuuman pituinen.”
- 2 ”Sen parempaa pituutta ei olekaan!” kivahti kaalimato ja
- 3 ojentautui täyteen mittaansa (se oli täsmälleen kolme tuumaa
- 4 pitkä).
- 5 ”Mutta minä en ole tottunut siihen!” valitti Alice-parka ja
- 6 ajatteli samalla: ”Kyllä nämä otukset ottavat vähästä nokkiinsa!”

Tekstin kohdat, joissa Alicen odotukset ja pettymykset keskustelun kulkuun tehdään näkyviksi, kertovat keskustelun normeista, joita Alice kantaa mukanaan läpi teoksen. Nämä normit ovat läsnä kaikissa teoksen vuorovaikutustilanteissa, ja ihmemaan henkilöhahmojen kummallisuus nousee esiin ennen kaikkea suhteessa niihin. Kaalimadon outous liittyy kiinteästi yhteistyökyvyttömyyteen: Alice odottaa joustavaa ja vastavuoroista keskustelua, jota kaalimato ei omien normiensa mukaan toimiessaan pysty tälle tarjoamaan.

Kaalimadon keskeisiä toimintoja ja keskustelun piirteitä tarkastellessa selittämättä jää se, miksi luvun nimi on ’Kaalimadon neuvot’. Varsinaista neuvomista ei nimittäin kaalimadon ja Alicen välisessä vuorovaikutustilanteessa tapahdu kuin vasta aivan lopussa (esimerkki 13), juuri ennen kuin kaalimato poistuu paikalta ja päättää keskustelun.

Esimerkki 13

- 1 Tällä kertaa Alice odotti kärsivällisesti että se suvaitsi
- 2 jatkaa keskustelua. Vähän päästä se otti vesipiipun suustaan, hau-
- 3 kotteli kerran pari ja ravisteli itseään. Sitten se tuli alas sienen
- 4 päältä ja ryömi heinikkoon mitään puhumatta, huomautti vain
- 5 ohimennen: ”Toinen puoli pidentää, toinen puoli lyhentää.”
- 6 ”*Minkä* toinen puoli? *Minkä* toinen puoli?” Alice ajatteli.
- 7 ”Sienen”, kaalimato sanoi aivan kuin Alice olisi kysynyt ää-
- 8 neen, ja samassa se oli hävinnyt heinikkoon.

Pelkästään toimintojen tasolla vaikuttaa oudolta, että juuri neuvominen on päätetty nostaa luvun otsikkoon, kun se ei keskustelussa saa yhtä vuoroa enempää tilaa. Analyysin toisessa osassa, luvussa 5.1, palaan kuitenkin tähän, sillä henkilöhahmojen rooleihin liittyvä analyysi paljastaa otsikon olevan paikallaan.

4.2 Herttuatar

Alice tapaa herttuattaren kahteen kertaan tarinan aikana. Vahva kontrasti näiden tapaamisten välillä on yksi herttuattaren silmiinpistävimmistä piirteistä; on kuin Alice keskustelisi kahden eri henkilöahmon kanssa, niin paljon herttuattaren käyttäytyminen vaihtelee eri yhteyksissä.

Tämä muodostaa haasteita Alicen toiminnalle keskustelussa, sillä ensitapaamisella opitut keinot keskustelukumppanin tulkintaan eivät päde enää myöhemmin. Tämä on tyypillistä Lewis Carrollin nonsenselle: tilanteet ja niissä toimivat säännöt muuttuvat heti, kun jonkinlainen ymmärrys säännöistä on saavutettu (Tigges 1988: 151). Niin Alice kuin lukijakin joutuu orientoitumaan uudelleen ja etsimään uusia toiminnan ja ymmärryksen tapoja.

Ensimmäinen vuorovaikutustilanne sijoittuu 'Pippuripossu'-nimiseen lukuun. Siinä Alice saapuu herttuattaren taloon, jossa olosuhteet ovat kaottiset: pahantuulinen herttuatar istuu keittiössä itkevä vauva sylissään, ja ilmassa on pippuria, joka on peräisin kokin keittämästä keitosta. Läsä on myös irvikissa, joka ei kuitenkaan tässä vaiheessa osallistu keskusteluun. Kesken herttuattaren ja Alicen keskustelun kokki alkaa heitellä esineitä kohti herttuatarta ja vauvaa, mikä on omiaan lisäämään hektisyyden ja uhan tunnetta. Vuorovaikutustilanne ei ole kovin pitkä, ja se loppuu yllättäen, kun herttuatar poistuu paikalta. Keskustelun osapuolet eivät löydä yhteisymmärrystä koko tilanteen aikana, ja lyhyeen kohtaamiseen mahtuu peräti kaksi konfliktia, jotka vaativat aiheenvaihdon lauetakseen. Herttuattaren vihamielistä ja jopa uhkaavaa toimintaa kuvaa hyvin esimerkin 14 sekvenssi.

Esimerkki 14

- 1 "Jos jokainen hoitaisi omat asiansa", herttuatar murisi, "niin
- 2 maailma pyörisi paljon nopeammin kuin nyt."
- 3 "Eikä se olisi ollenkaan hyvä juttu", Alice sanoi tyytyväisenä,
- 4 sillä nyt hän pääsi näyttämään tietojaan. "Kuinka yön ja päivänkin kävisi! Maapallolta kestää kaksikymmentäneljä tuntia
- 5 pyöriä akselinsa ympäri –"
- 6 "Hyvää päivää kirvesvartta", sanoi herttuatar, "ja siitä puheen ollen, ota, kokki, kirves ja pane tytöltä pää poikki!"
- 7 Alice vilkaisi huolissaan oliko kokki totellakseen, mutta tämä
- 8 hämmensi keittoa täyttä häkää eikä näyttänyt kuuntelevan, joten
- 9 Alice jatkoi: "Kaksikymmentäneljä tuntia, vai oliko se kaksitoista? En –"
- 10 "Jätä minut rauhaan", sanoi herttuatar, "minä en ole koskaan
- 11 voinut sietää numeroita!"

Esimerkissä 14 on läsä piirteitä, jotka tulevat selvemmin esiin Alicen ja herttuattaren toisella tapaamisella: herttuatar käyttää kuvallista kieltä ja etsii yhteyksiä konkretian ja kielikuvien välillä. Erilaisten sanonnanomaisten opetusten tuominen keskusteluun on kenties herttuattaren erikoisin piirre, ja rivien 1–2 sekä 7–8 vuorot ennakoivat tuota taipumusta jo tässä vaiheessa. Kehyksenä on kuitenkin aggressio, toisin kuin toisessa vuorovaikutustilanteessa, joka alustetaan ystävällismieliseksi.

Alice on ensimmäisessä tilanteessa aloitteellinen osapuoli, joka pyrkii pitämään yllä vuorovaikutusta ja tuomaan keskusteluun uusia puheenaiheita. Alice muotoilee vuorojaan niin,

että ne vaativat herttuattarelta reaktioita; esimerkiksi tiedon pyytämistä implikoivat *en tiedä* - fraasit ovat Alicen vuoroille tyypillisiä. Lisäksi hän innostuu aiheista, joista hänellä on sanottavaa. Myös kertoja huomioi päähenkilön innokkuuden edistää keskustelua: ”[Alice] oli mielissään kun oli päässyt keskustelun alkuun.” Herttuattarelle keskustelutilanne ei sen sijaan ole mielekäs tai kiinnostava, ja hän käyttäytyy Alicea kohtaan kärsimättömästi. Käsittelen ensimmäistä kohtaamista ennen kaikkea kontrastin kautta, jonka se muodostaa suhteessa toiseen vuorovaikutustilanteeseen.

Toinen, pidempi vuorovaikutustilanne sijoittuu lukuun nimeltä ’Valekilpikongan tarina’. Siinä tunnelma on rauhallisempi ja ystävällisempi ja läsnä ovat vain Alice ja herttuatar. Tässä keskustelutilanteessa esiin tulevat piirteet ovat hedelmällisempää tarkasteltavaa ja kertovat herttuattaresta hahmona enemmän; palaan niihin pian tarkemmin. Herttuattarella on tilanteessa paljon kohosteisen myötäileviä vuoroja, mikä on ristiriidassa aiemman, konfliktihakuisen keskustelun kanssa. Myös keskustelijoiden hyvää suhdetta korostetaan. Siinä missä herttuatar on ensitapaamisella käsenyt Alicea jättämään hänet rauhaan, alkaa seuraava kohtaaminen herttuattaren julistuksella: ”Et arvaa kuinka hauska on nähdä sinut taas, ystävä hyvä!” Pintasolla vuorovaikutustilanne on ystävällismielinen, ja ristiriidat paljastuvat vasta syvemmillä tarkastelulla.

Kontrasti kahden kohtaamisen välillä on ilmeinen ja räikeä, ja sitä korostavat erilaiset suorat vastakohtat vuorovaikutustilanteiden välillä. Peilikuvat ja vastakohtaisuudet kuuluvat nonsense-kirjallisuuden keinovalikoimaan: niitä voidaan luoda pienimmillään sanatasolla, mutta yhtä lailla koko tarinan maailman tasolla (Tigges 1988: 56). Tässä tapauksessa vastakohtat liittyvät Alicen ja herttuattaren suhteeseen eri tilanteissa. Ensimmäinen vastakohta on siinä, kummalle osapuolelle keskustelu on mielekästä ja tärkeää: vastahakoisuus ja aloitteellisuus vaihtavat paikkaa tilanteiden välillä. Ensikohtaamisella Alice kokee keskustelun mielekkääksi ja pitää sitä yllä samalla, kun herttuatar tuo vahvasti esiin tyytymättömyytensä tilanteeseen, mutta toisessa keskustelutilanteessa herttuatar korostaa keskustelun tärkeyttä ja Alice on tyytymätön. Myös institutionaalisuuden kehys muuttuu: herttuattaren titteli viittaa korkeaan asemaan, ja siksi tullessaan tämän taloon Alice aloittaa keskustelun opittuihin kohteliaisuuden konventioihin nojaten. Toisella tapaamisella herttuatar kuitenkin tekee heti keskustelun alussa selväksi, että pitää Alicea ystävänä ja näin ollen heidän välejänsä tasa-arvoisina.

Vastakkain asettuvat niin ikään fyysiset olosuhteet ja henkilöahmojen epämukavuus keskustelun aikana. Herttuatar tavataan ensi kertaa ympäristössä, joka ei monestakin syystä ole keskustelulle otollinen paikka. Toisella tapaamisella taas Alicelle epämukavuutta aiheuttaa se, kuinka herttuatar nojaa terävää leukaansa hänen olkapäähänsä. Juuri fyysisillä olosuhteilla

Alice selittää herttuattaren muuttuneen käyttäytymisen: ”Se että herttuatar oli taannoin keittiössä ollut niin kiukkuinen, oli ehkä johtunut pelkästään pippurista – –.” Alicen omaan käyttäytymiseen epämukavuus ei vaikuta yhtä paljon, sillä hän pyrkii joka tapauksessa nojaamaan oppimiinsa kohteliaisuussääntöihin ja koittaa kestää tilanteen mukisematta, hyvää keskustelua ylläpitäen. Olosuhteista riippuvia ja tilannesidonnaisia käyttäytymistapoja suhteessa henkilöhahmon persoonasta kumpuavaan käyttäytymiseen on tulkittu joidenkin henkilöhahmo-teorioiden puitteissa (Culpeper 2001: 126–128), mutta tarvittaisiin enemmän esimerkkitilanteita, jotta herttuattaren kiukkuisuudesta tai ystävällisyydestä voitaisiin tehdä johtopäätöksiä. Alice katsoo kuitenkin epäkohteliaan ja uhkaavan käyttäytymisen olevan olosuhteista johtuva poikkeus.

Kontrasti kahden kohtaamisen välillä on olennainen, sillä se vaikuttaa herttuattaren ja Alicen suhteeseen ja tuo tarinaan nonsenselle tyypillistä käsittämättömyyden ja epäloogisuuden tunnetta. Ensimmäinen keskustelutilanne ei yksinään ole kovin outo, vaan on tulkittavissa kahden toisiaan ymmärtämättömän osapuolen konfliktihakuiseksi vuoropuheluksi. Varsinainen outous saadaan esille vasta, kun lukijalle selviää, miten radikaalisti herttuattaren ja Alicen ensimmäinen ja toinen kohtaaminen eroavat toisistaan.

Herttuattaren keskeisimmät tavat ja arvostukset keskustelussa alkavat saada hahmoaan vasta toisessa vuorovaikutustilanteessa, jossa hänellä on joitakin silmiinpistäviä ja kohosteisia piirteitä, joita ei esiinny muilla henkilöhahmoilla. Kuten jo edellä mainitsin, erityisin näistä on se, kuinka herttuatar nostaa jatkuvasti keskusteluun erilaisia sanonnanomaisia opetuksia. Opetusta edeltää useimmiten fraasi ”Ja mitä siitä opimme”, joka ikään kuin ennakoii tulevaa ja merkitsee seuraavan vuoron osan genren. Se on kuitenkin myös hienovaraista vallankäyttöä, sillä opetukset siirtävät huomion pois senhetkisestä puheenaiheesta ja antavat herttuattarelle mahdollisuuden ohjata keskustelua haluamaansa suuntaan. ”Ja mitä siitä opimme” on siirtymä herttuattaren omimmalle alueelle. Keskustelu ei rakennu odotuksenmukaisella tavalla, vaan puhe hyppii aiheesta toiseen. Alice merkitsee ajatuksissaan herttuattaren tavan erityislaatuiseksi ja huomionarvoiseksi, vaikkei sanokaan asiaa ääneen: ”Kova tati etsimään opetuksia!”

Esimerkki 15

- 1   ”Totta puhut”, herttuatar sanoi, ”flamingo ja sinappi ovat mo-
- 2   lemmat äkäisiä, oikeita pahanilmanlintuja. Ja mitä sitä opimme:
- 3   ’Flamingo ei tule kello kaulassa.’”
- 4   ”Sinappi vain ei ole lintu”, Alice huomautti.
- 5   ”Oikein, kuten tavallista”, herttuatar sanoi, ”sinä se osaat
- 6   sanoa asiat halki!”
- 7   ”Se on kivikuntaa, luulen ainakin”, Alice sanoi.
- 8   ”Totta kai on”, sanoi herttuatar, joka halusi nähtävästi olla

- 9 kaikesta yhtä mieltä. ”Täällä on lähistöllä suuri sinappikaivos. Ja
 10 mitä siitä opimme: ’Jokaiselle on oma kuoppa lähin.’”
 11 ”Nyt tiedän!” huudahti Alice; häneltä oli jäänyt äskeinen
 12 kuulematta. ”Se on kasvikuntaa. Ei uskoisi, mutta niin se on.”
 13 ”Olen samaa mieltä”, herttuatar sanoi, ”ja mitä siitä opimme:
 14 ’Höyhenistään puu tunnetaan’ – –”

Opetukset johdetaan kulloisestakin puheenaiheesta assosiaation kautta; asioiden yhteydet vain eivät aina ole selviä Alicelle tai lukijalle. Assosiaatio voi liittyä sanojen samankaltaisuuteen, mutta voi yhtä hyvin löytyä käsitteellisemmältä tasolta. Esimerkissä 15, riveillä 9–10 sanat *lähistöllä* ja *lähin* muodostavat selkeän parin, joka yhdistää puheenaiheen ja sitä seuraavan opetuksen toisiinsa. Sanat *kaivos* ja *kuoppa* ovat kuitenkin yhteydessä toisiinsa juuri käsitteellisesti enemmän kuin yksittäisen sanan tasolla. Juuri ennen esimerkkikatkelmaa puhe on ollut flamingosta, jonka herttuatar riveillä 1–2 yhdistää sinappiin äkäisyyden määritteen kautta; ne ovat molemmat ”oikeita pahanilmanlintuja”. Seuraavaan opetukseen johtava assosiaatio taas hyödyntää tätä flamingoon liitettyä negatiivista ja uhkaavakin konnotaatiota. ”Flamingo ei tule kello kaulassa” muistuttaa läheisesti sanontaa ”vahinko ei tule kello kaulassa”.

Alicen ja herttuattaren toinen vuorovaikutustilanne voi suhteessa ensimmäiseen vaikuttaa sujuvalta ja sopuisalta, mutta tarkemmin katsottuna se rakentuu pitkälti ohipuhumiseksi. Inter-subjektivisuus henkilöahmojen välillä jää ohueksi, kun toista osapuolta ei kuunnella aidosti eikä vuoroja muotoilla toisiinsa kytkeytyviksi. Tuomas Juntunen (2013: 99) määrittelee ohipuhumisen puhetilanteiksi, joissa ”henkilöt eivät löydä yhteistä näkökulmaa keskustelun aiheena oleviin asioihin”. Juntunen on tarkastellut ilmiötä realistisessa, modernistisessä ja postmodernistisessä dialogissa, joista jokaisessa ohipuhumisella on omat funktionsa ja ilmenemistapansa. Juntunen esittelemät esimerkit asettuvat eräänlaiselle janalle: sen toisessa päässä on vaikeasta aiheesta johtuva vaivautuneisuus ja kohtaamattomuus, jota Juntunen ei pidä vielä varsinaisena ohipuhumisena, ja toisessa päässä postmodernistisessä tekstissä ilmenevä, perustavanlaatuisempi maailmankuvien ja todellisuuksien yhteensovittamattomuus (Juntunen 2013: 104, 113). Tässä tapauksessa ohipuhuminen on nonsense-kirjallisuuden keino, joka tuo oman osansa tekstille ominaiseen outouden tuntuun. Kyse on tietyllä tavalla maailmankuvien eroista, sillä Alice on ihmemaassa vieraassa ympäristössä, jossa hänen ennakko-odotuksensa eivät usein päde. Ohipuhuminen menee kuitenkin tätäkin pidemmälle: Alice ja herttuatar eivät aina puhu edes samasta aiheesta, vaan puheenaiheet häilyvät ja vaihtelevat ilman, että niihin ehdittään yhteisesti keskittyä.

Opetukset ja puheenaiheen ohjailu niiden avulla ovat yksi ohipuhumisen oire. Niiden lisäksi herttuatar myötäilee kaikkia Alicen esittämiä kannanottoja, olivat ne keskenään saman-

mielisiä tai eivät. Kertojakin huomioi tämän, vaikkei pääsekään käsiksi herttuattaren ajatuksiin tai motiiveihin: ”[herttuatar] halusi nähtävästi olla kaikesta yhtä mieltä.” Vaikka keskustelussa kannanoton preferoitu jälkijäsen on samanmielinen vuoro (VISK §1212), on herttuattaren tapa myötäillä odottamaton, sillä se ei näytä riippuvan millään lailla Alicen vuoron sisällöstä. Samanmielinen jälkijäsen seuraa, vaikka Alice muuttaisi kantaansa ja esittäisi keskenään erimielisiä vuoroja. Tämä nähdään yllä esimerkissä 15, jossa Alice pohtii, mitä sinappi on, ja sijoittaa sen ensin kivikuntaan, sitten kasvikuntaan. Jokaisesta vaihtoehdosta herttuatar on samaa mieltä ilman, että sisällyttää vuoroihinsa samantapaisia korjauksia kuin Alicen vuoroissa. Herttuattaren omat vuorot näyttävät keskenään ristiriitaisessa valossa, sillä niissä ei osoiteta millään tavalla, että samanmielisyyden kohde on muuttunut. Huomionarvoista on myös samanmielisten vuorojen painokkuus, jopa liioitteleva sävy, joka vaikuttaa tilanteessa tarpeettomalta: ”Oikein, kuten tavallista – –, sinä se osaat sanoa asiat halki!” Koska samanmielisyyttä seuraa yleensä opetus, näyttää myötäily toimivan ennen kaikkea reittinä siihen. Vastapuolelle tehdään myönnytys, joka luo vaikutelman yhteistyöstä, ja sen jälkeen siirrytään herttuattaren määrittelemään puheenaiheeseen.

Keskustelulla ja siihen osallistumisella on herttuattarelle erilainen merkitys kuin Alicelle. Herttuattaren käsitys keskustelun arvosta on hyvin konkreettinen: se on kuin valuuttaa, joka liikkuu keskustelijoiden välillä ja jota voi lahjoittaa eteenpäin. Tämä tarkoittaa, että keskustelun arvo on määrällistä: mitä enemmän sanoja, sen parempi. Runsassanaisuus ja monimutkaisuus on toivottavaa, eikä yhteisymmärryksellä tai yhteistyöllä ole juuri väliä. Tärkeintä on, että puhetta syntyy, kuten esimerkissä 16 nähdään.

Esimerkki 16

- 1 ”– ja mitä siitä opimme: ’Höyhenistään puu tunnetaan’ eli ’ole
- 2 mitä olet olevinasi’ – tai jos haluat saman asian yksinkertaisessa
- 3 muodossa, ’älä koskaan luule olevasi olematta toista kuin toisista
- 4 voisi näyttää sinun olevan tai lienevän joskus olleen toista kuin
- 5 toisista on voinut näyttää olleen täysin toisin.”
- 6 ”Ymmärtäisin paremmin jos saisit lukea tuon paperilta, nyt
- 7 ikävä kyllä putosin kärryiltä”, Alice sanoi kohteliaasti.
- 8 ”Ei tämä ole vielä mitään sen rinnalla mitä voisit sanoa jos
- 9 viitsisit”, herttuatar vastasi mielissään.
- 10 ”Älkää toki vaivautuko sanomaan sitä tuon pitemmin”, sanoi
- 11 Alice.
- 12 ”Ei puhettakaan vaivasta!” herttuatar sanoi. ”Kaiken tähän
- 13 mennessä sanomani saat minulta lahjaksi.”

Herttuattarelle korostetun monisanainen ja polveileva esitysmuoto on normaali tila, yksinkertainen muoto. Kun Alice ilmaisee, ettei ymmärtänyt, on herttuatar mielissään asiasta; ym-

määritys ei siis kuulu keskustelun tavoitteisiin. Tärkeää on sen sijaan, että keskustelu pysyy käynnissä, ja siksi hiljaisuus on herttuattarelle preferoimatonta. Tämän hän tuokin esiin aina, kun dialogi pysähtyy kertojan kuvatessa Alicen ajatuksia. (Esimerkki 18 asettuu teoksessa esimerkkinä 16 jatkoksi.)

Esimerkki 17

- 1 [Alice] oli ehtinyt unohtaa koko herttuattaren ja säpsähti
- 2 kuullessaan äänen korvansa juuresta. ”Sinä taidat ajatella jotakin,
- 3 kulta pieni, kun et muista puhua. – –”

Esimerkki 18

- 1 ”Ei kovin kaksinen lahja! Onneksi syntymäpäivälahjat ovat
- 2 yleensä toista maata!” Alice ajatteli. Mutta hän ei kehdannut sanoa sitä ääneen.
- 3 ”Taasko sitä ajatellaan?” herttuatar kysäisi ja tökkäsi terävää
- 4 leukaansa Alicen olkapäähän.

Jos keskustelu ja omien ajatusten jakaminen on konkreettisesti arvokasta, on ajatusten pitäminen itsellä tämän arvon riistämistä toiselta. Alice reagoikin herttuattaren osoittamaan normiin ja alkaa tietoisesti edistää keskustelua, kertojaa lainaten puhua ”kantaakseen kortensa keskusteluun”. Ohipuhumisen tavoin tällainen keskustelu keskustelun vuoksi vähentää vuorovaikutuksen intersubjektiivisuutta ja aitoa yhteisymmärrystä.

Alicen ja herttuattaren kohtaamisessa keskustelulla ja siihen osallistumisella on erityinen rooli jopa tämän teoksen kontekstissa, jossa kielenkäyttö ja keskustelu ovat muutenkin alati pinnalla. Nonsense-tekstissä kielelle annetaan usein merkityksiä, joita sillä ei genren ulkopuolella ole, ja herttuattaren tapauksessa nämä merkitykset liittyvät keskustelun ja kielenkäytön arvoon. Muutkin herttuattaren keskustelukäyttäytymisen piirteet, myötäily sekä opetusten etsintä assosioimalla, kietoutuvat yhteen arvokäsityksen kanssa: pinnalliseksi jäävää keskustelua ei ole tarpeen syventää, kun sen arvo on ennen kaikkea määrällistä eikä riipu keskustelijoiden yhteisymmärryksen laadusta. Mitä muutokseen herttuattaren käyttäytymisessä ensimmäisen ja toisen tapaamisen välillä tulee, Alice selittää sen olosuhteilla, jotka estävät herttuatarta ensikohtaamisella käymästä runsasta ja arvokasta keskustelua. Tapa, jolla Alice pyrkii edistämään keskustelua, voi kuitenkin olla herttuattarelle merkki siitä, että seuraavalla kerralla vuorovaikutukseen hänen kanssaan kannattaa panostaa. Ennen kaikkea kohtaamiset herttuattaren kanssa ovat hyvä esimerkki nonsensin maailmasta, jossa oletukset käännetään ylösalaisin ja arvossa ovat eri asiat kuin tavallisessa maailmassa.

4.3 Irvikissa

Alice tapaa irvikissan kahden kesken luvussa 'Pippuripossu', ja myöhemmin kissa ilmestyy paikalle kesken krokettipelin luvussa 'Kuningattaren krokettikenttä'. Ennen Alicen ja irvikissan ensimmäistä varsinaista vuorovaikutustilannetta Alice on kuitenkin jo nähnyt kissan, sillä se on läsnä herttuattaren keittiössä, jossa se on yksi herttuattaren ja Alicen keskustelunaiheista. "[K]ertokaa mitä varten teidän kissa hymyilee noin leveästi?" Alice kysyy tuolloin herttuattarelta. Kissa ei kuitenkaan ota kontaktia Aliceen ennen kuin myöhemmin, kun tämä on poistunut herttuattaren luota ja jatkanut matkaansa. Irvikissa erottuu muista henkilöahmoista, sillä sen kanssa Alice muodostaa läheiset ja ystävälliset välit. Irvikissalla on myös erityislaatuinen ominaisuus, jolla on vaikutuksensa keskustelussakin: se pystyy katoamaan ja ilmestymään yllättäen, joko kokonaan tai pieni osa kerrallaan, jolloin keskustelussa saattaa olla mukana esimerkiksi pelkkä kissan pää.

Alicen ja irvikissan ensimmäisessä keskustelussa tulee hyvin esiin irvikissan rooli loogikonä. Se neuvottelee Alicen kanssa logiikasta ja osoittaa Alicen vuoroista pragmaattisia ongelmia, joiden vuoksi ei pysty vastaamaan tämän esittämiin kysymyksiin. Keskusteluyhteys ei kuitenkaan katkea ongelmiin, vaan kielestä keskustellaan yhteisymmärryksessä.

Esimerkki 19

- 1 "Neuvoisitko minnepäin minun pitää mennä?"
- 2 "Riippuu varsin paljon siitä minne haluat päästä", sanoi
- 3 kissa.
- 4 "En minä niin välitä minne –" Alice sanoi.
- 5 "Sitten ei ole väliä minnepäin menet", kissa sanoi.
- 6 "– kunhan pääsen *jonnekin*", Alice selitti.
- 7 "*Jonnekin* sinä kyllä pääset, jos vain jatkat kävelemistä tar-
- 8 peeksi kauan", kissa sanoi.
- 9 Alicesta tuntui ettei siihen ollut mitään sanomista, joten hän
- 10 koetti kysyä muuta. "Minkälaista väkeä täällä asuu?"

Irvikissa ei suostu näkemään merkitystä, jota Alicen vuoro esimerkin 19 rivillä 1 implikoi: suosittelisitko paikkaa, jonne kannattaisi mennä? Sen sijaan se osoittaa useammalla vuorolla, ettei voi neuvoa, kun ei tiedä, mihin neuvoja todellisuudessa kaivataan. Se suosittelee kyllä lopulta Alicelle suuntaa, mutta vasta, kun tämä on avannut seuraavan sekvenssin uudella kysymyksellä: "Minkälaista väkeä täällä asuu?" Tällöin irvikissa kertoo maalisjäniksestä ja hattumaakarista ja toteaa, että on sama, kumman luokse Alice menee, sillä molemmat ovat yhtä hulluja. Irvikissa tunnistaa siis kyllä implisiittiset merkitykset – Alicen toinenkaan kysymys kun ei pintatasolla tuota Alicen hakemaa merkitystä – mutta valitsee siitä huolimatta eri strategian ennen kuin

vastaa implikatuuriin. Tilanne ei kuitenkaan äidy konfliktiksi, vaan etenee sovussa seuraavaan puheenaiheeseen. Alice ei kyseenalaista irvikissan logiikkaa tai loukkaannu tämän haluttomuudesta vastata.

Irvikissa esittää myös hulluutta koskevan loogisen päättelyketjun, jota avataan hiljalleen yhteistyössä molempien keskustelun osapuolten kesken. Huomionarvoista on erityisesti tapa, jolla päättelyä tuotetaan ja logiikasta neuvotellaan: kuten esimerkissä 20 nähdään, irvikissa vastaa Alicen kysymyksiin esittämällä päättelyn ehtoja ja lopputuloksia samalla, kun aktiivisesti mahdollistaa myös Alicen osallistumista pyytämällä tältä vahvistusta ajatuksilleen.

Esimerkki 20

- 1 ”Me olemme kaikki hulluja täällä. Minä olen hullu. Sinä olet
- 2 hullu.”
- 3 ”Mistä tiedät että minä olen hullu?” Alice kysyi.
- 4 ”Et voi olla olematta”, sanoi kissa, ”muuten et olisi tullut
- 5 tänne.”
- 6 Alicesta se ei ollut todiste eikä mikään, mutta hän jatkoi silti:
- 7 ”Ja mistä tiedät että itse olet hullu?”
- 8 ”Ensinnäkin”, kissa sanoi, ”koirat eivät ole hulluja. Myön-
- 9 nätkö sen?”
- 10 ”Kyllä kai”, Alice sanoi.
- 11 ”No”, jatkoi kissa, ”koira murisee kun on vihainen ja heilut-
- 12 taa häntäänsä kun on mielissään. Minä sen sijaan murisen kun
- 13 olen mielissäni ja heilutan häntääni kun olen vihainen. Siis minä
- 14 olen hullu.”
- 15 ”Minä puhuisin kehräämisestä enkä murinasta”, Alice sanoi.
- 16 ”Puhu mistä tahdot”, kissa sanoi. ”Pelaatko tänään krokettia
- 17 kuningattaren kanssa?”

Alice ei hyväksy varauksetta irvikissan päättelyn premissejä, mikä vaikuttaa siihen, ettei täyttä yhteisymmärrystä synny. Yhteys keskustelijoiden välillä ei kuitenkaan katkea erimielisyyteen, vaan pikemminkin tilanteessa saavutetaan yhteisymmärrys siitä, että keskustelijat ovat eri mieltä, eikä tämä vaikuta vuorovaikutuksen jatkuvuuteen. Irvikissan päättelysekvenssin päätävä vuoro rivillä 16, ”Puhu mistä tahdot”, on monitulkintainen. Sen voi katsoa luvanannoksi – Alicella on vapaus käyttää niitä termejä, joita haluaa käyttää –, mutta toisaalta sen merkitys voi olla myös ”puhu mistä tahdot, asia on niin kuin minä sanon”. Toteamus ei kuitenkaan itsessään saa suurta painoarvoa, sillä sitä seuraa vielä saman vuoron aikana uuden sekvenssin avaus: ”Pelaatko tänään krokettia kuningattaren kanssa?” Alicelle ei tule kielteisiä seuraamuksia keskustelukumppaninsa haastamisesta tai kyseenalaistamisesta, niin kuin monessa muussa vuorovaikutustilanteessa tarinan aikana. Päinvastoin irvikissa osoittaa halunsa jatkaa keskustelua Alicen kanssa sopimalla seuraavan tapaamisen ennen kuin katoaa ensimmäisen kerran.

Alicen ja irvikissan keskustelun sujuvuutta ja sisäistä koheesiota lisäävät myös sanatason kytkökset vuorojen välillä. Toiston avulla vuorot voidaan muotoilla osaksi vuorojen jatkumoa (Drew 2013: 134–135), ja etenkin edellä esimerkissä 19 on nähtävissä, kuinka samat sanat kulkevat läpi Alicen ja irvikissan vuorojen. Sanat *minne* ja *minnepäin* muodostavat ensimmäisten neljän vuoron aikana täyden ympyrän, jossa neljäs vuoro hahmottuu toiston avulla vastaukseksi ensimmäiseen ja väliin jäävät kaksi vuoroa kytkeytyvät toisiinsa tarkentavaksi vieruspariksi. Viidettä ja kuudetta vuoroa taas yhdistää *jonnekin*-sanana ja sen painotuksen (kursiivi) toisto. Toistamalla Alicen sanan painotuksineen irvikissa tekee selväksi, mihin osaan vuoroa ottaa kantaa. Esimerkissä 20 kysymysten ja vastausten muodostamat vierusparirakenteet yhdistävät monia vuoroja toisiinsa. Erilaiset kytkökset tekevät sekvensseistä ehjiä ja vuorovaikutuksesta selkeää sekä sen osapuolille että lukijalle.

Toisella tapaamisella (esimerkki 21) irvikissa ja Alice jatkavat kahdenkeskisen suhteensa rakentamista tilanteessa, jossa on läsnä useita henkilöihahmoja. Kissa on kiinnostunut Alicen kokemuksista ja ajatuksista aivan eri tavalla kuin muut henkilöihahmot, ja krokettipeliin ilmes-tyessään se aloittaa keskustelun kysymällä, miten peli sujuu. Se tiedustelee myös Alicen mielipidettä kuningattaresta. Tässä tilanteessa irvikissan suhdetta Aliceen eksplikoi sekä Alice itse että kertoja avatessaan lukijalle Alicen ajatuksia: kissaan liitetään määreet *puhekumppani* ja *ystävä*.

Esimerkki 21

- 1 [Alice] sanoi itsekseen: ”Irvikissa tuli, nyt minä saan puhe-
- 2 kumppanin.”
- 3 ”Kuinka sujuu?” kissa kysyi heti kun sillä oli tarpeeksi suuta
- 4 puhumiseen.
- 5 – –
- 6 ”Minusta tämä ei ole ollenkaan reilua peliä”, Alice alkoi va-
- 7 littaa, ”kaikki riitelevät niin kauheasti ettei tahdo kuulla omaa
- 8 ääntään, eikä mitään erityisiä sääntöjä tunnu olevan, tai jos on
- 9 niin kukaan ei välitä niistä – etkä arvaa kuinka sekavaa on kun
- 10 kaikki pelivehkeet ovat eläviä; tuolla minun seuraava porttinikin
- 11 kuljeskelee kentän toisella puolella – ja äsken minä olisin kro-
- 12 kannut kuningattaren siilin, mutta se otti jalat alleen kun näki
- 13 minun siilini tulevan!”
- 14 ”Mitä pidät kuningattaresta?” kissa kysyi hiljaa.
- 15 ”En yhtään”, sanoi Alice, ”hän on niin hirveän –” Juuri silloin
- 16 hän huomasi kuningattaren heti selkänsä takana kuuntelemassa,
- 17 joten hän jatkoi: ”...hyvä pelaamaan; hän voittaa kuitenkin,
- 18 tuntuu melkein turhalta pelata loppuun.”

Esimerkissä 21 irvikissa muotoilee kysymyksensä niin, että ne kutsuvat Alicea kertomaan mielipiteistään ja kokemastaan, ja Alice innokkaana keskustelijana vastaa niihin pidemmin kuin minimivastauksilla. Keskustelusta muodostuu vahvasti juuri kissan ja Alicen välinen ja sävyl-

tään luottamuksellinen: Alice kykenee kertomaan rehellisesti narkästyksestään pelin kulkuun ja ryhtyy jopa arvostelemaan kuningatarta. Irvikissan kuningattareen liittyvä kysymys rivillä 14 esitetään hiljaisella äänellä, mikä viittaa tavoiteltuun kahdenkeskisyyteen. Myös Alicen vastaus kielii luottamuksellisuudesta: vastauksen suunta vaihtuu, kun kahdenkeskisyyden antaman suojan havaitaan rikkoutuneen. Alicella on erilaiset tavoitteet keskustelussa eri hahmojen kanssa, mikä näkyy erityisen selvästi siinä, kuinka hän muuttaa jo aloitettua vuoroa huomatesaan sillä olevan useampia kuulijoita.

Irvikissan henkilöhahmoon liittyy tunne ulkopuolisuudesta. Se ei ole mukana krokettipelissä ja näyttäytyy siksi puolueettomana kuulijana Alicen ajatuksille. Kissan ulkopuolisuus ulottuu kuitenkin laajemmalle kuin pelin kontekstiin: sen kyky kadota halutessaan tekee siitä häilyvän osanottajan keskustelussa. Se on kuin tarkkailija, joka osallistuu vuorovaikutukseen vain halutessaan ja voi poistua heti, kun kokee sen tarpeelliseksi. Katoamiskyky vaikuttaakin olennaisesti siihen, kuinka rohkeasti irvikissa käyttää kieltä, sillä se ei ole samalla tapaa rangaitavissa kuin muut henkilöahmot. Sen ei tarvitse kantaa huolta keskustelun kariutumisesta ja sen seurauksista, sillä se voi tarvittaessa poistua nopeasti, ja toisaalta sitä ei voi poistaa tilanteesta vastoin sen tahtoa.

Alice huomauttaa irvikissalle tämän katoamisista (esimerkki 22) ja näin merkitsee ne oudoiksi. Kissa ottaa Alicen vuoron huomioon ja katoaa paikalta hitaammin. Myös kertoja havainnoi katoamisia Alicen vuoroon liittyvässä johtolauseessa: se, että Alice vastaa ”asiallisesti, aivan kuin kissa olisi palannut luonnollisella tavalla”, implikoi, että katoaminen on epäluonnollista ja muunlainen reaktio sopisi sen vuoksi paremmin tilanteeseen. Alicen vastauksessa vaikuttavat epäilemättä jälleen tämän oppimat kohteliaisuuden periaatteet, jotka estävät reagoimasta voimakkaasti toisen henkilön ominaisuuksiin.

Esimerkki 22

- 1 ”Tavataan siellä”, sanoi kissa ja katosi.
- 2 Alice ei juuri hämmästynyt, hän oli niin tottunut siihen että
- 3 tapahtui kaikkea omituista. Hänen vielä katsoessaan siihen missä
- 4 kissa oli ollut se ilmestyi äkkiä takaisin ja sanoi:
- 5 ”Miten vauvan muuten kävi? Olin vähällä unohtaa.”
- 6 ”Se muuttui possuksi”, Alice vastasi asiallisesti, aivan kuin
- 7 kissa olisi palannut luonnollisella tavalla.
- 8 ”Arvasin”, kissa sanoi ja katosi taas.
- 9 —
- 10 Samassa hän katsahti ylöspäin, ja siellä istui kissa taas puun
- 11 oksalla.
- 12 ”Sanoitko possuksi vai tossuksi?” se kysyi.
- 13 ”Possuksi”, vastasi Alice, ”ja olisi hauskaa jos et ilmestyisi

- 14 ja katoaisi noin äkkiä, minulta menee pää pyörälle.”
 15 ”Ool rait”, sanoi kissa, ja tällä kertaa se katosi hitaasti, alkaen
 16 hännänpäästä ja lopettaen irvistykseseen, joka viipyi vielä hetken
 17 sen jälkeen kun kaikki muu oli hävinnyt.

Paitsi että katoaminen on Alicelle fyysisenä toimintona outo, on äkillinen paikalta poistuminen ilman ennakkovaroitusta myös keskustelun kannalta yllättävää. Tavallisesti keskustelun loppumista edeltävät selvät, yhteisymmärryksessä tuotetut merkit siitä, että vuorovaikutustilanne on tulossa päätökseen, ja lopetusta rakennetaan yhdessä osanottajien kesken (Schegloff & Sacks 1973 Llewellynin ja Butlerin 2011: 45 mukaan). Yllättävä ja yksipuolinen tilanteesta poistuminen taas liittyy yleisemmin erimielisiin tilanteisiin. Tällöin poistuminen rakennetaan usein merkitykselliseksi osaksi keskustelua niin, että poistuva osapuoli on tietoinen sen ongelmallisuudesta. (Llewellyn & Butler 2011: 45.) Irvikissan äkilliset katoamiset eivät kuitenkaan hahmotu ongelmallisiksi, vaikka niitä ei edellä yhteisesti järjestetty lopetusjakso. Vaikka Alice huomioi kissan poistumisen kummallisena, hän samaan aikaan tulkitsee keskustelunsa irvikissan kanssa sujuvammaksi ja sopuisammaksi kuin yhdenkään toisen hahmon kanssa.

Taito kadota yhdistyy lisäksi irvikissan tehtävään keskusteluiden loogikkona: se aiheuttaa krokettipelin lomassa väittelyn siitä, millä ehdoin vartalottoman henkilön pää on katkaistavissa. Irvikissa halutaan poistaa kentältä epäilyttävänä henkilönä, ja pään katkaisu on järjestyksestä huolehtivan herttakuningattaren ensisijainen ratkaisu ristiriitatilanteisiin (ks. luku 4.5). Asioita vaikeuttaa kuitenkin se, että kissasta on tilanteessa läsnä vain pää.

Esimerkki 23

- 1 Pyövelin perustelu kuului, että päätä ei voinut katkaista ellei
 2 ollut ruumista josta sen katkaisisi, että hän ei ollut elämässään
 3 joutunut moiseen tehtävään, ja ettei hän aikonut näin vanhoilla
 4 päivillään ruveta opettelemaan.
 5 Kuninkaan perustelu kuului, että jos oli olemassa pää, sen
 6 saattoi myös lyödä poikki, ja pyöveli olkoon höpsemättä.
 7 Kuningattaren perustelu kuului, että jos jahkailu ei loppuisi
 8 siihen paikkaan niin hän mestauttaisi joka iikan.
 9 --
 10 Alice ei keksinyt muuta sanottavaa kuin että kissa kuului
 11 herttuattarelle ja oli viisainta kysyä häneltä.
 12 --
 13 Kissan pää alkoi hälvetä heti hänen [pyövelin] mentyään, ja
 14 ennen kuin hän oli palannut herttuatar mukanaan, se oli kadonnut
 15 tyystin.

Esimerkin 23 tilanne kiteyttää hyvin irvikissan vuorovaikutukselliset piirteet suhteessa muihin henkilöihän. Kissa herättää keskustelun logiikasta sellaisten henkilöihän keskuudessa, joiden puheesta logiikka vaikuttaa usein puuttuvan; lisäksi se käyttää keskustelussa hy-

väksi kykyään poistua yllättäen paikalta. Se on vuorovaikutuksessa mukana, mutta ulkopuolinen, tässä enemmän puheenaihe kuin yksi keskustelijoista.

Irvikissa on monella tapaa poikkeuksellinen henkilöahmo, mutta etenkin siitä syystä, että monessa sen keskeisistä toiminnoista ei ole sinällään mitään poikkeuksellista tai outoa – lukuun ottamatta katoamista, joka sekin on tulkittavissa vuorovaikutustoiminnoksi. Kissa on ystävähahmo, jonka logiikkaan ja yhteistyöhön Alice voi luottaa silloinkin, kun vuorovaikutus muiden henkilöahmojen kanssa ei ota sujuakseen. Irvikissan nonsense-elementit syntyvätkin ennen kaikkea siitä, kuinka se tästä huolimatta nimeää itsensä hulluksi ja kuvaa omaa toimintaansa hulluutena. Se, mikä Alicelle ja lukijalle tuntuu järkevimmältä, edustaa ihmemaassa järkevyyden vastakohtaa, hulluutta.

4.4 Hattumaakari, maalisjänis ja murmeli

Alicen kohtaaminen hattumaakarin, maalisjäniksen ja murmelin kanssa on tässä tutkielmassa analysoitavista kohtaamisista osallistujamäärältään suurin. Tässä analyysin vaiheessa tarkastelen kaikkia kolmea henkilöahmoa samassa kokonaisuudessa, sillä luonnollisesti heidän vuorovaikutuksensa ei ole toisistaan erillistä. Etenkin hattumaakari ja maalisjänis osallistuvat samoihin sekvensseihin ja ajavat keskustelussa samoja asioita; murmeli taas on hieman toisista irrallinen hahmo. Kohtaaminen näiden henkilöahmojen kanssa tapahtuu teekutsuilla, joille Alice saapuu ulkopuolisena ja joilta hän lopulta poistuu kesken keskustelun konfliktin seurauksena. Vuorovaikutustilanne on täynnä erilaisia väärinymmärryksiä ja hahmojen epäkohteliaista käyttäytymistä toisiaan kohtaan (ks. Leppälä 2016).

Teekutsuilla vuorovaikutukseen vaikuttavat henkilöahmojen erilaiset maailmankuvat sekä eriävät käsitykset fyysisestä ja käsitteellisestä ympäristöstä. Alice on ihmemaan ulkopuolisena hahmona epä tietoinen lainalaisuuksista ja normeista, joilla on osansa vuorovaikutustilanteen muotoutumisessa. Heti hänen saapuessaan paikalle syntyy pieni konflikti (esimerkki 24), kun pöydässä istuvat henkilöahmot väittävät, ettei suureen pöytään mahdu heidän kolmen lisäksi enää yhtään osallistujaa. Syy väitteeseen selviää vasta myöhemmin keskustelun aikana (esimerkki 25).

Esimerkki 24

- 1 Pöytä oli suuri, mutta kaikki kolme istuivat kylki kyljessä yh-
- 2 dessä nurkassa. ”Ei ole tilaa! Ei ole tilaa!” he huusivat

- 3 nähdessään Alicen tulevan. ”Tilaahan on vaikka kuinka paljon!”
 4 Alice sanoi närkästyneenä, ja hän kävi istumaan suureen noja-
 5 tuoliin pöydän päähän.

Esimerkki 25

- 1 ”Ja sen koommin”, hattumaakari jatkoi allapäin, ”Aika ei ole
 2 suostunut mihinkään mitä pyydän! Kello on nykyään aina viisi.”
 3 Alice sai älynväläyksen. ”Senkö takia pöytä on katettu niin
 4 monelle?” hän kysyi.
 5 ”Sen takia”, sanoi hattumaakari huokaisten. ”Meillä on koko
 6 ajan kello viiden tee, emmekä ehdi pestä astioita välillä.”
 7 ”Eli te vaihdatte paikkaa?” sanoi Alice.
 8 ”Niin vaihdamme, sitä mukaa kuin astiat likaantuvat”, hattumaakari sanoi.
 9

Alkuun Alice tulkitsee muiden henkilöhahmojen ”Ei ole tilaa!” -huudahduksen fyysisen tilan näkökulmasta – monen hengen pöydässä on kyllä istuimia enemmän kuin kolmelle teentuojalle – jolloin se näyttäytyy epätotena ja myös epäkohteliaana tulijaa kohtaan. Kun keskustelu etenee, Alice päätelee, että kyse onkin fyysisen tilan sijaan tilankäyttöä koskevista kirjoittamattomista säännöistä, jotka vuorovaikutustilanteessa vallitsevat: koska jokainen osallistuja vaihtaa paikkaa astioiden likaantuessa, ei kutsuille mahdu kuin kolme osanottajaa. Vastaavanlaisen väärinymmärryksen aiheuttavat henkilöhahmojen eriävät käsitykset ajan olemuksesta; Alicelle aika on abstrakti käsite, kun taas hattumaakarille se on fyysinen hahmo, Aika.

Mahdollisuus yhteisymmärrykseen syntyy, kun keskusteluun tuodaan arvoituksen toiminto. Alice iloitsee: ”Vihdoinkin jotain hauskaa! – – Kiva että ne rupeavat kysymään arvoituksia.” Vastausta arvoitukseen ei saada saman tien, mutta hattumaakari palauttaa sen keskusteluun myöhemmin. Tällöin mielikuva yhteisyydestä rikkoutuu, sillä Alicen ja muiden henkilöhahmojen odotukset siitä, miten arvoitus toimintona etenee, poikkeavat toisistaan. Alicelle on selvää, että arvoituksen genreen kuuluu vastaus, ja kyseessä on myös vieruspari, jossa kysymys vaatii jälkeensä vastauksen. Esimerkissä 26 käy kuitenkin ilmi, että hattumaakarilla ja maalijäniksellä ei ole vastausta.

Esimerkki 26

- 1 ”Joko olet arvannut arvoituksen?” hattumaakari kysyi ja
 2 kääntyi taas Aliceen päin.
 3 ”En, minä luovutan”, vastasi Alice. ”Mikä on oikea vastaus?”
 4 ”Ei harmainta aavistusta”, hattumaakari sanoi.
 5 ”Ei minullakaan”, sanoi maalijänis.
 6 Alice huokasi syvään ja sanoi: ”Voisitte tekin käyttää aikaanne paremmin kuin tuhlaamalla sitä arvoitukseen joihin ei ole
 7 vastausta.”
 8

Sen lisäksi, että kysymykseen ei ole vastausta, ei vastauksen puuttumiselle tarjota myöskään selitystä, kuten vierusparirakenne vaatisi (Raevaara 1997: 80). Alice merkitseekin vastauksen puuttumisen odottamattomaksi ja preferoimattomaksi arvostelemalla muita henkilöihahmoja niin sanotusti tyhjiin arvoitusten keksimisestä. Arvoitus näyttää alkuun muotoutuvan henkilöihahmoja yhdistäväksi tekijäksi, mutta odottamatta se erottaakin heitä entisestään.

Hattumaakarilla ja maalisjäniksellä on tapana korjata Alicen vuoroja ilman, että siihen on lukijalle ilmeistä syytä. Alicen vuorojen merkitys välittyy sekä keskimääräiselle lukijalle että muille henkilöihahmoille, mutta niissä on siitä huolimatta jotain, mitä muut hahmot kokevat tarpeelliseksi korjata. Esimerkissä 27, riveillä 2–3 maalisjänis tarjoaa ymmärrysehdokkaan, jonka sisältö on lähes sama kuin Alicen edeltävän vuoron, ja Alice myös vahvistaa jäniksen ehdokkaan oikeaksi. Korjausjakso ei kuitenkaan pääty siihen, niin kuin olisi odotuksenmukaista.

Esimerkki 27

- 1   ”– Minä taidan arvata”, hän lisäsi ääneen.
- 2   ”Tarkoitatko että luulet keksiväsi vastauksen?” maalisjänis
- 3 kysyi.
- 4   ”Niin juuri”, Alice sanoi.
- 5   ”Sanoisit sitten mitä tarkoitat”, maalisjänis jatkoi.
- 6   ”Minähän sanon”, Alice vastasi nopeasti. ”Tai ainakin minä
- 7 tarkoitan mitä sanon, ja sehän on yksi ja sama.”
- 8   ”Ei tippaakaan sama!” hattumaakari sanoi. ”Yhtä hyvin voi-
- 9 sit sanoa, että ’näen mitä syön’ on samaa kuin ’syön mitä näen!’”
- 10   ”Yhtä hyvin voisit sanoa, että ’pidän siitä mitä saan’ on
- 11 samaa kuin ’saan sen mistä pidän!’” maalisjänis lisäsi.
- 12   ”Yhtä hyvin voisit sanoa, että ’hengitän kun nukun’ on samaa
- 13 kuin ’nukun kun hengitän!’” lisäsi murmeli, joka tuntui puhuvan
- 14 unissaan.
- 15   ”Samaa se onkin kun sinusta on kysymys”, hattumaakari
- 16 sanoi, ja siihen keskustelu lopahti.

Tavallisesti korjausjakso keskeyttää puheenaiheen keskustelussa vain hetkeksi, ja kun ymmärrysehdokas vahvistetaan oikeaksi, voidaan palata aiheeseen ja jatkaa keskustelua (Kurahila & Lindholm 2016: 264–265). Maalisjäniksen korjausaloite kääntää kuitenkin keskustelun kokonaan uuteen suuntaan, ja edeltävään aiheeseen – arvoituksen ratkaisemiseen – palataan vasta paljon myöhemmin. Siinä missä Alicen rivillä 4 tekemän vahvistuksen jälkeen voisi olettaa maalisjäniksen jatkavan arvoituksen parissa, moittiikin hän Alicea epätarkasta kielenkäytöstä ikään kuin Alicen vuoro ei olisi vastannut tarkoitustaan tai ollut ymmärrettävä. Tämän jälkeen aiheeksi vakiintuu hetkeksi kieli itse ja tavat käyttää sitä oikein tai väärin. Mielenkiintoista on, että hattumaakari käyttää myöhemmin samaa ilmaisutapaa kuin Alice – ”Joko olet arvannut arvoituksen?” – eikä hänen vuoroonsa puututa.

Esimerkissä 28 korjaus ei liity niinkään ymmärtämisen vaikeuksiin kuin siihen, että hattumaakari ja Alice katsovat Alicen käyttämää ilmausta eri näkökulmista. Tässäkin tapauksessa Alicen vuoron merkitys välittyy ja tämä käyttää ilmausta täysin konventioiden mukaisesti. Hattumaakarilla on kuitenkin kirjaimellisempi lähestymistapa.

Esimerkki 28

- 1 ”Etkö ota enempää teetä!” maalisjänis sanoi merkitsevästi.
- 2 ”En ole saanut vielä yhtään mitään”, Alice vastasi loukkaantuneena, ”niin että en voi ottaa *enempää*.”
- 3 ”Tarkoitat ettet voi ottaa *vähempää*”, sanoi hattumaakari.
- 4 ”Aina voi ottaa enemmän kuin ei mitään.”

Alice tarkastelee maalisjäniksen vuoroa toimintona, tarjouksena, joka yleensä esitetään siinä vaiheessa, kun vastaanottaja on saanut jotain ja hänelle tarjotaan sitä lisää. Hattumaakarille *enemmän* ja *vähemmän* ovat ennen kaikkea määrää ilmaisevia sanoja, eikä niillä tässä ole tilannesidonnaista merkitystä. Hattumaakari esittää suoran korjauksen, jolla korvaa Alicen ilmauksen mielestään paremmalla (ks. Stevanovic & Lindholm 2016: 226–227). Korjaus tapahtuu ilman pehmennystä, eikä sitä muotoilla Alicelle kysyväksi, vaan hattumaakari ilmaisee suoraan, mitä Alice hänen mielestään tarkoittaa. Vastaanottajan tuottamat suorat korjaukset ovat keskustelussa preferoimattomia, sillä yleensä itse korjaaminen jätetään alkuperäiselle puhujalle (Sorjonen 1997: 125). Alice katsookin hattumaakarin korjaavan vuoron epämieluiseksi, sillä esimerkki jatkuu seuraavalla vuorolla: ”Kukaan ei kysynyt *sinun* mielipidettäsi –.”

Alicen ja hattumaakarin vuorovaikutus on kaksijakoista: heillä on yhteistyössä rakennettuja jaksoja, mutta yhteistyö katkeaa hyvin helposti. Toiminto, jonka Alice nimeää ”henkilökohtaiseksi huomautukseksi”, aiheuttaa heidän välilleen jopa pelin kaltaisen jännitteen, kun vuoroja ja toimintoja käytetään aseina ja mahdollisuuksina harhauttaa vastapuolta. Hattumaakari painaa mieleensä Alicelta esimerkissä 29 saamansa moitteet ja käyttää niitä Alicea vastaan myöhemmin keskustelussa (esimerkki 30).

Esimerkki 29

- 1 ”Tukkasi kaipaa leikkaamista”, sanoi hattumaakari. Hän oli
- 2 katsellut Alicea jonkin aikaa hyvin uteliaana, ja nämä olivat hänen ensimmäiset sanansa.
- 3 ”Sinun pitäisi lakata tekemästä henkilökohtaisia huomautuksia”, Alice sanoi jyrkästi. ”Se on epäkohteliasta.”
- 4 Sen kuullessaan hattumaakari avasi silmät selälleen, mutta
- 5 sanoi ainoastaan: ”Mitä eroa on korpilla ja kirjoituspöydällä?”

Esimerkki 30

- 1 ”Kukaan ei kysynyt *sinun* mielipidettäsi”, Alice sanoi.
- 2 ”Kukas nyt tekee henkilökohtaisia huomautuksia?” riemuitsi
- 3 hattumaakari.

Jännite saa alkunsa heti hattumaakarin ensimmäisestä vuorosta esimerkissä 29: ”Tukkasi kaipaa leikkaamista.” Hattumaakarille vuoro voi olla puhdas havainto, sillä hän on tarkkaillut Alicea ennen huomion tekemistä, mutta Alice tulkitsee vuoroa toisin ja näkee siinä muitakin merkityksiä, jotka hän tekee selviksi nimeämällä hattumaakarin toiminnon riveillä 4–5. Hattumaakarin reaktio Alicen merkityksenantoon riveillä 6–7 on mielenkiintoinen: hänen nonverbaalikkansa sekä *sanoi*-sanon kursivointi kertojan osuudessa antavat ymmärtää, että vuoron taustalla on jotain, mikä ei itse vuorosta ilmene. Esimerkissä 30 hattumaakari nostaa Alicen nimeämän toiminnon esille uudemman kerran, tällä kertaa huomauttaakseen Alicelle tämän omasta vuorosta. Hattumaakari saa ikään kuin Alicen kiinni tämän itse asettaman normin rikkomuksesta.

Hattumaakarin ja Alicen yhteistyökykyisimmät sekvenssit syntyvät silloin, kun Alice osaa kysyä hattumaakarin näkökulmasta oikeat kysymykset ja esittää oikeanlaista ymmärrystä puheenaiheista. Sujuvin jakso keskustelussa sijoittuu kohtaan, jossa hattumaakari kertoo Alicelle kokemuksistaan Aika-henkilöhahmon kanssa. Tämä on mielenkiintoista, sillä kuten jo aiemmin totesin, juuri keskustelu Ajasta tuo esiin Alicen ja ihmemaan hahmojen erilaiset käsitykset maailmasta: Alicelle aika on abstrakti käsite, kun taas hattumaakarille se on henkilö ja Aika erisnimi. Jotta yhteisymmärrykseen voidaan päästä, keskustelijat joutuvat käymään neuvottelua maailmankuvista ja niiden yhteensopivuudesta. Yhteiseksi nimittäjäksi löydetään erimielisyys Ajan kanssa.

Esimerkki 31

- 1 ”En ymmärrä mitä tarkoitat”, sanoi Alice.
- 2 ”Etpä tietenkään!” hattumaakari sanoi nakellen niskojaan.
- 3 ”Sinä et taatusti ole edes ikinä keskustellut mistään Ajan kanssa!”
- 4 ”Ehkä en”, Alice vastasi varovasti, ”mutta joskus kun en osaa
- 5 läksyjä, yritän kyllä voittaa aikaa.”
- 6 ”Ahaa! Se selittää kaiken”, sanoi hattumaakari. ”Hän ei voi
- 7 sietää häviämistä. Mutta jos pysyisit väleissä hänen kanssaan,
- 8 hän tekisi kellolle melkein mitä vain tahdot. Sanotaan että kello
- 9 on yhdeksän aamulla ja koulu alkamassa; sinun ei tarvitse kuin
- 10 vihjaista Ajalle, niin hän kiepsauttaa kelloa eteenpäin! Puoli
- 11 kaksi, ruoka-aika!”
- 12 (”Kun olisikin”, maalisjänis huokasi hiljaa itsekseen.)
- 13 ”Se olisi hienoa”, sanoi Alice mieltäväisesti, ”mutta minun ei
- 14 olisi ehtinyt tulla nälkä.”

- 15 ”Ehkä ei heti”, hattumaakari sanoi, ”mutta kello voisi olla
 16 puoli kaksi niin kauan kuin tahdot.”
 17 ”Niinkö *sinä* olet järjestänyt asiat?” Alice kysyi.
 18 Hattumaakari puisti murheellisenä päätään. ”Minäkö!” hän
 19 vastasi. ”Ei, me riitaannuimme viime maaliskuussa, Aika ja minä
 20 – –.”

Esimerkin 31 riveillä 2–3 hattumaakari osoittaa vielä selvää paheksuntaa Alicea ja tämän käsitäyksiä kohtaan niin vuoronsa sisällöllä kuin nonverbaliikalla ja sävyllä, jota indikoivat huuto-merkit. Hetken ajan kahdenlaisten käsitysten läsnäolo on keskustelussa mahdollista siksi, että Ajasta puhutaan idiominkaltaisin ilmauksin, jotka sallivat sekä hattumaakarin kirjaimellisen että Alicen abstraktin näkökulman. Hattumaakarin vuoro riviltä 6 alkaen purkaa kuitenkin ohi-puhumista, ja kun Alice ei ryhdy kyseenalaistamaan hattumaakarin käsitystä Ajasta, päästään keskustelussa eteenpäin. Tämän jälkeen keskustelu Ajasta muodostuu intersubjektiiviseksi: hattumaakari selvittää Ajan toimintaa Alicen elämään sopivin esimerkein, ja Alice osallistuu omalla näkemyksellään (rivit 13–14) sekä esittämällä hattumaakarille kysymyksiä (rivi 17). Vaikka konfliktin uhka on sekvenssin alussa läsnä, jakso rakentuu lopulta yhteistyölle ja pyrkimykselle ymmärtää toista osapuolta.

Siinä missä Alicen on hattumaakarin kanssa hetkittäin mahdollista saavuttaa toimiva keskustelu, on maalisjänis ankarampi ja ehdottomampi keskustelukumppani, joka ei missään vaiheessa pyri yhteistyöhön. Hänellä on erilaisia keinoja, joilla hän pyrkii vaikuttamaan Alicen toimintaan ja osallistumiseen: hän esimerkiksi käyttää toimintoja, erityisesti tarjouksia tai kehotuksia, aivan muihin kuin niiden konventionaalisiin tarkoituksiin.

Esimerkki 32

- 1 ”Ota viiniä”, maalisjänis sanoi rohkaisevasti.
 2 Alice katsoi tarkkaan mutta ei nähnyt pöydässä muuta kuin
 3 teetä. ”Ei tässä näy viiniä”, hän sanoi.
 4 ”Ei sitä olekaan”, maalisjänis sanoi.
 5 ”Siinä tapauksessa ei ollut kovin kohteliasta tarjota sitä”, sa-
 6 noi Alice vihaisesti.
 7 ”Ei ollut kovin kohteliasta istua pöytään kutsumatta”, maalis-
 8 jänis sanoi.

Esimerkissä 32 Alice on juuri saapunut paikalle ja liittynyt teeseurueeseen, ja maalisjänis kehottaa häntä ottamaan viiniä; sitä ei kuitenkaan ole tarjolla, ja Alice moittii jänistä tyhjän tarjouksen esittämisestä. Vastauksena tähän maalisjänis tekee huomautuksen Alicen omasta käyttäytymisestä. Näin tarjoukselta näyttävä vuoro hahmottuu verbaaliseksi rangaistukseksi Alicelle, ei aidoksi tarjoukseksi. Keskustelutilanteen loppupuolella maalisjänis tekee toisen

samantapaisen tarjouksen, jonka tarkoituksena on saada Alice lopettamaan kiusallisten kysymysten tuottaminen. Tuolloin maalisjäni ”merkitsevästi” kehottaa: ”Etkö ota enempää teetä!” Huutomerkki tekee tarjouksesta käskynomaisen, ja kertojan johtolauseessa ilmaisema äänensävy, *merkitsevästi*, implikoi, että vuorolla on kirjaimellisen merkityksensä lisäksi muunkinlaista painoarvoa keskustelussa. Maalisjäni tapa sanoa yhtä ja tarkoittaa toista on mielenkiintoinen, nonsensin ryydittämä esimerkki implikatuureista, ilmauksista, joihin sisältyy enemmän merkitystä kuin sanojen konventionaalinen merkitys antaa ymmärtää (Levinson 1983: 97).

Maalisjäni pyrkii lisäksi aiheenvaihdoin ja hiljennyskeinoin horjuttamaan Alicen asemaa keskustelussa. Niiden avulla hän välttelee kiusallisia puheenaiheita ja erityisesti logiikkaa, jota Alice on joillain vuoroillaan tuomassa keskusteluun.

Esimerkki 33

- 1 ”Niin vaihdamme [paikkaa], sitä mukaa kuin astiat likaan-
- 2 tuvat”, hattumaakari sanoi.
- 3 ”Mutta mitä tapahtuu kun tulette takaisin siihen mistä aloi-
- 4 titte?” Alice erehtyi kysymään.
- 5 ”Eikö jo vaihdeta puheenaihetta”, keskeytti maalisjäni hau-
- 6 kotellen. ”Minua alkaa kyllästyttää. – –”

Esimerkissä 33 maalisjäni eksplisiittinen aiheenvaihto selitetään kyllästymisellä, mutta vuoro näyttäytyy eri valossa, kun otetaan huomioon johtolause rivillä 4: kertoja paljastaa, että Alicen kysymys on erehdys. Aiheen vaihtaminen kriittisellä hetkellä antaa maalisjänikselle mahdollisuuden jättää vastaamatta; näin hän tulee lisäksi rikkoneeksi vierusparin, mikä lisää teon painoarvoa. Myöhemmin maalisjäni käyttää myös toista keinoa, jolla välttää vastaamisen: hän esittää vastakysymyksen. Murmeli kertoo tarinaa ja sanoo päähenkilöiden laskevan kaikkea m:llä alkavaa, jolloin Alice kysyy: ”Miksi juuri m:llä?” Tätä seuraa maalisjäni vuoro: ”Miksi ei?” Vastakysymyksellä jäni saa Alicen hiljaiseksi, sillä se tekee ensimmäisen kysymyksen tyhjäksi ja päättää näin sekvenssin.

Murmeli osallistuu vähemmän hattumaakarin ja maalisjäniin yhteisiin sekvensseihin ja toimintoihin. Ensimmäisen puolikkaan vuorovaikutustilanteesta murmeli nukkuu ja ottaa keskusteluun osaa hajanaisesti unissaan. Se on fyysisesti mukana vuorovaikutustilanteessa, ja muut kaksi henkilöä kohtelevat sitä kaltoin: siihen esimerkiksi nojailaan ja sen kuonolle kaadetaan teetä. Alice merkitsee nojailun poikkeukselliseksi heti saapuessaan tilanteeseen: ”Ei ollenkaan mukavaa murmelille, – – vaikka ei se taida välittää kun se kerran nukkuu.” Unessakin murmeli kuitenkin näyttää osallistuvan keskusteluun, vaikka sen vuorot eivät aina asetu osaksi käynnissä olevaa keskustelunaihetta tai sekvenssiä; esimerkki 34 kuvaa tätä hyvin.

Esimerkki 34

- 1 ”Murmeli nukkuu taas”, sanoi hattumaakari ja kaatoi vähän
- 2 kuumaa teetä sen kuonolle.
- 3 Murmeli ravisti kärsimättömästi päätään ja sanoi silmiään
- 4 avaamatta: ”Toki, toki, veit sanat suustani.”

Huomionarvoista on, että murmeli pitää nukkumistaan tilanteessa preferoimattomana ja pyrkii selittämään ja peittelemään sitä: ”En minä nukkunut. Kuulin joka sanan minkä te pojat sanoitte.” Oletuksena on siis, että keskusteluun osallistuvat kaikki paikallaolijat, ja tähän murmeli pyrkii silloinkin, kun ei ole hereillä. Nukkuessaankin se on vähintään fyysisesti osana vuorovaikutusta.

Murmelista tehdään keskustelussa tarinankertoja samaan tapaan kuin valekilpikonnasta myöhemmin kirjassa (ks. luku 4.6). Maalisjänis ehdottaa alun perin, että Alice kertoisi tarinan; Alice kuitenkin torjuu ehdotuksen, jolloin koko seurue kehottaa murmelia kertomaan. Tämä tottelee saman tien ja aloittaa tarinan, joka ei kuitenkaan tilanteen aikana etene kovinkaan pitkälle, sillä keskeytyksiä tulee runsaasti. Keskeyttäjänä toimii useimmiten Alice, joka esittää lukuisia kysymyksiä ja kommentteja tarinasta; tässäkin on selvä yhteys valekilpikonnan tarinaan. Yleinen keskeytyksen syy on se, ettei tarinan kulku sovi yhteen Alicen maailmankuvan kanssa, jolloin tämä näkee tarpeelliseksi pyytää lisätietoa tai protestoida tarinan epäuskottavuutta vastaan.

Murmeli hyödyntää osan Alicen kysymyksistä ja kommentteista ja laajentaa niillä tarinaa ja sen miljöötä. Esimerkissä 35 murmeli joutuu miettimään hetken ennen kysymykseen vastaamista, mikä viitanee siihen, että valmista vastausta ei ole olemassa ja murmeli luo tarinaan laajennuksen keskellä kerrontatilannetta.

Esimerkki 35

- 1 ”Oli kerran kolme pientä tyttöä”, murmeli aloitti kiireesti,
- 2 ”he olivat sisaruksia, heidän nimensä olivat Lotta, Liisa ja
- 3 Matilda, ja he asuivat kaivon pohjalla —”
- 4 ”Mitä he söivät?” kysyi Alice; hän oli aina utelias kuulemaan
- 5 mitä syötiin ja juotiin.
- 6 ”He söivät siirappia”, murmeli vastasi jonkin aikaa mietit-
- 7 tyään.

Kun keskusteluun tuodaan kerrontajakso, ei vastaanottajilla tavallisesti ole kerronnan aikana vuoroja. Osallistumismahdollisuuden vastaanottajalle tuo kuitenkin korjaus, jonka avulla tämä voi pyytää esimerkiksi tarkennusta kertomukseen. (Sacks 1974: 345.) Alice hyödyntää korjausjäsenystä esittäessään kysymyksiä murmelille, eikä murmeli useimmissa tapauksissa reagoi-kaan Alicen kysymyksiin poikkeuksellisinä, vaan vastaa niihin joko saman tien tai hetken mie-

tittyään. Tarinaa rakennetaan yhteistyössä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki keskeytykset olisivat sopivia: hattumaakari ja maalisjänis merkitsevät osan Alicen korjausaloitteista vahvasti preferoimattomiksi ja reagoivat niihin muun muassa pyrkimällä hiljentämään Alicen (ks. ”Etkö ota enempää teetä!” sivulla 47) sekä moittimalla tätä tyhmäksi. Murmelikaan ei tarinan kertojana hyväksy kaikenlaisia kommentteja: kun Alice ryhtyy vahvasti kyseenalaistamaan tarinan realistisuutta, moittii koko muu seurue – murmeli mukaan lukien – hänen käytöstään.

Teekutsut ovat nopeasti, jopa hengästyttävällä vauhdilla etenevä vuorovaikutustilanne, jossa puheenaiheet vaihtuvat yllättäen ja Alicen toimintaan kohdistuu runsaasti moitteita ja korjauksia. Keskustelun kulku on arvaamatonta: erityisesti hattumaakarin tapa tehdä ensin yhteistyötä ja sitten kieltäytyä siitä vaikeuttaa ennakointia ja keskustelun tulkintaa. Maalisjänis taas pyrkii estämään Alicen toimintaa keskustelussa, on avoimen vihamielinen eikä suostu yhteistyöhön lainkaan. Murmelin osallistuminen vuorovaikutukseen on rajallista, mutta sen läsnäolo ja suhde Aliceen vaikuttaa siihen, miten muut henkilöhahmot tilanteessa toimivat. Teekutsujen omat tilannekohtaiset normit, kuten paikanvaihto, tuovat myös oman lisänsä nopeasti muuttuvaan keskusteluympäristöön. Kaiken kaikkiaan odottamattomuuden ja konfliktien tulva vaikuttaa eräänlaiselta väsytystaktiikalta, jonka tavoitteena on saada Alice pois toltaan ja poistaa tämä tilanteesta. Näin lopulta käykin, kuten esimerkki 36 osoittaa.

Esimerkki 36

- 1   ”– oletko koskaan nähnyt myötöpäivänlaskua?”
- 2   Sekavin mielin Alice vastasi: ”Itse asiassa en ole ajatellut –”
- 3   ”Sitten et saisi puhuakaan”, sanoi hattumaakari.
- 4   Tämä oli niin hävytöntä että Alice ei enää kestänyt; syvästi
- 5   loukkaantuneena hän nousi pöydästä ja käveli tiehensä. Siinä
- 6   silmänräpäyksessä murmeli vaipui uneen, eivätkä toiset kaksi
- 7   kiinnittäneet hänen lähtönsä mitään huomiota, vaikka hän katsoi
- 8   muutaman kerran taakseen tavallaan toivoen että he huutaisivat
- 9   hänet takaisin.

Viimeisellä vuorollaan, rivillä 3, hattumaakari tekee Alicen keskeneräisestä vuorosta johtopäätöksen, jonka mukaan Alice rikkoo keskustelun normia. Vuoro on erityisen ankara siksi, että Alicen keinot pysyä mukana keskustelussa ovat jo valmiiksi vähissä: murmelin kysymys ”myötöpäivänlaskusta” on niin nonsensin kyllästävä, että Alicella on siihen hyvin vähän tarttumapintaa. Tällaisessa tilanteessa hattumaakarin verbaalinen rangaistus aiheuttaa Alicessa niin vahvan reaktion, että tämä päättyy tietoisesti ongelmalliseen ratkaisuun, tilanteesta poistumiseen (ks. LLewellyn & Butler 2011: 45.) Vuorovaikutustilanne päättyy niin kuin on edennytkin: konfliktiin, jossa keskustelijoiden käsitykset, maailmankuvat ja keskustelun tavat ovat vahvasti törmäyskurssilla.

4.5 Herttakuningatar

Alicen ja herttakuningattaren kohtaaminen luvuissa 'Kuningattaren krokettikenttä' ja 'Valekilpikongan tarina' on hajanaisempi kuin muut edellä analysoidut vuorovaikutustilanteet, eikä Alice ole lukujen aikana jatkuvasti suorassa vuorovaikutuksessa kuningattaren kanssa. Valtaosan ajasta käynnissä on kaaoksenomainen krokettipeli, jossa katkeamaton keskustelu olisi vaikeaa, mutta toisaalta pelin kulku mahdollistaa lyhyet keskustelut eri henkilöhahmojen kanssa. Tilanteessa onkin läsnä paljon muitakin joko keskustelun osanottajina tai sivustakatsojina: hoviväkeä ja sotilaita, kuningasparin lapsia, muita kuninkaallisia sekä Alicen alun perin ihme maahan johdattanut valkoinen kani. Krokettipelin lomaan sijoittuvat myös Alicen toiset kohtaamiset irvikissan ja herttuattaren kanssa. Keskiössä koko krokettikohtauksessa on kuitenkin kuningatar ja hänen valta-asemansa, jota muokataan vuorovaikutuksessa mielenkiintoisin tavoin. Myös Alicen ja kuningattaren välinen suhde nousee tärkeäksi teemaksi. Alicen käsitystä kuningattaresta muokkaavat suoran kasvokkaisen vuorovaikutuksen lisäksi myös kaikki krokettipelin tapahtumat sekä muiden henkilöhahmojen kanssa käydyt keskustelut. Siksi herttakuningatarta koskeva analyysi keskittyy toimintojen ja sekvenssien lisäksi laajempiinkin teemoihin, kuten valtasuhteisiin.

Herttakuningattarella ei ole kovin montaa erilaista keskustelullista toimintoa, mutta ne, joita hän käyttää, ovat hyvin selviä ja toistuvia. Kuningatar esittää runsaasti käskyjä kaikille muille paikallaolijoille, minkä mahdollistaa hänen institutionaalinen asemansa. Valta-asemastaan käsin hänen on mahdollista esittää suoria direktiivejä pehmentämättä niitä mitenkään tai ottamatta huomioon vastaanottajan kasvoja. Lukujen aikana kuningatar perustelee käskynsä vain kerran, silloin, kun hän käskyy aarnikotkaa: ”Ylös siitä, vetelys! – – Sinun on vietävä tämä nuori nainen valekilpikongan luo kuulemaan hänen tarinansa. Itse en ehdi, olen määrännyt muutaman teloituksen, ja minun on palattava huolehtimaan niistä.” Tässä tapauksessa direktiivi muodostuu käskystä, velvoitteesta ja perustelusta, mutta muissa tapauksissa kuningattaren direktiivit ovat prototyyppisiä, imperatiivimuotoisia käskyjä (ks. VISK §1645). Kuningattaren institutionaalisen aseman vuoksi käskyn noudattamatta jättämisellä on myös seurauksensa, joka yleensä on kuolemantuomio: ”Pää poikki!”

Kuningattaren dominoivaa asemaa korostaa hänen äänensävyensä, sillä valtaosa hänen vuoroistaan esitetään huutaen. Tämä selviää tekstistä paitsi runsaista huutomerkeistä, myös johtolauseista, joissa äänensävyä kuvataan monin erilaisin sanoin: kuningatar kirkuu, karjaisee, sanoo kovalla kimakalla äänellä ja huutaa jyrisevällä äänellä. Vaikka kova ääni vaikuttaa olevan

merkki kuningattaren vallasta, sitä heijastavat paikoin myös ne, joiden kanssa hän keskustelee. Tällöin kokonaisia sekvenssejä voidaan käydä huutaen, kuten esimerkissä 37, jossa myös Alice poimii huutamisen ikään kuin konventionaalisenä tapana puhua kuningattarelle.

Esimerkki 37

- 1 ”Onko päät pantu poikki?” huusi kuningatar.
- 2 ”Päistä ei näy jälkeäkään, teidän majesteettinne!” sotilaat
- 3 huusivat takaisin.
- 4 ”Oikein!” kuningatar huusi. ”Pelaatko sinä krokettia?”
- 5 Sotilaat olivat vaiti ja katsoivat Aliceen, sillä kysymys oli sel-
- 6 västi osoitettu hänelle.
- 7 ”Pelaan!” Alice huusi.
- 8 ”Ala tulla sitten!” kuningatar karjaisi, ja Alice liittyi kulkuee-
- 9 seen uteliaana näkemään mitä seuraavaksi tapahtuisi.

Kuningatar pyrkii kontrolloimaan vuorovaikutustilannetta aktiivisesti ja jopa väkivaltaisesti. Jos keskustelu etenee kuningattaren odotusten mukaisesti, voidaan tilanteessa edetä rauhallisesti; jos odotukset sen sijaan rikkoutuvat tai joku henkilöahmoista poikkeaa niistä, tuottaa kuningatar saman tien performatiivin, jolla tuomitsee odotuksia rikkoneen henkilön kuolemaan. Esimerkissä 38 kertoja eksplikoi tätä taipumusta.

Esimerkki 38

- 1 Kuningatar tiesi yhden ainoan keinon ratkaista vaikeudet,
- 2 olivat ne suuria tai pieniä. ”Pää poikki!” hän huusi kääntymättä
- 3 edes katsomaan.

”Pää poikki!” tai jokin sen variaatioista toistuu keskustelussa useaan kertaan. Kuningatar turvautuu siihen paitsi silloin, kun keskustelu etenee odottamattomasti, myös siinä tapauksessa, kun joku pelaajista tekee virheen krokettipelissä. Koska peli itsessään on hyvin kaottista eikä etene kontrolloidusti, jaetaan kuolemantuomioita jatkuvasti.

Tuomioihin liittyy ajatus kielen performatiivisuudesta eli siitä, kuinka kielellisillä ilmauksilla tehdään tapahtumia todeksi ja tuotetaan todellisuutta sekä identiteettejä (Rojola & Laitinen 1998: 8). Ajatus on peräisin J. L. Austinin puheaktiteoriasta (1962), jonka mukaan performatiiviset ilmaukset eivät toteudu vain kielellisinä esityksinä, vaan ne saavat aikaan muutakin: joku tai jokin saa nimen, jotkut vihitään avioliittoon, joku sitoutuu tietynlaiseen toimintaan ja niin edelleen. Austinin mukaan valta saada asioita tapahtumaan syntyy oikealla tavalla tuotetusta kielellisestä ilmauksesta, oikeasta intentiosta sekä puhujan asemasta, joka mahdollistaa performatiivin esittämisen. (Rojola & Laitinen 1998: 9.) Herttakuningattarella on ase-

mansa hallitsijana ja selkeä intentio laittaa antamansa tuomiot käytäntöön, ja hänen antamallaan kuolemantuomiolla on kiteytynyt kielellinen asu, joka aiheuttaa kuningattaren alamaisissa pelkoreaktioita. Tuomion performatiivinen voima näyttää selvältä, mutta nopeasti käy ilmi, ettei sillä ole oikeita seurauksia: kuningattaren poistuessa paikalta kuningas armahtaa kaikki tuomitut. Myös aarnikotka kuvaa kuningattaren näennäistä valtaa Alicelle: ”Kuvittelee kaiken omasta päästänsä, ei siällä ikinä ketään teloteta!” Jacques Derridan (1982) mukaan performatiivin valta perustuu sen toistettavuudelle: tietyllä toiminnolla on valtaa, koska sitä edeltää ketju vastaavia, auktorisoituja toimintoja (Rojola & Laitinen 1998: 20–21). ”Päät poikki!” toistuu useaan kertaan, ja aarnikotkan puheista päätellen sen käyttö ei rajoitu vain tähän tilanteeseen. Pelkkä toisto ei kuitenkaan tee siitä toimivaa performatiivista, sillä sen menneistä ilmentymistään ei ole seurannut mitään. Todisteet sen voimasta puuttuvat. Tapa, jolla kuningattaren annetaan jakaa tuomioita, jotka myöhemmin vaivihkaa kuiskaten kumotaan, saa koko tilanteen vaikuttamaan näytellyltä, ikään kuin vallan illuusiota pidettäisiin yllä kuningattaren itsensä vuoksi.

Alicen ja kuningattaren suhde kietoutuu niin ikään vallan ympärille. Kun kuningaspari saapuu paikalle, ottaa Alice ensin käyttöön opitut normit arvokkaiden henkilöiden kanssa puhumisesta, aivan kuten tavatessaan herttuattaren ensi kerran (ks. luku 4.2). Kuninkaalliset nostetaan jalustalle myös typografisesti, sillä kertoja kuvaa parin saapumista seuraavasti: ”– – viimeisenä koko kulkueessa tulivat HERTTAKUNINGAS JA HERTTAKUNINGATAR.” Tulkitsen versaalien korostavan henkilöahmojen tärkeyttä ja asemaa. Institutionaalisuudelle perustuva hierarkia murtuu kuitenkin pian, kun Alice tekee havainnon omasta fyysisestä ylivoimastaan: ”Koko hovihan on pelkkä korttipakka! Ei minun tarvitse heitä pelätä!” Havainnon myötä Alicelle avautuvat laajemmat mahdollisuudet toimia vuorovaikutustilanteessa, mikä näkyy rohkeutena esimerkissä 39. Ilmiö on samankaltainen kuin irvikissan tapauksessa: sen fyysinen ominaisuus, kyky kadota, mahdollistaa sille rohkeamman osallistumisen keskustelussa (ks. luku 4.3).

Esimerkki 39

- 1 ”Ja keitä nämä ovat?” kuningatar kysyi osoittaen kolmea
- 2 puutarhuria, jotka makasivat ruusupuun ympärillä – –
- 3 ”Mistä *minä* tietäisin?” Alice sanoi hämmästyen omaa roh-
- 4 keuttaan. ”Ei se minulle kuulu.”
- 5 Kuningatar lehahti raivosta tulipunaiseksi, ja tuijotettuaan
- 6 hetken Alicea villipedon näköisenä hän alkoi kirkua: ”Pää
- 7 poikki! Pää –”
- 8 ”Pötyä!” sanoi Alice oikein lujaa ja päättäväisesti, ja
- 9 kuningatar vaikeni.

- 10 Kuningas laski käden kuningattaren käsivarrelle ja sanoi:
 11 ”Ota, rakkaani, huomioon että hän on vasta lapsi!”
 12 Kuningatar kääntyi suutuksissaan pois –.

Koska Alice näkee pystyvänsä tarvittaessa puolustautumaan, hän voi huoletta olla sitoutumatta kuningattaren vuoroihin. Riveillä 3–4 hän rikkoo vierusparin etujäsenen luomat odotukset jättämällä vastaamatta kysymykseen ja esittämällä sen sijaan syyn vastaamattomuudelle tavalla, joka kyseenalaistaa koko etujäsenen. Rivillä 8 kyseenalaistaminen on vielä painokkaampaa: Alice keskeyttää kuningattaren vuoron ja kumoaa tämän keskeisimmän toiminnon, joka tässä uhkaa hänen omaa henkeään. Avoin kuningattaren vastustaminen tekee Alicesta nopeasti muiden silmissä turvallisen ja vahvan hahmon ja saa esimerkiksi kuolemaan tuomitut puutarhurit hakemaan Alicesta turvaa. Kuten esimerkistä nähdään, kuningas ei kuitenkaan selitä Alicen käyttäytymistä tämän fyysisellä voimalla, vaan päinvastoin sillä, että tämä on lapsi. Se, mikä Alicelle on osoitus voimakkuudesta, liittyy kuninkaan mielestä lapsekkaaseen kokemattomuuteen ja tietämättömyyteen.

Kroketinpelin aikana Alicen ja kuningattaren keskinäiset valtasuhteet kokevat lisää muutoksia. Alicen varmuus omasta ylivoimastaan alkaa rakoilla, kun yhä useampi pelaaja saa kuolemantuomion. Alice on edelleen fyysisesti vahvempi kuin pelikortit, mutta keskellä kroketinpelin yleistä kaaosta ja hallitsemattomuutta hänkään ei koe olevansa turvassa. Samaan aikaan kuningatar alkaa kuitenkin suhtautua Aliceen osana seuruettaan ja yhteistä toimintaa ja nostaa tämän jopa erityisasemaan. Kuningatar karkottaa tilanteesta normia rikkoneen herttuattaren, mutta haluaa Alicen pysyvän pelissä, vaikka tämä on myös käyttäytymisellään rikkonut normia. Pelin lopussa Alice ja kuningas ovat ainoat, joita ei ole tuomittu kuolemaan. Näen selityksen kuningattaren muuttuneeseen suhtautumiseen siinä, kuinka kuningas on aiemmin oikeuttanut Alicen niskoittelun tämän nuorella iällä. Lapsena Alice ei norminrikkomuksistaan huolimatta näyttäytyä uhkana kuningattarelle, eikä tätä ole tarvetta poistaa pelistä.

Herttakuningatar on etenkin vallan ja institutionaalisuuden näkökulmasta mielenkiintoinen henkilöahmo. Hän käyttää valtaansa tietynlaisilla toiminnoilla, kuten direktiiveillä ja performatiiveilla, joilla näennäisesti on myös seurauksia. Todellisuudessa niistä ei kuitenkaan seuraa mitään, ja koko tilanne kutistuu eräänlaiseksi teatteriksi, jossa kuningatar on vain oman asemansa kuori eikä oikeasti vallassa. Alicelle kuningatar kuitenkin edustaa todellista valtaa, ja hän pelkää joutuvansa tämän performatiivien kohteeksi. Näin on siitä huolimatta, että Alice on alkuun pitänyt asemaansa vuorovaikutustilanteessa turvattuna. Samalla kun kuningatar nostaa Alicen erityisasemaan ja turvaa näin hänen selustansa, Alice itse kokee yhä enemmän olevansa uhattuna. Valtasuhde on jatkuvassa muutoksessa, jonka vaiheista neuvotellaan läpi keskustelun.

4.6 Aarnikotka ja valekilpikonna

Aarnikotkan ja valekilpikongan kanssa Alice on vuorovaikutuksessa teoksen loppupuolella kahdessa luvussa, joiden nimet ovat 'Valekilpikongan tarina' ja 'Hummerikatrilli'. Vuorovaikutustilanne alkaa pian herttakuningattaren krokettipelin jälkeen, kun kuningatar johdattaa Alicen aarnikotkan luo. Aarnikotkan on tarkoitus viedä Alice kuulemaan valekilpikongan tarinaa. Kuten teekutsuilla (luku 4.4), myös tässä vuorovaikutustilanteessa aktiivisia osanottajia on enemmän kuin kaksi, enkä tässäkään tapauksessa näe järkevänä analysoida henkilöhahmoja kokonaan erillään toisistaan. Aarnikotkalla ja valekilpikonnalla on yhteisiä tavoitteita, toimintoja ja sekvenssejä, vaikka niiden rooleissa ja toiminnassa on myös eroja. Mainitsemisen arvoisen on tilanteessa vallitseva selittämättömäksi jäävä surumielisyyys, joka paikoin vaikuttaa keskustelun etenemiseen sekä Alicen tulkintoihin tilanteesta ja vähimmilläänkin luo outouden tunnetta. Erityisesti valekilpikongan on väliin vaikea puhua, kun se ei itkultaan saa sanaa suustaan. Aarnikotka osoittaa hetkellisesti samaa surumielisyyttä, mutta myös kommentoi valekilpikongan käyttäytymistä: ”Kuvittelee kaiken omasta päästänsä, ei sillä mitään surua ole.”

Valekilpikongan tehtäväksi nimetään tarinankerronta. Siihen viitataan jo luvun nimessä, ja myös herttakuningatar ja aarnikotka tekevät sen vuoroissaan hyvin selväksi tuodessaan Alicen vuorovaikutustilanteeseen. Herttakuningatar sanoo aarnikotkalle: ”Sinun on vietävä tämä nuori nainen valekilpikongan luo kuulemaan hänen tarinansa.” Tarinankerronnan pohjustaminen eri henkilöiden puheenvuoroissa ja itse luvun nimessä luo odotuksia tarinaa kohtaan, antaa sille painoarvoa ja luo lisäksi Alicelle kehyksen, jonka pohjalta ryhtyä tulkitsemaan vuorovaikutustilannetta. Valekilpikonna itse taas asettaa tilanteelle normit esimerkin 40 riveillä 4–5.

Esimerkki 40

- 1 ”Tää nuori neiti tässä tahtoo kuulla sun tarinas”, sanoi aarni-
- 2 kotka.
- 3 ”Kyllä minä kerron”, sanoi valekilpikonna ontolla, kumealla
- 4 äänellä. ”Istukaa kummatkin, älkääkä sanoko sanaakaan ennen
- 5 kuin olen päässyt loppuun.”
- 6 Niin he istuivat, eikä kukaan sanonut mitään muutamaan mi-
- 7 nuuttiin. Alice mietti itsekseen: ”En käsitä miten hän voi päästä
- 8 loppuun, jos hän ei ensin pääse alkuun.” Mutta hän malttoi mie-
- 9 lensä ja odotti.
- 10 ”Ennen”, sanoi valekilpikonna vihdoinkin viimein syvään
- 11 huoaten, ”minä olin oikea kilpikonna.”

12   Seurasi pitkä, pitkä hiljaisuus, jota ei rikkonut kuin aarni-
 13 kotkan ”Hjckrrh!” tuolloin tällöin ja valekilpikongan herkeämä-
 14 tön nyhkytys. Alice oli vähällä nousta ja sanoa: ”Paljon kiitoksia
 15 mielenkiintoisesta tarinasta”, mutta hänestä tuntui kaikesta huo-
 16 limatta että tarina ei *voinut* olla vielä lopussa, joten hän istui hil-
 17 jaa eikä sanonut mitään.

Tilanne esimerkissä 40 lähtee liikkeelle odotustenvastaisesti, sillä tarinan alkua joudutaan ensin odottamaan pitkään, ja ensimmäisen virkkeen jälkeen se ei ota jatkuakseen. Alicen odotukset ja käsitykset tarinasta genrenä ilmenevät hänen ääneen lausumattomista ajatuksistaan, joita kertoja tilanteessa välittää. ”En käsitä miten hän voi päästä loppuun, jos hän ei ensin pääse alkuun”, Alice miettii, kun tarinan alku viivästyy odottamattomasti; lisäksi hän pohtii, ettei tarina voi ensimmäisen virkkeen jälkeen olla vielä lopussa, vaikka virkettä seuraava hiljaisuus siihen viittaakin. Merkit tarinan loppumisesta ovat ilmassa, mutta se tuntuu sittenkin liian lyhyeltä tarinaksi. Tarinalla on siis Alicen mielessä alku ja loppu sekä jonkinlainen minimimitta.

Tavallisesti kertomuksen rakentaminen keskustelussa etenee johdantosekvenssistä kerrontasekvenssiin ja siitä edelleen vastaanottosekvenssiin. Jaksot asettuvat peräkkäin tähän järjestykseen, mutta kaikkia osia ei ole pakko olla mukana kerronnassa, ja niiden väliin voi sijoitua esimerkiksi korjausjaksoja. (Sacks 1974: 337.) Kun arkipäivän kerrontatilanteesta riisutaan pois esimerkiksi toisto, epäsujuvuus ja korjaukset, saadaan esiin varsinainen kertomus, jota voidaan pilkkoa vielä pienemmiksi elementeiksi. Näitä ovat esimerkiksi alussa esitettävä tiivistelmä (*abstract*), kehys (*general & narrow frame*) ja varsinainen toimintaosuus (*main action*). (Norrick 2000: 45.)

Valekilpikongan tarinan johdantosekvenssiksi hahmottuu edellä kuvattu pohjustus, jossa muut henkilöahmot nimeävät pian tapahtuvaa toimintaa ja valekilpikonna itse asettaa sille normit. Sen sijaan kerronta- ja vastaanottosekvenssit eivät ole yhtä helposti rajattavissa, sillä kerronta ajautuu nopeasti takaisin vuoropuhelun puolelle. Tämä ei ole tyypillistä arkikeskustelun tarinankerronnalle, sillä yleensä tilanteessa saavutetaan yhteisymmärrys siitä, että yhdellä osallistujalla on oikeus puhua tavallista pidempään keskeytyksettä (Sacks 1974: 344). Jos taas tarkastellaan tarkemmin valekilpikongan tarinan kerronnallisia elementtejä, voi tarinan ensimmäisen virkkeen tulkita abstraktiksi, joka tiivistää tarinan ja luo odotukset sen sisällölle: ”Ennen – – minä olin oikea kilpikonna.” Virkkeen esittelemä aihe jää kuitenkin maininnan tasolle, sillä valekilpikonna ei tässä tilanteessa pääse palaamaan siihen. Kehystä tarinalle se luo kertomalla koulutuksestaan: koulu oli merenpohjassa, opettajana oli vanha merikilpikonna ja koulusivistys oli paras mahdollinen. Toimintaosuuteen ei kuitenkaan koskaan päästä, sillä seurue jää keskustelemaan koulutuksen eri puolista, jolloin narratiivina alkanut tarina muuttuu

melko nopeasti asiointilojen kuvailuksi. Norrick (2000: 28) rajaa narratiivien ulkopuolelle tällaiset yleiset kuvaukset, jotka eivät jäsenny tietyn tapahtumajärjestyksen mukaisesti eivätkä kuvaa toimintaa tai muutosta.

Se, että narratiivisuus hälvenee nopeasti ja kerrontatilanne muuttuu moniääniseksi keskusteluksi, johtuu pitkälti Alicen sitoutumattomuudesta kerrontajäsennykseen. Samalla tapaa kuin teekutsuilla murmelin kertoessa tarinaa, Alice keskeyttää myös valekilpikunnan kerronnan lisätietoja pyytääkseen. Keskeytyksiä käsitellään keskustelussa eri tavoin, mihin palaan hieman myöhemmin yhteisen tiedollisen perustan yhteydessä. Alicen kysymykset ja kommentit kohdistavat huomiota vuorovaikutustilanteessa, jolloin keskiöön nousevat tarinan etenemisen sijaan sen tietyt yksityiskohdat. Siirtymällä passiivisesta kuulijasta aktiiviseksi kommentoijaksi Alice vaikuttaa siihen, kuinka tarina sekä kerronta toimintona rakentuvat ja lopulta muuttavat muotoaan. Kaiken pohjustamisen jälkeen luvun nimessäkin mainittu tarinankerronta ei tekstissä avaudukaan yhtä painokkaana. Tilanne on samantapainen kuin 'Kaalimadon neuvot' -luvussa, jossa neuvomista tapahtuu vain parin vuoron mittaisessa sekvenssissä aivan Alicen ja kaalimadon kohtaamisen lopussa.

Yksi keskustelussa näkyvistä teemoista on valta ja vallankäyttö toisia keskustelijoita kohtaan. Ei voi sanoa, että Alice olisi alisteisessa asemassa kahteen muuhun henkilöhahmoon nähden; hän esimerkiksi käyttää omaa valtaansa keskeyttämällä valekilpikunnan tarinankerrontaa ja tuomalla omia näkemyksiään mukaan keskusteluun. Tästä huolimatta keskustelussa on joitakin toistuvia toimintoja, joilla valekilpikonna ja etenkin aarnikotka ohjailevat ja arvioivat Alicen toimintaa ja jopa velvoittavat tätä toimimaan tietyllä tavalla.

Selkein vallankäyttöön kytkeytyvä toiminto on direktiivien esittäminen, johon aarnikotkalla näyttää olevan erityinen oikeus. Käskemistä ja ohjailua tapahtuu läpi teoksen, eikä se ole vain aarnikotkan erityispiirre, mutta sen kohdalla käskyt nostetaan etualalle. Suurin osa aarnikotkan direktiiveistä on suoria ja imperatiivimuotoisia. Alice merkitsee käskemisen oudoksi ja odottamattomaksi ja yhdistää sen toisenlaiseen vuorovaikutuksen kontekstiin, koulu-ympäristöön.

Esimerkki 41

- 1 ”– – Ala tulla!”
- 2 ”Kaikki hokevat ’ala tulla’”, tuumi Alice vaeltaessaan aarni-
- 3 kotkan perässä. ”Minua ei ole eläissäni komenneltu näin paljon!”

Esimerkki 42

- 1 ”Nouse seisomaan ja lausu ’Kuulin kerran laulun soman’”,
- 2 aarnikotka sanoi.
- 3 ”Kylläpä täällä komennellaan ja luetetaan läksyjä, saman tien
- 4 voisi mennä kouluun!” Alice ajatteli.

Aarnikotkan käsky esimerkissä 42 kytkeytyy koulukontekstiin paitsi toimintona, myös sisältönsä vuoksi: kyse on runonlausunnasta, jota viktoriaaninen koulutyttö Alice on epäilemättä koulussa kohdannut, ja lausumisen lisäksi häntä käsketään nousemaan seisomaan kuin oppitunnilla. Alice nimeääkin itseltään pyydetyn toiminnon ”läksyjen lukemiseksi”. Esimerkin 41 käsky ”Ala tulla!” sen sijaan kuullaan paitsi tässä vaiheessa tarinaa, myös aiemmin herttakinungattaren suusta sekä myöhemmin uudelleen aarnikotkan lausumana. Se yhdistyy siirtymiin kohtaamisten välillä, siihen, kun henkilöhahmot kuljettavat Alicea paikasta toiseen. Juuri aarnikotka tuokin Alicen käsillä olevaan vuorovaikutustilanteeseen ja myöhemmin kuljettaa hänet pois sieltä, seuraavaan kohtaukseen.

Mielenkiintoinen on myös aarnikotkan ja valekilpikongan keskinäinen hierarkia direktiivien esittämisessä. Kun Alicelle osoitetaan kaksi eriävää direktiiviä, hän tottelee aarnikotkan esittämää. Selvimmin aarnikotkan käskyvallan erityislaatuisuus tulee esiin esimerkissä 43: sen sijaan, että valekilpikonna esittäisi itse Alicelle käskyn, hän käskää aarnikotkaa käskemään vuorostaan Alicea.

Esimerkki 43

- 1 ”Olisi hauskaa jos hän yrittäisi lausua jotakin nyt. Käske hä-
- 2 nen aloittaa.” [Valekilpikonna] katsoi aarnikotkaan ikään kuin
- 3 sillä olisi ollut erityinen valta käskeä Alicea.

Esimerkki 43 osoittaa, ettei vuorovaikutustilanteessa vallitseva vallanjako ole täysin yksiselitteinen: myös valekilpikonnalla on valta ohjailta Alicen toimintaa, mutta hän tekee sen osin aarnikotkan kautta, ohjailemalla puolestaan tätä. Kertoja nimeää aarnikotkan vallan ”erityiseksi”. Sillä ei kuitenkaan ole tilanteessa näkyvää institutionaalista asemaa tai korkeampaa statusta, joka selittäisi valta-aseman. Käskyjen tapauksessa Alice näyttäytyy alisteisena muille kahdelle, mikä ilmenee siinä, kuinka hän ”ei uskalla olla tottelematta” ja vasten tahtoaankin joutuu tekemään niin kuin on käsketty (esimerkki 44).

Esimerkki 44

- 1 ”Ota seuraava värssy”, aarnikotka toisti. ”Siinä kerrotaan
 2 lisää tanssiaisista.”
 3 Alice ei uskaltanut olla tottelematta, vaikka oli varma että
 4 kaikki menisi päin mäntyä. – –
 5 – –
 6 ”Mitä sinä tuollaista latelet jos et osaa selittää samalla?” kes-
 7 keytti valekilpikonna. ”En ole koskaan kuullut mitään *läheskään*
 8 noin sekavaa.”
 9 ”Niin, viisainta kun lopetat”, aarnikotka sanoi, ja Alice huo-
 10 kasi helpotuksesta.

Esimerkissä 44 nähdään myös toinen toiminto, joka vaikuttaa henkilöhahmojen keskinäisiin suhteisiin ja Alicen asemaan tilanteessa: tapa, jolla aarnikotka ja valekilpikonna arvostelevat Alicen toimintaa. Ennen esimerkin tilannetta Alice on kertonut aiemmasta kohtaamisestaan kaalimadon kanssa ja siitä, kuinka hänen runoa lausueksaan kaikki sanat menivät väärin. Aarnikotkalla ja valekilpikonnalla on siis tiedossa, ettei lausunta tänään suju, ja tässä tilanteessa lausumisen tarkoituksena on nimenomaan demonstroida sujumattomuutta. Siitä huolimatta he arvioivat Alicen lausuntaa kovin sanoin siitä näkökulmasta, mikä on heille itselleen tuttua tai heidän mielestään järkevää: ”Ei se tuolla lailla mennyt kun *minä* olin lapsi”, ”– – aikamoista pötyä tuntui olevan”. Arvioissa on jopa syyttävää sävyä (ks. esimerkki 44, rivi 6), joka tilanteen huomioon ottaen vaikuttaa kohtuuttomalta ja vähintäänkin odottamattomalta. Syyttämällä ja arvostelulla voi olla merkittäviäkin vaikutuksia, sillä kielenkäyttö kytkeytyy teoksessa identiteettiin; Alice katsoo kadottaneensa minuutensa, kun ei kykene käyttämään kieltä haluamallaan tavalla (Flescher 1969: 134). Niin kauan kuin runot eivät suju, Alice on eksyksissä ihmemaassa. Aarnikotkan viimeinen vuoro esimerkissä 44 on nähtävissä sekä arvosteluna että nesessiivirakenteen kaltaisena, suositusta tai velvoitusta ilmaisevana lauseena (vrt. ’sinun on viisainta lopettaa’, VISK §1583). Tässä se rinnastuu myös direktiiveihin, sillä senkin tarkoitus on ohjailla Alicen toimintaa. Alicelle se on kuitenkin kuin luvananto, sillä se on linjassa hänen omien toiveidensa kanssa.

Aarnikotkalla on direktiivien lisäksi muitakin keinoja vaikuttaa keskustelun kulkuun; yksi niistä on eksplisiittinen aiheenvaihto. Teekutsuilla maalisjäni hoitaa aiheenvaihtajan tehtävää silloin, kun Alice vie puheenaiheen sen mielestä kiusalliseen suuntaan. Tässä vuorovaikutustilanteessa aarnikotkalla on samankaltainen tehtävä, joka ilmenee muun muassa esimerkissä 45, jossa puhutaan siitä, montako oppituntia koulussa oli päivässä.

Esimerkki 45

- 1 ”Kymmenen tuntia ensimmäisenä, seuraavana yhdeksän, ja
 2 niin alaspäin”, sanoi valekilpikonna.
 3 ”Merkkillinen lukujärjestys!” Alice huudahti.
 4 ”Ei vaan laskujärjestys, koska tuntien määrä laskee päivästä
 5 toiseen”, sanoi aarnikotka.
 6 Tämä oli Alicelle uutta, ja hän mietti sitä hetken ennen kuin
 7 jatkoi: ”Silloin yhdestoista päivä oli kai lupaa?”
 8 ”Totta kai”, sanoi valekilpikonna.
 9 ”Ja mitä tapahtui kahdentenatoista?” Alice jatkoi uteliaana.
 10 ”Nyt riittää lukuaineista”, aarnikotka keskeytti erittäin päät-
 11 täväisesti. ”Oli meillä urheiluakin, kerro jotain siitä.”

Samoin kuin maalijäniksen aiheenvaihdolle, myös aarnikotkan toiminnolle antaa painoarvoa se, että se rikkoo vierusparirakenteen tuomatta selitystä sille, miksi vierusparia ei täytetä. Alice esittää kysymyksen (”uteliaana”, kuten johtolauseesta selviää), mutta vastaamisen sijaan aarnikotka katkaisee puheenaiheen ja tuo keskusteluun uuden aiheen ”erittäin päättäväisesti”. Äänensävy implikoi, ettei aihetta vaihdeta muuten vain, vaan sillä on tarkoituksensa keskustelussa. Tarkoitus vaikuttaa samankaltaiselta kuin teekutsuilla: Alice osoittaa mahdollisen epäloogisuuden muiden hahmojen vuoroissa, ja asia jätetään käsittelemättä siirtymällä seuraavaan aiheeseen. Alicella taas ei ole samanlaista valtaa päättää puheenaiheista, sillä vaikka hän vaikuttaa esimerkiksi valekilpikongan tarinan kulkuun, ei hän pysty siirtämään keskustelua pois itselleen kiusallisista aiheista. Tämä tulee esiin juuri keskustelun loppupuolella, kun Alice joutuu lausumaan runoja. Alice kokee tilanteen epämiellyttäväksi, mikä selviää kertojan osuudesta: ”hän oli itsekin aivan sekaisin eikä muuta halunnut kuin vaihtaa puheenaihetta.” Aihe ei kuitenkaan vaihdu ennen kuin aarnikotka päättää sitä vaihtaa.

Vuorovaikutustilanteen kenties vahvimaksi teemaksi nousee keskustelijoiden yhteinen tiedollinen perusta, jota käsitellään keskustelun aikana monin tavoin. Yhteisellä tiedollisella perustalla tarkoitetaan vuorovaikutuksen osanottajien suuntautumista oletuksiin siitä, mitä vuorovaikutuksessa tehdään, mitkä ovat osallistujien väliset suhteet ja millainen ympäröivä maailma lainalaisuuksineen on. Käsitukset jaetusta tiedosta eivät välttämättä ole jokaisella osanottajalla samat, ja siksi oletusten eroja korjataan ja niistä neuvotellaan jatkuvasti vuorovaikutuksen aikana. (Stevanovic & Lindholm 2016: 80.) Alicen keskustellessa aarnikotkan ja valekilpikongan kanssa perusteellisimmat neuvottelut koskevat nimenomaan tietoa maailmasta ja sen lainalaisuuksista. Koska Alice on kotoisin hyvin erilaisesta maailmasta kuin hänen keskustelukumppaninsa, ei ole aina selvää, miten heidän maailmankuvansa kohtaavat ja mitkä käsitykset ovat jaettuja kaikille kolmelle. Tietopohjasta neuvotteluun kytkeytyy hyvin monen-

laisia toimintoja: oletuksia, kysymyksiä ja vastauksia, reaktioita ja rangaistuksia sekä tiedon jakamista.

Valekilpikonna aloittaa osan sekvensseistä oletuksilla Alicen tietopohjasta. Sen sijaan, että esittäisi Alicelle kysymyksen, hän lausuu ääneen oletuksen, jonka Alice voi vahvistaa tai kieltää. Oletukset ovat keskustelun tutkijalle mielenkiintoisia, sillä ne kertovat paljon kysymyksiä tarkemmin siitä, miten valekilpikonna näkee keskustelukumppaninsa ja mitä hän pitää riittävänä määränä tietoa. Osa oletuksista implikoi juuri sitä, että Alice ei voi tietää kaikkea ihme-
maasta ympäristönä; tällöin tietämättömyys näyttäytyy hyväksyttynä ja ymmärrettävänä.

Esimerkki 46

- 1 ”Et ehkä ole asunut meren pohjassa pitkiäkään aikoja...”
- 2 (”en niin”, Alice sanoi) ”...etkähän ole edes saanut tilaisuutta
- 3 tutustua kehenkään hummeriin...” (Alice oli vastaamaisillaan
- 4 ’olen kerran maistanut’ – mutta hillitsi kieltänsä ajoissa ja sanoi
- 5 ”ei, en milloinkaan”) ”...joten sinulla ei voi olla aavistustakaan
- 6 hummerikatrillin ihanuudesta!”
- 7 ”Ei taida olla”, Alice sanoi. ”Millainen tanssi se on?”

Esimerkin 46 sekvenssillä pohjustetaan hummerikatrillia demonstroiva sekvenssi, joka alkaa Alicen kysymyksestä rivillä 7. Oletuksillaan valekilpikonna tunnustelee hänen ja Alicen yhteistä tiedollista perustaa ja selvittää, kuinka tarkasti katrillista on syytä kertoa Alicelle. Pohjalla on oletus siitä, että Alice ei tunne puheenaiheena olevaa tanssia, ja sen Alice myös vahvistaa. Keskustelu muotoutuisi erilaiseksi ja keskustelijoiden käsitys yhteisestä tiedollisesta perustasta päivittyisi, jos Alice kumoaisi valekilpikongan oletukset. Oletusten rooli vierusparin alkujäsenenä tulee vahvasti esiin esimerkissä 46: jakso on aseteltu typografisesti niin, että Alice näyttää vahvistavan valekilpikongan oletuksia jo tämän vuoron ollessa käynnissä. Oletukseen toimintona näyttää sisältyvän vahva odotus siihen vastaamisesta. Tietyissä tilanteissa epävarmuutta tai epätietoisuutta ilmaisevan modaalisanan sisältävä väitelause katsotaankin kysymykseksi (VISK §1602); valekilpikongan vuorossa esimerkiksi sanat *ehkä* ja *kenties* motivoivat Alicea vastaamaan väitteisiin.

Esimerkin 46 oletussekvenssistä seuraa siis hummerikatrillin demonstrointi, joka on erityinen, puhuttuja vuoroja ja nonverbaaliikkaa yhdistävä tiedonjakosekvenssi. Tiedon jakamista tapahtuu keskustelussa muissakin yhteyksissä, ja toimintona se on erityisesti aarnikotkalle tyyppillinen. Samaan tapaan kuin valekilpikonna osoittaa aarnikotkalle käskemisen toiminnon (ks. esimerkki 43), hän myös esimerkissä 47 siirtää tälle vastuun tiedon jakamisesta, ”kertomisesta” – joka viittaa tässä yhteydessä enemmän faktojen esittämiseen kuin narratiivin luomiseen. Vuoronvaihdolle ei tässäkään vaiheessa anneta syytä eikä sitä osoiteta poikkeukselliseksi, vaan

se asettuu luontevan oloiseksi osaksi valekilpikongan ja aarnikotkan keskinäistä vuorovaikutusta. Ainoa viittaus valekilpikongan toiminnan yllättävyyteen löytyy rivien 1–2 johtolauseesta, jossa kertoja käyttää *samassa*-sanaa kuvaamaan vuoronvaihdon äkillisyyttä.

Esimerkki 47

- 1 ”– kauniin ruskeita ne [siat] ovat kyllä, ja syy siihen –” Samas-
- 2 sa valekilpikonna haukotteli ja ummisti silmänsä. ”Kerro sinä
- 3 syyt sun muut”, hän sanoi aarnikotkalle.
- 4 ”Syy”, sanoi aarnikotka, ”on se että ne väen väkisin tuppau-
- 5 tuivat hummerien kanssa tansseihin. Niin että ne heitettiin kauas
- 6 merelle. Niin että lentomatka oli pitkä. Niin että ne ruskettuivat
- 7 matkalla. Niin etteivät ne enää koskaan muuttuneet kalanvatsan
- 8 värisiksi, edes vatsasta. Siinä kaikki.”
- 9 ”Kiitoksia”, sanoi Alice. ”Se oli mielenkiintoista. Nyt tiedän
- 10 siitä enemmän kuin koskaan ennen.”
- 11 ”Voin kertoa lisääkin, jos tahdot”, sanoi aarnikotka.

Tiedon jakamista tapahtuu keskustelussa paljon tavanomaisemminkin tavoilla, mutta esimerkin 47 sekvenssissä toiminto tehdään erittäin näkyväksi. Aarnikotka rakentaa kertomisen toiminnon kehikon varaan, jonka selkeys ja eksplisiittisyys tekee siitä kummallisen. Vuoron alkusanat, ”syy on se että”, merkitsevät toiminnon alkamisen; se jatkuu harvinaisilla *niin että* -alkuisilla virkkeillä ja päättyy selvään lopetukseen, ”siinä kaikki”. Alicen vuoro riveillä 9–10 osoittaa, että aarnikotkan tapa muotoilla vuoronsa tuo toiminnon epätavallisella tavalla etualalle: Alice heijastaa vastauksessaan aarnikotkan painokasta ja kohosteista sävyä ja vastaa näin yhtä paljon aarnikotkan toimintoon kuin tämän vuoron sisältöön.

Olen tähän mennessä käsitellyt kahta toimintoa, joilla yhteistä tiedollista pohjaa muokataan ja tehdään näkyväksi: oletuksia ja tiedon jakamista. Näitä toimintoja käyttäessään valekilpikonna ja aarnikotka tekevät tietoisesti töitä sen eteen, että Alicen tietopohja olisi riittävä keskusteluun osallistumiseen. Keskustelun aikana tulee kuitenkin myös tilanteita, joissa Alice joutuu esittämään kysymyksen päästäkseen selville hänelle vieraasta puheenaiheesta, ja valekilpikongan ja aarnikotkan suhtautuminen näihin kysymyksiin kertoo paljon siitä, millainen määrä tietoa Alicella heidän mielestään pitäisi olla. Alicen kysymykset ja kommentit saavat aikaan karkeasti ottaen kahdenlaisia seurauksia: ne joko käsitellään osana keskustelua tai niistä seuraa moitteita. Moitteet esitetään Alicea arvioivilla vuoroilla ja sanavalinnoilla, äänensävyllä sekä syyttävällä nonverballiikalla. Ei kuitenkaan ole täysin selvää, mitkä kysymykset tai kommentit ovat hyväksyttäviä ja mitä tulisi välttää. Suuri osa niistä tulee keskeytyksinä valekilpikongan tarinaan kohtaamisen alkupuolella, ja siksi keskeyttäminen itsessään voi olla syy joil-

lekin moitteille. Osa Alicen keskeyttävistä vuoroista asettuu kuitenkin keskustelun virtaan moitteetta.

Kun Alicen vuorojen käsittelyjaksoja käydään läpi, on mahdollista koota yhteen ne asiat, jotka Alicen pitäisi valekilpikongan ja aarnikotkan mielestä jo tietää, ja ne, joista on hyväksyttävää kysyä kysymyksiä. Ensimmäiseen kategoriaan kuuluvat *pulpetti*-sanan merkitys siinä kontekstissa, jossa valekilpikonna ja aarnikotka sitä käyttävät, rumentamisen ja sieventämisen käsitteet sekä se, mitä merenpohjassa punnitaan. Näissä tapauksissa on mukana nonsenselle ominaista sanoilla leikittelyä, joka luo sanojen ja käsitteiden välille erilaisia yhteyksiä kuin tosimaailmassa: ”Me sanoimme häntä Pulpetiksi koska hän pulpetti meitä.” Se tekee hämmennystä aiheuttavista vuoroista näennäisen yksinkertaisia ja siksi Alicen ymmärtämättömyydestä moitittavaa.

Esimerkki 48

- 1 ”– – Opettajana oli vanha merikilpikonna, me sanoimme häntä
- 2 Pulpetiksi –”
- 3 ”Miksi ihmeessä? Kirjoititteko te hänen päällään?” Alice
- 4 kysyi.
- 5 ”Me sanoimme häntä Pulpetiksi koska hän pulpetti meitä”,
- 6 sanoi valekilpikonna ärtyneenä. ”Sinähän tyhmä olet!”
- 7 ”Saisit hävetä kun kysyt noin hölmöjä”, lisäsi aarnikotka, ja
- 8 he molemmat istuivat vaiti ja katsoivat Alice-parkaa niin, että hän
- 9 olisi halunnut vaipua maan alle.

Esimerkki 49

- 1 ”– – Jotkut etevämmät pääsivät jopa hyytelön rumentamiseen
- 2 asti.”
- 3 ”Hyytelön rumentamisesta en ole kuullutkaan”, Alice erehtyi
- 4 sanomaan. ”Mitä se on?”
- 5 Aarnikotka kohotti käpälänsä hämmästyksestä. ”Mitä! Et ole
- 6 kuullut hyytelön rumentamisesta!” se huudahti. ”Tiedät kai sentään mitä sieventäminen on?”
- 7 ”Tiedän”, sanoi Alice epävarmana, ”se tarkoittaa, että... tehdään jotain kauniimmaksi.”
- 8 ”No”, aarnikotka jatkoi, ”jos et sitten ymmärrä mitä rumentaminen tarkoittaa, olet todella yksinkertainen.”

Aarnikotkan ja valekilpikongan vääriksi tulkitsemista kysymyksistä seuraa verbaalisia rangaistuksia, jotka voivat olla suoria hyökkäyksiä tai hienovaraisempia huomautuksia siitä, etteivät Alicen tiedot ole riittävät. Kun Alice kysyy, mitä merenpohjassa punnitaan, aarnikotka vain huomauttaa ärtyneenä: ”Kilohaileja ja tonnikalaja tietenkin, – – senhän tietää joka kilkki.” Muissa tilanteissa rangaistukset ovat kovempia: esimerkeissä 48 ja 49 Alicen toimintaa moititaan ja häntä haukutaan tyhmäksi ja yksinkertaiseksi.

Tarkempaan käsittelyyn otetaan kysymykset, jotka koskevat pohjakoulutuksen sisältöä, naarausta sekä koulupäivän tuntien määrää. Nämä ovat siis aiheita, joista ihmemaahan tulevalla ulkopuolisella ei oleteta olevan tietoa. Juuri ne kysymykset, jotka käsitellään keskustelussa pidemmin, ohjaavat valekilpikonnän tarinaa suuntaan, jossa se ei enää ole selkeä narratiivi. Niillä on siis selkeä vaikutus vuorovaikutuksen kulkuun, ja ne muuttavat hyvin tärkeäksi merkittävä puhetoimintoa, mutta siitä huolimatta ne katsotaan perustelluiksi keskeytyksiksi, eivätkä ne aiheuta eripuraa keskustelijoiden välille.

Esimerkki 50

- 1 ”Minä sain vain pohjakoulutuksen.”
- 2 ”Mitä siihen kuului?” Alice kysyi.
- 3 ”Ensin tietysti hukkumista ja virvoitusta”, valekilpikonna
- 4 vastasi; ”sitten kaikki mahalaskutavat – –”

Esimerkki 51

- 1 ”Mitä muita aineita teillä oli?”
- 2 ”Hysteriaa”, valekilpikonna vastasi ja alkoi laskea aineita
- 3 eväsormillaan, ”– – sitten oli tihrustusta – – ja naarausta.”
- 4 ”Millaista *se* oli?” Alice kysyi.
- 5 ”Sitä minä en voi itse näyttää”, sanoi valekilpikonna, ”minua
- 6 rupeaa aina itkettämään. Eikä aarnikotka ikinä oppinut sitä.”

Esimerkeistä 50 ja 51 nähdään, että osa Alicen kysymyksistä saa jälkijäsenekseen vierusparijäsenyyksen mukaisen vastauksen tai selityksen siitä, miksei kattavaa vastausta pystytä antamaan. Ne eivät kirvoita vastalauseita, hämmästyä tai verbaalisia rangaistuksia niin kuin aiemmin esitellyt tapaukset. Valekilpikonna kyllä implikoi yhteistä tiedollista perustaa *tietysti*-sanalla esimerkissä 50, mutta siitä huolimatta Alicen ei oleteta tietävän kaikkea, mitä koulutukseen kuuluu. Jakso, jossa käsitellään koulupäivän tuntien määrää, kyllä päättyy aarnikotkan aiheenvaihtoon (ks. esimerkki 45), mutta ennen sitä aihetta ehditään käsitellä usean vuoron verran vierusparirakenteen mukaisesti ja sovussa.

Mielenkiintoinen esimerkki yhteistyössä käsitellystä keskeytyksestä on tapaus, jossa Alice osoittaa, että hänellä on jo samantapaista kokemusta kuin valekilpikonnalla, ja tulee näin horjuttaneeksi valekilpikonnän tarinan tärkeyttä ja merkityksellisyyttä (esimerkki 52). Alicen vuoro saa valekilpikonnän levottomaksi, mikä selittääkin sitä, miksi vuoro otetaan suhteellisen perusteelliseen käsittelyyn.

Esimerkki 52

- 1 ”Me saimme parhaan mahdollisen koulusivistyksen, koulu
2 oli joka päivä!”
3 ”Olen minäkin käynyt koulua”, Alice sanoi, ”ei siitä tarvitse
4 tuolla lailla mahtaila.”
5 ”Oliko teidän koulussa ylimääräisiä aineita?” valekilpikonna
6 kysyi levottomana.
7 ”Oli”, Alice sanoi, ”meillä oli ranskaa ja musiikkia.”
8 ”Ja pesua?” valekilpikonna kysyi.
9 ”Ei tietenkään!” Alice sanoi närkeästyneenä.
10 ”Vai niin! Ei se sitten ollut *parhaita* kouluja”, sanoi vale-
11 kilpikonna, ja hän kuulosti suunnattoman helpottuneelta. ”*Meillä*
12 luki oppiaineiden listassa viimeisenä ’ranskaa, musiikkia ja
13 *pesua*, ylimäär.”

Alicen vuoro tulee sopivassa vuoronvaihtokohdassa, mutta keskeyttää kuitenkin valekilpikongan kerronnan ja on näin preferoimaton. Vuoro aloittaa välisekvenssin, jossa vertaillaan Alicen ja valekilpikongan kokemuksia koulusta; tällä sekvenssillä voi potentiaalisesti olla vaikutusta jopa siihen, kannattaako valekilpikongan jatkaa tarinaansa. Vertailu näkyy erityisesti sanatasolla: osapuolten vuoroissa vuorottelevat ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit *me–minäkin–teidän–meillä*. Aiheen käsittely päättyy valekilpikonnalle edullisella tavalla, mikä saa sen johtolauseen mukaan kuulostamaan ”suunnattoman helpottuneelta”, ja niin tarina voi jatkua. Käsittely on kuitenkin tarpeellinen tarinan merkityksen kannalta, ja sillä päivitetään osapuolten yhteistä tiedollista perustaa.

Alicen kohtaaminen aarnikotkan ja valekilpikongan kanssa on yhdistelmä yhteistyössä rakennettua keskustelua sekä vallankäyttöä ja jopa epäreiluilta vaikuttavia ratkaisuja. Alice on aktiivinen osallistuja, mutta häneen kohdistuu myös paljon ohjailua, arvostelua ja moittimista. Pitkään vuorovaikutustilanteeseen mahtuu perusteellista neuvottelua henkilöahmojen yhteisestä tiedollisesta pohjasta, ja se tuo esiin selkeitä erityispiirteitä sekä aarnikotkan että valekilpikongan käyttäytymisestä. Vuorovaikutustilanne päättyy yhtä yllättäen kuin moni muu Alicen kohtaamisista eri henkilöahmojen kanssa, mutta syy siihen löytyy itse tilanteen ulkopuolelta: oikeudenkäynti alkaa, ja aarnikotka kiiruhtaa sinne Alice mukanaan. Vuorovaikutuksen katkaisevaa konfliktia valekilpikongan, aarnikotkan ja Alicen välillä ei nähdä, vaikka olosuhteet ovatkin välistä Alicelle tukalat.

5 HENKILÖHAHMOJEN ROOLIT KESKUSTELUSSA

Nyt kun teoksen henkilöhahmojen keskeisimmät piirteet keskustella ja olla vuorovaikutuksessa on selvitetty, voidaan siirtyä analyysin seuraavaan vaiheeseen, hahmojen roolien tarkasteluun. Tavoitteena on selvittää, millaisia rooleja henkilöhahmoilla on tarinan laajemmassa kontekstissa sillä perusteella, miten he käyttäytyvät vuorovaikutuksessa. Erityisen olennaista on, miten muut henkilöhahmot suhteutuvat päähenkilö Aliceen, joka on tarinan fokalisoitu ja jonka matkaa halki ihmemaan teoksessa seurataan.

Roolien tarkasteluun olen koonnut menetelmän eri näkökulmia yhdistelemällä. Pohjaan ajatuksen tarinan henkilöhahmojen rooleista Vladimir Proppin (1968 [1928]) ja A. J. Greimasin (1979 [1966]) aktanttimalleihin, mutta en sovita malleja aineistooni suoraan. Lähden liikkeelle aineistolähtöisesti ja suhteutan havaintojani aktanttimalleihin ja niiden valmiisiin roolilistauksiin. Tässä analyysiluvussa tarkastelen yhtä henkilöhahmoa kerrallaan; aloitan tiivistämällä jokaisen keskeisimmät piirteet keskustelussa. Tämän jälkeen kiinnitän huomioni henkilöhahmon valta-asemaan suhteessa Aliceen sekä Alicen omaan suhtautumiseen, joka ilmenee tekstissä paitsi Alicen puheenvuoroissa, myös kertojan välittämässä ajatuksissa sekä johtolauseissa. Pidän tärkeänä näkökulmana myös sitä, miten vuorovaikutustilanteet eri henkilöhahmojen kanssa alkavat ja päättyvät ja miten niistä siirrytään seuraavaan tilanteeseen, sillä tapa, jolla kukin henkilöhahmo ohjaa Alicea matkallaan eteenpäin, voi kertoa hänen roolistaan tarinassa.

Näistä näkökulmista tekemieni havaintojen pohjalta katson, onko henkilöhahmossa samoja piirteitä kuin rooleissa Proppin tai Greimasin aktanttilistoilla. Useimmiten suoraa vastinetta ei löydy, eikä kaikilla henkilöhahmoilla ole lainkaan perinteisemmistä tarinoista tuttuja ominaisuuksia. Tällöin tulkitsen rooleja erityisesti Alicen ja toisen henkilöhahmon suhteen perusteella. Suurimmassa osassa tapauksista nimeän roolit itse, en Proppin tai Greimasin listojen pohjalta. Kiinnitän huomiota myös sana- ja toimintotason yhteyksiin eri henkilöhahmojen välillä; siitä huolimatta, että yhteyksiä löytyy, on hahmoilla myös selvät eronsa, joiden vuoksi niiden roolit rakentuvat erilaisiksi.

Verratessani havaintojani Vladimir Proppin aktantteihin katson Alicen olevan tarinassa sankarin roolissa. Hän ei täytä kaikkia Proppin esittelemiä sankarin toimintoja tai tehtäviä, sillä tarina on hyvin erilainen kuin venäläiset kansansadut, joihin Proppin aktanttimalli perustuu. Alicessa on kuitenkin piirteitä toisesta Proppin kahdesta sankarityypistä, niin sanotusta uhri-sankarista (*victim hero*), joka ei lähde matkalle etsiäkseen toisen henkilön, vaan joutuu lähtemään muusta syystä ja päättyy erilaisiin seikkailuihin (Propp 1968: 36–39). Uhrisankarin ollessa

kyseessä matkaan lähtee vain yksi henkilö; kun tarinassa on etsijäsankari (*seeker hero*) sekä etsittävä henkilö, on liikkeellä olijoita kaksi, joista sankari on kerronnan keskiössä (Propp 1968: 39). Toisaalta Alicen voi katsoa täyttävän tässä tarinassa sekä sankarin että etsittävän henkilön roolit, sillä temaattisella tasolla hänen matkansa ihmemaassa rakentuu kadotetun identiteetin etsinnäksi. Olosuhteet, joissa Alice lähtee ihmemaahan, poikkeavat Proppin kuvailemista: Alicen ei ole välttämätöntä lähteä, eikä häntä pakoteta matkalle, vaan hän lähtee seuraamaan valkoista kania kaninkoloon siksi, että hänellä on tylsää. Aloite on Alicen oma, vaikka hänellä ei olekaan tietoa sen seurauksista. Toinen olennainen ero on siinä, ettei *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksessa ole perinteistä jakoa hyvään ja pahaan², vaan tarina etenee episodimaisesti kohtaamisesta toiseen tähtäämättä sankarin ja konnan taistoon. Tämä vaikuttaa paljon siihen, kuinka vahvasti aktanttimalleihin ja erityisesti Proppin malliin voi tässä tapauksessa nojata. Osa perinteisistä rooleista ja tehtävistä on kuitenkin jossain muodossa löydettävissä myös tämänkaltaisesta tarinasta.

5.1 Kaalimato lahjoittajana

Alicen ja kaalimadon vuorovaikutus jää melko pinnalliseksi, eikä heidän välilleen muodostu henkilökohtaisen tason suhdetta. Kaalimadon käyttäytyminen vuorovaikutustilanteessa ei mahdollista keskustelun syventämistä, mutta Alicekaan ei pyri siihen, sillä hänellä on alusta asti mielessä tavoite, jonka hän haluaa keskustelulla saavuttaa: hän on lyhentynyt matkallaan ja haluaisi olla pidempi. Kaalimadon merkitys tarinassa syntyykin tämän Alicelle luovuttamien resurssien kautta: sillä on hallussaan sieni, jonka avulla Alice voi muuttaa kokoaan päästäkseen eri paikkoihin ihmemaassa. Kaalimadon rooliksi hahmottuu lahjoittaja, joka on myös yksi Proppin nimeämistä aktanteista.

Alicen vuorovaikutus kaalimadon kanssa ei ole sujuvaa, ja yhteisymmärryksen syntymisen estää kaalimadon haluttomuus tehdä yhteistyötä. Kaalimato osoittaa erimielisyyttään avoimesti ja ilman konventionaalisia preferoimattomuuden piirteitä, jotka antaisivat vastaanottajalle mahdollisuuden varautua erimieliseen vuoroon. Sen erimielisyys suuntautuu irrelevantteilta tuntuviin asioihin: se tarttuu yksityiskohtiin ja ottaa kirjaimellisesti ilmauksia, jotka kuvaannollisemmin nähtyinä voisivat edistää yhteistyötä ja ymmärrystä. Kohtaamisen loppupuolella se ottaa osin yhteistyökykyisemmän linjan, mutta rikkoo silti Alicen odotuksia useaan kertaan. Lisäksi kaalimato ohjailee tilannetta ja Alicen toimintaa suurin direktiivein sekä osoit-

² Mielenkiintoista on, että osassa teoksen adaptaatioista jakoa hyvään ja pahaan on kuitenkin pyritty luomaan.

tamalla Alicen omavaltaisen toiminnan epätoivottavaksi. Se itse on vapaa toimimaan mielensä mukaan, mutta Alicea vastaavasta toiminnasta rangaistaan.

Kaiken tämän vuoksi Alicella on vuorovaikutustilanteessa hyvin vähän liikkumatilaa. Kaalimadolla on selvä valta-asema Aliceen nähden: se esittää käskyjä ja määrää tilanteen normit ja sopivat käyttäytymistavat. Käskyjen esittäminen ja Alicen toiminnan ohjailu on yleistä monelle tarinan henkilöahmolle; esimerkiksi aarnikotka ja valekilpikonna sekä teekutsuilla läsnä olevat hattumaakari ja maalisjänis tekevät samaa. Alice merkitsee oudoiksi ja odottamattomiksi joitakin kaalimadon keskustelun tapoja, jotka rajoittavat myös hänen omaa toimintaansa tilanteessa. Kaalimadon lyhytsanaisuus harmittaa Alicea, kielteisyys (niin sanottu ”vastarannankiiskeys”) suututtaa ja loukkaantumisherkkyyys, johon hän on törmännyt jo aiemmin muissa kohtaamisissaan ihmemaahan hahmojen kanssa, herättää ihmetystä. Alice on kuitenkin valmis sietämään jonkin verran hankalaa ja odotuksia rikkovaa keskustelua, jos se edistää hänen tavoitettaan ja tuo avun vaikeaan tilanteeseen. Kun keskustelu ei näytä johtavan mihinkään ja kaalimato vaikuttaa muutenkin olevan ”ikäväällä tuulella”, Alice yrittää poistua tilanteesta. Hän kuitenkin tottelee kaalimadon käskyä palata takaisin, kun tämä lupaa jonkinlaista tärkeää sanottavaa. Tilanteeseen palaaminen, samoin kuin Alicen suuttumus siitä, kun lupaus ei heti täytetä, osoittaa hänen suostuvan hankalaan keskusteluun jonkinlaisen hyödyn toivossa – tiedon siitä, kuinka voisi kasvaa pituutta voidakseen jatkaa matkaansa ihmemaassa.

Alicen hyödyn tavoittelusta kertoo myös se, kuinka hän ei reagoi lainkaan vuorovaikutustilanteen päättymiseen. Viimeisessä vuorossaan kaalimato kertoo lyhyesti, että sienen ”toinen puoli pidentää, toinen puoli lyhentää”, ja sen jälkeen se poistuu varoittamatta paikalta. Alice ei huomioi keskustelukumppaninsa yllättävää poistumista millään tavalla, vaan siirtyy saman tien noudattamaan samaansa neuvoa. Vaikka keskustelu kaalimadon kanssa on herättänyt Alicessa vahvojakin tunteita, sen tärkein osa näyttää olevan kauan odotettu neuvo. Verrattuna irvikissaan, josta tulee Alicelle tärkeä kumppani (ks. luku 5.3) sen jälkeen, kun Alice pyytää siltä apua matkallaan etenemiseen, kaalimato jää Alicelle henkilökohtaisella tasolla etäiseksi. Kaalimato ei esiinny myöhemmin tarinassa, eikä sitä palata muistelemaan kuin hyvin lyhyesti.

Proppin aktanttilistalta löytyy lahjoittaja, jonka sankari kohtaa yleensä vahingossa ja jolla on hallussaan mahdollisesti taikavoimainen esine, joka auttaa sankaria tehtävänsä suorittamisessa. Ennen kuin esine vaihtaa omistajaa, sankaria kuitenkin koetellaan jollain tapaa, ja tämä joutuu todistamaan kyvykkyytensä. (Propp 1968: 39.) Testi voi ilmetä hyvin monenlaisissa muodoissa erilaisten palveluksien pyytämisestä kuulusteluun tai jopa avoimeen hyökkäykseen (Propp 1968: 39–42). Testin läpäistyään sankari voi saada haltuunsa taikavoimaisen esineen tai

joissain tapauksissa myös auttajahahmon, joka luovuttaa itsensä sankarin käyttöön (Propp 1968: 45–46).

Kaalimadossa on lahjoittajan piirteitä, vaikka se ei luonnollisestikaan seuraa tarkkaan Proppin listaamia tapoja, joilla venäläisten kansansatujen lahjoittajat koettelevat sankaria. Kaalimadon asettamaksi kokeeksi voidaan katsoa se, kuinka se laittaa Alicen kestävämpään hankalaa keskustelua ennen kuin luovuttaa hänen käyttöönsä tietonsa sekä sienen konkreettisenä taikavoimaisena esineenä. Esineen luovuttaminen on tehty tekstissä hyvin selväksi, sillä kaalimato kirjaimellisesti istuu sienen päällä ennen kuin poistuu paikalta ja antaa ohjeet sen käyttöön. Sieni osoittautuu Alicelle tärkeäksi resurssiksi, sillä hän pystyy sen avulla säätelemään kokoaan päästäkseen haluamiinsa paikkoihin ja ollakseen sopivan kokoinen keskustelemaan erilaisten henkilöahmojen kanssa. Alice hyödyntää mukaan ottamiaan sienenpalasia aina, kun tilanne vaatii koon muuttamista.

Luvussa 4.1, jossa käsitelin kaalimadon keskeisiä keskustelun piirteitä, nostin esiin kysymyksen teoksen luvusta, johon vuorovaikutustilanne sijoittuu: 'Kaalimadon neuvot' vaikutti luvun nimenä kummallisesti rajatulta, kun varsinainen neuvominen tapahtuu vain hyvin lyhyesti aivan vuorovaikutustilanteen lopussa. Kun analyysi kuitenkin kohdennetaan Alicen ja kaalimadon suhteeseen, käy ilmi, että neuvominen, niin nopeasti kuin se sivuutetaankin, on Alicen kannalta tärkein ja tavoitelluin toiminto. Kaikki muu, mikä kyllä kenties kertoo kaalimadosta henkilöahmona, on tässä vuorovaikutustilanteessa eräänlaista koettelua, jonka perusteella päästään varsinaiseen asiaan, neuvomiseen. Luvun nimi on paikallaan, sillä kaalimadon tehtävänä on nimenomaan lahjoittaa Alicelle neuvonsa ja keinot ihmemaassa etenemiseen.

5.2 Herttuatar valeystävänä

Herttuatar nimeää tarinassa oman roolinsa: hän puhuttelee Alicea ystävänä ja tulee näin määritelleeksi myös itsensä ystäväksi, sillä ystävyys voi katsoa olevan lähtökohtaisesti molemminpuolista. Tarkemmalla tarkastelulla herttuattaren näkemys asettuu kuitenkin kyseenalaiseksi, sillä herttuattaren ja Alicen vuorovaikutus on epätasa-arvoista, siinä käytetään valtaa eikä se rakennu intersubjektiivisuuden varaan. Alice ei myöskään sitoudu ajatukseen ystävydestä. Herttuattaren roolin voisikin nimetä – hieman proppilaisia termejä soveltaen – valeystäväksi, joka jättää huomiotta suhteen ongelmat ja toisen osapuolen osan siinä.

Ensitapaamisella herttuatar käyttäytyy Alicea kohtaan kärsimättömästi ja pahantuulisesti, jopa uhkaavasti, mikä voi selittyä ympärillä vallitsevilla kaoottisilla olosuhteilla. Toisessa, rau-

hallisemmassa vuorovaikutustilanteessa sävy on toinen: herttuatar korostaa hyvää suhdettaan Aliceen ja pyrkii vahvasti samanmielisyyteen tämän kanssa. Myötäilystä, joka kohdistuu myös Alicen keskenään ristiriitaisiin vuoroihin, syntyy yhteistyön illuusio. Todellisuudessa keskustelu rakentuu kuitenkin ohipuhumiselle, sillä herttuatar ohjaa toistuvasti puheen omiin aiheisiinsä ja näkökulmiinsa. Usein tämä tapahtuu tuomalla keskusteluun erilaisia opetuksia, jotka herttuatar johtaa edellisistä vuoroista assosioimalla. Keskustelun arvo herttuattarelle näyttää muodostuvan määrällisesti: aito vuorovaikutus ei ole olennaista, vaan tärkeintä on, että puhetta syntyy.

Herttuatar käyttää valtaa Aliceen monin eri tavoin, jotka vaihtelevat hienovaraisesta ohjailusta suoranaiseen uhkailuun. Pääasiassa herttuattaren vallankäyttö on keskustelun pinta-tasoa syvemmillä ja vaatii näyttäytyäkseen keskustelun kulun tarkempaa tarkastelua. Jatkuva opetusten nostaminen keskusteluun on kohosteisuudessaan silmiinpistävää, mutta lisäksi se vie Alicelta mahdollisuuksia ohjata keskustelua haluamiinsa suuntiin tai kehittää puheenaiheita pidemmälle. Jokainen opetus siirtää huomion herttuattaren omimmalle toimintakentälle, jolloin Alicen vaikutusmahdollisuudet jäävät kapeiksi. Lisäksi herttuatar tunkeutuu hyvin yksityiselle alueelle huomauttaessaan Alicen pitämistä ajattelutauoista, mihin Alice reagoikin vahvasti. Vaikka herttuatar purkaakin toisessa vuorovaikutustilanteessa institutionaalista etäisyyttä itsensä ja Alicen välillä, samaan aikaan hänen tapansa käyttää valtaa osoittaa, ettei tilanne ole tasavertainen.

Alicen ja herttuattaren välisestä dynamiikasta saadaan paljon tietoa kertojan kautta. Koska Alicella on puhuessaan tapana nojata opittuihin kohteliaisuussääntöihin, vihjeet Alicen todellisesta suhtautumisesta herttuattareen ilmenevät usein varsinaisten vuorojen sijaan johtolauseista tai Alicen ääneen lausumattomista ajatuksista. Toisessa vuorovaikutustilanteessa Alicen kohteliaisuus alkaa rakoilla vasta keskustelun loppupuolella, kun peitellyt ajatukset alkavat purkautua hermostumisena. Kertoja tekee kuitenkin lukijalle selväksi kautta linjan, ettei Alice täysin hyväksy herttuattaren esittämää ajatusta heistä läheisinä ystävinä. Kun herttuatar samaan aikaan korostaa hänen ja Alicen hyvää suhdetta, syntyy mielenkiintoinen ristiriita, joka on ratkaiseva herttuattaren roolin kannalta.

Alice tavoittelee ennen kaikkea sujuvaa ja yhteistyökykyistä keskustelua muiden henkilö-hahmojen kanssa. Ensimmäisessä, kaoottisessa vuorovaikutustilanteessaan herttuattaren kanssa Alicen keskustelupyrkimykset ovat hyvin selvät: ensimmäisten vuorojen jälkeen hän on ”mielissään kun oli päässyt keskustelun alkuun”. Alice pyrkii itse asiassa toteuttamaan tavoitettaan sellaisella innolla, että tulee ohittaneeksi herttuattaren vihjaukset keskustelun epämieluisuudesta. Myöhemmin herttuatar syyllistyy samaan ajaessaan omaa tavoitettaan, määrällisesti ar-

vokasta keskustelua. Osapuolten tavoitteet ja tavat keskustelussa eivät kohtaa, mikä on selvempää Alicelle; herttuatar kuitenkin sivuuttaa kohtaamattomuuden ja korostaa ystävyyttä ja yhteyttä.

Propp ja Greimas eivät tuo paljoakaan lisätietoa herttuattaren rooliin tarinassa. Proppin aktantit toteuttavat tavallisesti tehtäviään suhteessa sankariin, mutta herttuatar ei lähtökohtaisesti ole kovin suuntautunut Aliceen, vaikka tämän kanssa keskusteleekin. Alice ei saa häneltä apua, neuvoja tai varusteita samalla tapaa kuin esimerkiksi kaalimadolta tai irvikissalta. Vastustavaa roolia herttuattaressa voi nähdä siinä määrin, että maalisjäniksen (ks. luku 5.5) tavoin hän omilla keskustelutavoillaan vastustaa Alicen halua yhteistyökykyiseen keskusteluun. Maalisjäniksen vastustus on kuitenkin paljon avoimempaa, kun taas herttuattaren käyttäytymisessä korostuu pinnallinen myötäily ja samanmielisyys.

Herttuattaren rooli valeystävänä syntyy edellä kuvatusta dynamiikasta Alicen ja herttuattaren välillä, välittömyyden ja vallankäytön sekä läheisyyden ja kohtaamattomuuden välisistä ristiriidoista. Ystävyys ei ole aitoa, vaan eräänlaista näennäistä ystävyyttä, jossa osapuolet eivät pinnan alla ole tasavertaisia tai koe molemminpuolista yhteyttä. Näen lisäksi tärkeänä mainita herttuattaren ja Alicen kahden kohtaamisen muodostaman kontrastin: kuten luvussa 4.2 totesin, kohtaamiset ovat monessa suhteessa peilikuva toisistaan. Vastakohtilla leikkittely on osa nonsensen repertoaaria, ja teoksen henkilöahmoista juuri herttuatar tekee tätä genren keinoa selvimmän näkyväksi. Herttuattaren tehtävä tekstissä lienee siis myös tuoda esiin vastakohtaisuutta nonsense-elementtinä. Hän on kontrastien henkilöahmo, joka tekee hyvin konkreettiseksi odottamattomuutta ja sitä, kuinka yhdessä tilanteessa luodut normit eivät seuraavassa tilanteessa pädekään.

5.3 Irvikissa kumppanina

Irvikissa on teoksen henkilöahmojen joukossa poikkeuksellinen, sillä sen kanssa Alice onnistuu rakentamaan läheisen suhteen. Alicea ja irvikissaa yhdistää eräänlainen irrallisuus ja ulkopuolisuus: Alice saapuu keskusteluihin ihmemaan ulkopuolelta, irvikissa taas pitäytyy erillään muiden henkilöahmojen muodostamista valta-asetelmista. Irvikissan tavat olla vuorovaikutuksessa antavat tilaa myös Alicen osallistumiselle ja näkemyksille, ja se tukee Alicea paitsi vuorovaikutuksen tasolla, myös tunnetasolla, kun muut henkilöahmot aiheuttavat päänvaivaa. Näin kissa ottaa tarinassa kumppanin roolin.

Keskustelun tasolla irvikissa poikkeaa monista muista tarinan henkilöahmoista siinä, että sen toiminta sisältää paljon keskustelun sujuvuutta ja yhteistyötä edistäviä piirteitä. Se muotoilee vuorojaan niin, että mahdollistaa Alicen täysivaltaisen osallistumisen, ja Alicen ja irvikissan vuorojen välille muodostuu kytköksiä, jotka sujuvoittavat keskustelua. Ollessaan erimielisiä Alice ja irvikissa hyväksyvät tilanteen ja siirtyvät keskustelussa eteenpäin, eikä eriävistä mielipiteistä koidu Alicelle seuraamuksia. Heidän välillään vallitsee luottamus, joka näkyy siinä, kuinka he muiden hahmojen läsnä ollessa muotoilevat vuorojaan nimenomaan toisilleen suunnatuiksi. Alice nimeää irvikissan eksplisiittisesti ”ystäväksi” ja ”puhekumppaniksi”.

Irvikissan henkilökohtainen erityisominaisuus on kyky kadota ilmaan ja ilmestyä toisaalle. Se mahdollistaa sille rohkeamman ja omavaltaisemman osallistumisen keskusteluihin, sillä katoamiskyvyn ansiosta se on ikävien seurauksien ulottumattomissa. Irvikissa voi tarvittaessa poistua paikalta, ja toisaalta sitä ei voi poistaa tilanteesta sen tahtomatta. Se osallistuu vuorovaikutukseen mielensä mukaan, ja siksi siinä on samaa irrallisuuden tuntua kuin Alicessa. Mainittava piirre on myös se, kuinka irvikissa tuo ihmemaan usein niin kummalliseen keskusteluun loogista päättelyä. Loogikon roolistaan huolimatta se kuvailee itseään hulluksi, mikä luo mielenkiintoisen jännitteen.

Irvikissa ei käytä valtaa Aliceen samalla tavalla kuin esimerkiksi edellä käsitellyt kaalimato ja herttuatar. Irvikissan ja Alicen suhde muodostuu epämuodolliseksi ja tasavertaiseksi, mikä näkyy jo Alicen kissalle antamissa määritteissä. Tässä nähdään ero erityisesti herttuatareen, joka määrittelee Alicen ystäväkseen, mutta jonka kanssa ystävyys jää näennäiseksi (ks. luku 5.2). Irvikissan suoraa näkemystä suhteesta ei saada, joten molemminpuolisuudesta ei ole takeita, mutta Alicelle kissa on tärkeämpi tuki kuin herttuatar, jonka kanssa hän ei varsinaisesti viihdy. Alice voi luottaa irvikissan yhteistyöhön silloinkin, kun vuorovaikutus muiden hahmojen kanssa ei suju; tästä osoituksena on Alicen ilo irvikissan saapumisesta krokettipeliin, joka sekavine sääntöineen ja elävine pelivälineineen muuttuu nopeasti kaaokseksi. Alice pystyy myös haastamaan irvikissan näkemyksiä eri tavalla kuin muiden henkilöahmojen, jotka loukkaantuvat helposti ja rankaisevat Alicea vääränlaisista vuoroista.

Koska irvikissalla on kyky kadota, siirtymät vuorovaikutustilanteesta toiseen voivat sen tapauksessa olla yllättäviä. Kuten aiemmin totesin, äkillinen vuorovaikutustilanteesta poistuminen ilman ennakkovaroitusta liitetään yleensä konfliktitilanteisiin (Lewellyn & Butler 2011: 45), mutta irvikissan poistumistapa ei vaikuta sen ja Alicen vuorovaikutuksen sujuvuuteen. Alice huomauttaa katoamisesta, jolloin irvikissa ottaa hänen toiveensa huomioon ja katoaa hitaammin; poistumisesta on siis mahdollista neuvotella. Lisäksi osapuolet ovat jo sopineet seuraavan tapaamisen herttakuningattaren krokettipeliin ennen kuin irvikissa lähtee. Kroketti-

pelissä irvikissan ilmestyminen ja katoaminen nivoutuvat osaksi muuta toimintaa, ja vaikka kissan osittainen paikallaolo herättää muissa henkilöhahmoissa keskustelua (ks. luku 4.3), se ei vaikuta Alicen ja kissan suhteeseen.

Sekä Proppin että Greimasin aktanttilistoilla on auttajajan rooli. Proppin auttajajalla voi olla tarinassa eri toimintoja: hän voi siirtää sankarin paikasta toiseen, poistaa epäonnen tai puutteen, pelastaa sankarin takaa-ajosta, ratkaista tehtäviä tai muuttaa sankarin muotoa (Propp 1968: 79). Yksikään näistä toiminnoista ei ole suoraan yhdistettävissä irvikissaan, mutta lähimpänä on sankarin siirtäminen uuteen paikkaan, sillä irvikissa kutsuu Alicen kuningattaren krokettipeliin ja antaa tälle näin luvan siirtyä siihen osaan ihmemaata, jossa peli järjestetään. Proppin auttajistakaan kaikki eivät toimita kaikkia tehtäviä, vaan osa kykenee vain osaan toiminnoista (Propp 1968: 82). Näin irvikissankin voi omalla toiminnollaan katsoa toimivan yhdenlaisena auttajajana tarinassa.

Irvikissan rooli ulottuu kuitenkin myös henkilökohtaisemmalle tasolle, sillä sen lisäksi, että se auttaa Alicea siirtymään uusille alueille ihmemaassa, se on Alicen luottohahmo ja tarjoaa eräänlaisen hengähdystauon konflikteista, joihin tämä ihmemaassa jatkuvasti joutuu. Irvikissa näyttäytyy Alicen liittolaisena, ainoana lähtökohtaisesti yhteistyökykyisenä henkilöhahmona, joka on kiinnostunut Alicen näkemyksistä ja pitää yllä vastavuoroista vuorovaikutussuhdetta. Ihmemaan epäloogisessa maailmassa irvikissan logiikka on harvoja asioita, jotka ovat Alicen ymmärrettävissä, vaikkei hän olisikaan siitä aina samaa mieltä. Irvikissa myös näkee Alicen tavoin ihmemaan hulluuden, kun muut henkilöhahmot eivät sitä näe.

5.4 Hattumaakari harhauttajana

Suhteessa hattumaakariin Alicen tavoite sujuvasta ja antoisasta keskustelusta tulee hyvin näkyväksi, sillä hattumaakari hyödyntää sitä omien tarkoitusperiensä toteuttamiseen. Hattumaakari on Alicelle potentiaalinen keskustelukumppani, joka luo toiveita ja odotuksia sujuvasta keskustelusta, mutta ei täytä niitä, vaan tekee yllätyshyökkäyksiä silloin, kun Alice ei osaa sitä odottaa. Hän on arvaamaton harhauttajahahmo, joka käyttää yhteistyötä ja siitä kieltäytymistä aseena keskustelussa.

Hattumaakari tavataan osana kolmen hengen joukkoa, ja hänellä on yhteisiä toimintoja etenkin maalisjäniksen kanssa. Molemmat moittivat Alicen vuoroja: ne esitetään joko väärässä kohdassa, jolloin ne esimerkiksi keskeyttävät tarinan, tai niiden muotoilu ei ole hattumaakarin ja maalisjäniksen mielestä oikea. Moitteilla ja korjauksilla tullaan pehmentämättä Alicen alu-

eelle ja puututaan kovinkin sanoin hänen tapaansa keskustella. Hattumaakarilla on myös sopuisaa keskustelua Alicen kanssa silloin, kun osapuolet löytävät yhteisymmärryksen puheenaiheena olevista asioista. Se kuitenkin tekee keskustelun konflikteista vain yllättävämpiä, kun puhekumppanin yhteistyöhön ei voikaan luottaa. Hattumaakari tietyllä tapaa huijaa Alicea keskustelussa: hän esittää arvoituksen, johon ei ole vastausta, ja asettaa Alicelle ansan, jolla saa tämän kiinni oman keskustelun norminsa rikkomisesta.

Vallankäytön näkökulmasta Alice on teekutsuilla yllättävänkin vahvoilla, kun verrataan tilannetta teoksen muihin vuorovaikutustilanteisiin. Teekutsuilla hän tekee huomautuksia muiden henkilöhahmojen tavoista keskustella yhtä paljon kuin hänen vuoroistaan huomautellaan. Hattumaakarilla on mahdollisuus osoittaa virheitä ja preferoimattomuutta Alicen vuoroista, mikä luonnollisesti kytkeytyy valtaan, mutta Alicella on sama mahdollisuus hattumaakariin nähden. Selkeästi epätasa-arvoista valta-asetelmaa ei siis ole nähtävissä, vaan hattumaakari ja Alice korjaavat kumpikin toisiaan hyvin suoraan. Tämä vaikuttaa osaltaan siihen, että vuorovaikutus muodostuu enemmän konfliktien sarjaksi kuin yhteistyökykyiseksi keskusteluksi.

Siirtymät teekutsujen keskustelutilanteeseen ja siitä pois kertovat paljon itse tilanteesta ja selittävät sen kulkua, ja hattumaakarilla on osansa erityisesti vuorovaikutuksen päättymisessä. Alice ei lähtökohtaisesti ole tervetullut teekutsuille, joilla on jo maksimimäärä osallistujia; koska kello on aina viisi eivätkä kutsut koskaan pääty, tarvitsevat pöydässä istuvat henkilöahmot paljon tilaa voidakseen siirtyä tarvittaessa paikalta toiselle. Alicen läsnäolo siis vaikeuttaa tilanteessa toimimista, mikä voi olla yksi syy henkilöhahmojen yhteistyökyvyttömään toimintaan keskustelussa. Kuten jo luvussa 4.4 totesin, erityisesti hattumaakarin ja maalisjäniksen toiminta tilanteessa vaikuttaa väsytystaktiikalta, jonka tavoite on saada Alice pois keskustelusta. He eivät pyri antamaan Alicelle osallistumismahdollisuuksia, vaan jättävät asioita selittämättä, arvostelevat tätä eivätkä yritäkään välttää konflikteja. Taktiikka toimii lopulta, ja hattumaakarin viimeinen ”harhautus” loukkaa Alicea niin paljon, että tämä poistuu paikalta.

Hattumaakarin rooli tarinassa on niin sidottu juuri teekutsuihin vuorovaikutustilanteena ja yleensä keskusteluun toimintana, etteivät Proppin tai Greimasin roolilistat juuri ulotu siihen. Hattumaakari on toki yksi osa matkaa, jonka Alice sankarina tekee, mutta hänen roolinsa hienosyisemmät piirteet ovat läsnä nimenomaan tässä tilanteessa. Ratkaisevaa on tapa, jolla hattumaakari näyttlee yhteistyökykyistä keskustelua tilanteissa, joissa hän ei lopulta teekään yhteistyötä. Alice pystyy paikoin luomaan odotuksia keskustelun jatkosta, mutta yhteistyö katkeaa aina lopulta ja keskustelu ajautuu seuraavaan konfliktiin. Osa hattumaakarin vuoroista on niin nonsensin kyllästämiä, että ne jättävät Alicen hämmentyneeksi ja sanattomaksi, ja lisäksi hattumaakari tekee tietoisia harhautuksia saadakseen Alicen ymmälleen tai kiinni norminrikkomuk-

sesta. Olisi tietysti mahdollista olettaa, että Alice saa tästäkin kohtaamisesta työkaluja ihme-
maassa pärjäämiseen, mutta sitä on vaikea todistaa; Alicelle keskustelu on ennen kaikkea epä-
onnistunut, ja hän poistuu saavuttamatta tavoitettaan sujuvasta keskustelusta.

5.5 Maalisjänis keskustelun vastustajana

Samoin kuin hattumaakarin, myös maalisjäniksen rooli on hyvin tilannekohtainen ja vaikuttaa
pääasiassa yksittäisen vuorovaikutustilanteen sisällä. Maalisjänikselle ominaisinta on kieltäy-
tyminen kaikenlaisesta yhteistyöstä: kautta linjan hänen vuoronsa ovat Alicen vuoroja vastaan
ja asettavat erilaisia esteitä tämän toiminnalle keskustelussa. Maalisjänis ei hahmotu vastusta-
jaksi koko tarinan tasolla, mutta keskustelua ja Alicen osallistumista hän vastustaa vahvasti.

Kuten jo edellä on mainittu, maalisjänis kytkeytyy hattumaakariin myös yhteisten toimin-
tojen kautta, jotka liittyvät erityisesti Alicen vuorojen korjaamiseen ja moittimiseen. Henkilö-
hahmojen välillä on kuitenkin selvä ero, sillä siinä missä hattumaakari kykenee hetkittäin myös
edistämään yhteisymmärrystä, vaikkakin vain luopuakseen siitä pian, on maalisjänis avoimesti
Alicea vastaan. Maalisjänis pyrkii vaikuttamaan Alicen toimintaan erilaisin keinoin, esimer-
kiksi vaihtamalla aihetta silloin, kun Alice on viemässä sitä hänen mielestään kiusalliseen suun-
taan. Samaa tekee myöhemmin tarinassa aarnikotka, vaikka se ei kokonaiskuvassa hahmotu-
kaan vastustavaksi henkilöahmoksi. Aiheenvaihtojen lisäksi maalisjänis osoittaa Alicen toi-
mintaa epätoivottavaksi toiminnoilla, joita yleensä käytetään muissa funktioissa: esimerkiksi
tarjous onkin täyttämättä jäädessään rangaistus Alicelle. Lopuksi hän vielä hiljentää Alicen ko-
konaan vastaamalla Alicen esittämään kysymykseen vastakysymyksellä, joka tekee Alicen
vuoron tyhjäksi ja katkaisee keskustelun.

Sekä maalisjänis että hattumaakari osallistuvat keskustelullisen väsytystaktiikan rakenta-
miseen, mutta maalisjänis käyttää valtaa selvästi hattumaakaria enemmän. Hän vaikuttaa
Aliceen edellä mainituilla hiljentämiskeinoilla ja yllättävillä rangaistuksilla ja näyttää näin,
etteivät Alicen keskusteluun tuomat kysymykset ja logiikan osoitukset ole toivottavia. Keskus-
telun alusta asti maalisjäniksen vuoroista on nähtävissä, että Alicen käyttäytyminen on hänen
mielestään preferoimatonta. Maalisjänis onkin hahmoista se, joka tekee Alicen läsnäolosta
ongelmallista reagoimalla tämän saapumiseen ja tekemällä heti selväksi, ettei teekutsuille lähtö-
kohtaisesti sovi neljättä osallistujaa. Alicea maalisjäniksen vuorot loukkaavat, ja hän tuntee
suuttumusta niiden johdosta.

Vaikka *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksessa ei ole selvää jakoa hyvään ja pahaan tai yksittäistä roistohahmoa, joka pyrkisi estämään Alicen etenemisen ihmemaassa, on juuri maalisjäniksestä löydettävissä vastustajan piirteitä. Greimasin mukaan tarinan subjektin ja objektin välillä vallitsee halu, ja vastustaja pyrkii estämään tämän halun toteutumisen (Greimas 1979: 204). Alicen päätavoitteena voi pitää matkustamista halki ihmemaahan ja etsinnän kohteena hänen omaa identiteettiään, joka on ihmemaahan saapuessa kadonnut, mutta matkallaan hänellä on yhtenä tärkeänä tavoitteena päästä keskustelemaan henkilöahmojen kanssa. Tätä keskusteluhalua maalisjänis vahvasti vastustaa lähes kaikilla Alicelle osoitetuilla vuoroillaan.

Greimasin vastustaja-aktantti vastaa Proppin roistoa (Greimas 1979: 204). Propp on kuitenkin määritellyt roiston tunnistamiseen liittyviä seikkoja ja tämän toiminta-alaa Greimasia tarkemmin. Venäläisissä kansansaduissa roisto aiheuttaa pahan asian, joka saa liikkeelle tarinan varsinaisen toiminnan (Propp 1968: 30–31). Lisäksi roiston toiminta-alaan kuuluvat takaa-ajo sekä sankarin kanssa käytävä taistelu etsinnän kohteesta (Propp 1968: 79). Roiston, kuten muidenkin aktanttien, määritelmä on Proppin teoksessa hyvin spesifi, eikä maalisjänis juurikaan täytä sen vaatimuksia. Greimas, joka pohjaa omat aktanttinsa myös luonnollisen kielen kategorioihin ja tarkastelee paljon laajempaa kokoelmaa tekstejä, jättää vastustajan määritelmän laiveammaksi; siihen maalisjäniskin ominaisuuksineen sopii. Maalisjänis ei pyri estämään Alicen matkaa ihmemaassa tai tämän itsensä etsintää, mutta Alicen keskusteluhaluun hän tarttuu ja vastustaa sitä kaikin keinoin. Koska Alicelle keskustelu on tärkeää ja tavoiteltavaa, on maalisjänis ennen kaikkea este hänen halunsa toteutumisen tiellä.

5.6 Murmeli tuttuna ja vieraana

Murmelin keskeinen toiminta teekutsuilla on tiivistettävissä melko lyhyeen: noin puolet ajasta se on keskustelun keskiössä ja kertoo tarinaa, mutta lopun aikaa nukkuu. Alice ja murmeli ovat vuorovaikutuksessa vain lyhyen aikaa, ja siksi murmelin rooli jää melko abstraktille tasolle. Murmeli tarjoaa Alicelle samaistumispintaa, sillä se on Alicen tavoin vallankäytön kohteena. Toisaalta se on vahvasti kiinni ihmemaahan todellisuudessa, joka ei sovi yhteen Alicen oman ymmärryksen kanssa. Murmelia määrittää tuttuuden ja vierauden välinen ristiriita, johon ei tilanteen kaoottisuuden vuoksi saada ratkaisua.

Alicen saapuessa tilanteeseen ja siitä poistuessa murmeli on unessa eikä näin ollen vaikuta siirtymiin; Alice vain havainnoi sitä tullessaan ja lähtiessään. Nukkuminen ei murmelin kohdalla kuitenkaan tarkoita, ettei se osallistuisi keskusteluun lainkaan, sillä unessa ollessaan-

kin sillä on muutamia vuoroja. Mielenkiintoista kyllä, se kokee tarvetta peitellä nukkumistaan ja siten osoittaa sen keskustelussa preferoimattomaksi: ”En minä nukkunut. Kuulin joka sanan minkä te pojat sanoitte.” Murmelin herättyä sen tärkeimmäksi toiminnoksi muodostuu tarinan-kerronta, aivan kuin valekilpikonnalla – ja samoin kuin valekilpikongan tarina, myöskään murmelin tarina ei keskeytysten vuoksi ehdi edetä kovin pitkälle ennen kuin vuorovaikutustilanne päättyy. Siinä missä Alicen keskeytykset ja kommentit kohdistavat valekilpikongan tarinaa, murmelin tarinaa ne laajentavat, sillä murmeli joutuu kertoessaan keksimään vastauksia Alicen kysymyksiin. Murmeli keskeyttää kerrontansa joidenkin kommenttien kohdalla moittiakseen Alicea tämän käyttäytymisestä, mutta pääasiassa se keskittyy kertomiseen ja antaa hattumaakarin ja maalisjäniksen hoitaa järjestyksenpidon.

Siinä missä monen muun henkilöahmon kohdalla on noussut esiin tämän valta-asema suhteessa Aliceen, on murmelin tilanne toinen, sillä se on Alicen tavoin muiden hahmojen vallankäytön kohteena. Hattumaakari ja maalisjänis kohtelevat murmelia fyysisesti kaltoin, esimerkiksi kaatavat sen kuonolle kuumaa teetä ja nojaavat murmeliin sen ollessa unessa. Nukuessaan se on eniten alttiina muiden kahden hahmon fyysiselle vallankäytölle, mutta valta-asetelma on läsnä myös sen ollessa hereillä, mistä kertoo se, kuinka hattumaakari ja maalisjänis käskivät murmelia kertomaan tarinan. Alice esittää saman asian pyynnöllä. Toki murmeli on osa räjähdysherkkää vuorovaikutustilannetta ja pystyy esimerkiksi uhkaamaan Alicea rangaisuksella siinä missä muutkin, mutta yleisesti ottaen sen asema tilanteessa on yllättävän samankaltainen kuin Alicen itsensä.

Murmelin henkilöahmoon liittyy samantapainen ulkopuolisuuden tunne kuin Aliceen ja irvikissaan. Alice on tullut ihmemaan ulkopuolelta, ja irvikissa pysyttelee keskustelun reunamilla sekä irrallisena valta-asetelmista; murmeli taas on vain puoleksi läsnä vuorovaikutuksessa ja muiden esineellistämä, ja uni estää sitä osallistumasta täysipainoisesti keskusteluun. Kuten jo aiemmin on todettu, irvikissan rooli tarinassa on toimia eräänlaisena liittolaisena ja kumppanina Alicelle. Murmelissa olisi ainesta samantapaiseksi kumppaniksi, mutta sen ja Alicen yhteys ei kehity yhtä pitkälle kuin irvikissan ja Alicen. Yksi syy tähän on vuorovaikutustilanteen konfliktiherkkyys ja se, kuinka keskustelu katkeaa ennenaikaisesti. Kumppanuuden potentiaali näkyy kuitenkin siinä, kuinka Alice tuntee empatiaa kaltoinkohdeltua murmelia kohtaan ja esimerkiksi osoittaa vuoronsa nimenomaan sille silloin, kun muut henkilöahmot eivät ole vastaanottavaisia. Alice ei myöskään halua loukata murmelia eikä tämän vuoroja kritisoidessaankaan mene henkilökohtaisuuksiin niin kuin esimerkiksi hattumaakarin kanssa.

Jos murmelissa on Alicelle jotain läheistä ja tuttua, on siinä myös jotain hyvin vierasta. Murmeli kertoo tarinaa, jonka yksityiskohdat ovat Alicelle vaikeita hyväksyä – niin ristiriidassa

ne ovat hänen oman maailmankuvansa kanssa. Murmeli käsittelee Alicen kysymykset osana tarinankerrontaansa, mutta tämän kyseenalaistavat vuorot ovat sille epämieluisia. Vierauden ja sen aiheuttamien erimielisyyksien sekä tuttuuden ja yhteyden tunteen välillä on jännite, josta Alicen ja murmelin suhde pitkälti rakentuu. Murmelissa on jotain samaa kuin Alicessa, mutta se tulee aivan eri maailmasta, ja siksi Alicella on vaikeuksia ymmärtää sitä. Murmeli on Alicelle lyhyen aikaa samaistumiskohde, mutta lisäksi se edustaa vahvasti nonsensea ja ihmemaalle tyyppillistä ajatusmaailmaa ja kielenkäyttöä – toisin kuin irvikissa, jonka perusta on logiikassa. Kun keskustelu päättyy yllättäen, jännite jää voimaan; murmelista ei muodostu Alicelle samanlaista kumppania kuin irvikissa, vaan ristiriitaisuus jää sen roolia määrittäväksi tekijäksi. Voisi sanoa, että murmelissa on mahdollisesti läsnä jonkinlainen auttajarooli, mutta sen kehittymiselle ei ole otollisia olosuhteita.

5.7 Herttakuningatar arvaamattomana valtataistelijana

Alicen suhde herttakuningattareen on jatkuvassa muutoksessa läpi heidän jakamansa vuorovaikutustilanteen. Kuningatar pyrkii sekä edistämään Alicen etenemistä että vastustamaan sitä, ja orientaatio muuttuu yllättäen ja ennustamattomasti. Keskeistä herttakuningattareen ja Alicen suhteessa sekä kuningattaren roolissa on valta ja siitä neuvottelu vuorovaikutuksessa: kuningatar taistelee valta-asemastaan tavoilla, joita Alice ei pysty ennakoimaan. Arvaamattomuus aiheuttaa Alicessa pelkoa, sillä kuningattaren suosiollisuudella on vaikutuksia hänen omaan matkaansa.

Herttakuningattaren toiminta vuorovaikutuksessa kiteytyy muutamaankin ydinpiirteeseen. Hän esittää institutionaalista asemastaan käsin suoraa, imperatiivimuotoisia direktiivejä, joita ei pehmennetä eikä yleisesti myöskään perustella. Koska kuningattarella on asemansa, direktiivien noudattamatta jättämisellä on muille hahmoille myös seurauksensa. Kaikenlaista vuorovaikutustilanteessa ilmenevää odottamattomuutta kuningatar pyrkii kontrolloimaan performatiiveilla: jos joku henkilöahmoista tekee pienenkin virheen keskustelussa tai krokettipelissä, kuningatar antaa kuolemantuomion. Tuomiot eivät kuitenkaan tule tarinassa voimaan, vaan niiden kohteeksi joutuneet armahdetaan. Herttakuningattaren sävy on jatkuvasti terävä ja käskevä, ja hän esittää lähes kaikki vuoronsa huutaen tai muuten kovalla äänellä.

Kuten jo luvussa 4.5 pohdin, herttakuningattaren valtaan liittyy mielenkiintoisia jännitteitä. Näennäisesti hän on itsevaltiainen, joka voi antaa käskyjä täysin mielensä mukaan, ja ympäröivät henkilöahmot näyttävät noudattavan hänen tahtoaan. Todellista valtaa kuningattarella

ei kuitenkaan ole, sillä herttakuningas vapauttaa kaikki tuomitut tuomioistaan, kun kuningatar poistuu hetkeksi paikalta. Myös aarnikotka havainnoi kuningattaren vallan näennäisyyttä: ”Kuvittelee kaiken omasta päästänsä, ei siällä ikinä ketään teloteta! ––” Näyttää siltä, että kuningattaren annetaan ikään kuin leikkiä valta-asemaansa, mutta todellisia vaikutuksia sillä ei ole.

Mitä siirtymiin tulee, Alice on jo paikalla, kun herttakuningatar saapuu hovinsa kanssa. Alicelle on selvää, että kuningatar tulee olemaan läsnä pelissä, ja hän on osin saapunut juuri kuningatarta katsomaan. Institutionaalinen etäisyys on vahva, mikä näkyy jopa typografian tasolla: herttakuningatar ja herttakuningas esitellään versaalein. Alicen ja kuningattaren suhde muuttuu kuitenkin pelin aikana, ja lopulta juuri kuningatar saattaa Alicen kohti seuraavaa vuorovaikutustilannetta. Siirtymät heijastavat hyvin henkilöhahmojen keskinäisten välien muutosta: institutionaalinen etäisyys vähenee, kun kuningatar ottaa Alicen osaksi seuruettaan, ja suhde on kohtaamisen päättyessä läheisempi kuin alussa, vaikkei molemminpuolisesti lämmin. Herttakuningattaren ja herttuattaren hahmojen välillä on havaittavissa yhteys, sillä molempien suhtautuminen Aliceen muuttuu uhkaavasta ja ärtyneestä ystävällisempään suuntaan. Linkki on löydettävissä jopa sanatasolta: herttuatar käyttää jo aiemmin tarinassa kuningattarelle hyvin ominaista *pää poikki* -fraasia. Valtaan liittyvä jännite tekee kuitenkin kuningattaresta hyvin omanlaisensa hahmon.

Mielivaltaisia kuolemantuomioita jakeleva herttakuningatar olisi helppo sijoittaa tarinan roistoksi, ja joissain teoksesta tehdyissä adaptaatioissa kuningatarta onkin soviteltu roiston rooliin. Tässä tekstissä kuningatar ei kuitenkaan suoraan edusta paha, vaan on yksi kummallisesti käyttäytyvä henkilöhahmo muiden joukossa. Kaikki kuningattaren toiminnot eivät kumpua pahantahtoisuudesta tai halusta pysäyttää Alice, vaan niissä on ristiriitaisuutta ja toisensa kumoavia piirteitä. Kuningattarella onkin sekä voimakkaan vastustavia että avustavia toimintoja. Greimasin mukaan auttaja pyrkii edistämään subjektin tavoitteiden ja halujen toteutumista tai kommunikaatiota; vastustaja taas pyrkii estämään halun toteutumisen ja sen kohteen saavuttamisen (Greimas 1979: 204). Kohtaamisen alussa kuningatar uhkaa Alicea kuolemantuomiolla, mikä tietysti estäisi Alicen tavoitteiden saavuttamisen hyvin lopullisesti. Myöhemmin hän kuitenkin pitää Alicea erityisessä arvossa ja edistää tämän matkaa ihmemaassa osoittamalla tämän seuraavaan paikkaan.

Alicen ja kuningattaren suhteen kehittymisessä olennaista on voiman ja vallan tunteen muutos. Fyysisen etulyöntiasemansa vuoksi Alice tuntee olevansa vahvoilla siihen asti, kun peli alkaa ja osoittautuu hyvin kaoottiseksi. Tilanne ei ole ennustettavissa tai hallittavissa, eikä Alice koe enää olevansa hyvässä asemassa siinä. Kuningatar taas lakkaa näkemästä Alicen merkittävänä uhkana ja siirtyy hiljalleen suvaitsevampaan sävyyn, kun kuningas huomauttaa Alicen

olevan ”vasta lapsi”. Keskustelussa pelataan hienovaraisella vallan tasapainolla, jossa vuorovaikutuksen kehittymiseen vaikuttaa paljon se, kuinka voimakkaina osapuolet kokevat itsensä ja toisensa. Vallan tasapainolla taas on merkittävä osansa siinä, onko herttakuningatar taipuvainen auttamaan tai vastustamaan Alicea.

Herttakuningattaren rooli kietoutuu siis vahvasti valtapelin ympärille: kuningatar ja Alice käyvät jatkuvaa neuvottelua tai taistoa keskinäisistä asemista ja suhtautumisesta toisiinsa. Neuvottelu ei kuitenkaan tapahdu järjestelmällisesti tai jaetuin säännöin, ja vuorovaikutustilanne on itsessään kaoottinen. Alice tuntee olonsa uhatuksi siksi, että sekä kuningattaren toimintaa että ympäröivää tilannetta on hyvin vaikea ennustaa. Valta-asetat tilanteessa ovat häilyvät, kuningatar neuvottelee niistä omien muuttuvien sääntöjensä mukaan, ja Alicen tehtäväksi jää yrittää pitää arvaamaton kuningatar tyytyväisenä.

5.8 Aarnikotka johdattajana ja ohjailijana

Aarnikotkan rooliin vaikuttavat eniten sen lukuisat tavat ohjailia sekä keskustelua että Alicen matkaa ihmemaassa. Aarnikotkan keskeisistä keskustelun piirteistä moni liittyy vuorovaikutustilanteen hallintaan, ja se tekee osansa myös siirtymissä tilanteesta toiseen. Näin se rooliksi muodostuu johdattaja ja ohjailija, joka vaikuttaa sekä yksittäisen keskustelun rakentumiseen että tarinan kokonaisuuteen. Roolissaan aarnikotka toimii myös eräänlaisena auttajahahmona, vaikkei se aina ole keskustelun pintatasolla selvää.

Aarnikotkan silmiinpistävin piirre keskustelussa on sen erityinen valta esittää suoria, imperatiivimuotoisia direktiivejä. Alice tottelee todennäköisemmin aarnikotkaa kuin samassa tilanteessa läsnä olevaa valekilpikonnaa, ja valekilpikonna myös siirtää käskemisvastuuta aarnikotkalle. Käskemisen lisäksi aarnikotka jakaa Alicelle tietoa hyvin kohosteisillakin tavoilla, jotka kiinnittävät huomion paitsi itse tietoon, myös sen esittämisen muotoon. Aarnikotkan keskusteluun nostamat asiat kasvattavat keskustelijoiden yhteistä tiedollista perustaa ja antavat Alicelle lisää työkaluja toimia ihmemaassa. Kolmanneksi aarnikotka hallitsee keskustelutilanteen kulkua aiheenvaihdolla: kun käynnissä oleva puheenaihe ajautuu kiusallisille urille, aarnikotka katkaisee sen ja suuntaa keskustelun uudelleen. Kuten edellä on nähty, samanlaista strategiaa käyttää myös maalisjänis. Yhdessä valekilpikonnan kanssa aarnikotka käsittelee Alicen vuoroja, arvostelee tämän toimintaa ja antaa rangaistuksia.

Aarnikotkan vallankäyttö on selvää ja näkyvää, vaikkei sillä ole institutionaalista asemaa valtansa tukena. Se katsoo, että sillä on oikeus osoittaa virheitä Alicen toiminnasta, ohjata tätä

toimimaan tietyillä tavoilla sekä edellyttää tältä erilaisia asioita. Se moittii ja rankaisee sekä käskyttää pehmentämättä vuorojaan tai muotoilematta niitä niin, että Alicelle jäisi tilanteessa valinnanvaraa. Alice osoittaa aarnikotkan toiminnan odottamattomaksi näin epämuodollisessa tilanteessa: käskeminen olisi odotuksenmukaista koululuokassa, muttei vapaassa keskustelussa. Epätasa-arvoiseksi muodostuva suhde ei kuitenkaan riko Alicen ja aarnikotkan välejä, ja osan aikaa Alice pystyy itsekin ohjailemaan keskustelutilannetta ja vaihtamaan halutessaan aihetta. Hänellä on aarnikotkan kanssa myös sopuisaa keskustelua tämän keskusteluun tuomista aiheista. Loppua kohden tilanne muuttuu kuitenkin Alicelle tukalammaksi, eikä hänellä ole mahdollisuutta vaihtaa itselleen kiusalliseksi käynnyttä puheenaihetta toiseen. Myös rangaistukset saavat Alicen tuntemaan olonsa epämukavaksi ja toivomaan, että voisi ”vaipua maan alle”. Alice on suhteessa aarnikotkaan paikoin itsenäinen toimija, paikoin passiivisempi totteliija.

Aarnikotka toimii Alicen kuljettajana tilanteesta toiseen. Se tuo Alicen valekilpikannon puheille herttakuningattaren käskystä ja vie tämän lopulta kohti seuraavaa vuorovaikutustilannetta. ”Ala tulla!” on toistuva fraasi, jolla aarnikotka ohjaa Alicea eteenpäin. Vladimir Proppin mukaan auttaja-aktantin mahdollisiin funktioihin kuuluu sankarin avustaminen tämän siirtyessä paikasta toiseen (Propp 1968: 79). Venäläisissä kansansaduissa spatiaalinen siirtyminen on usein välttämätöntä siksi, että sankarin etsinnän kohde on kaukana, esimerkiksi toisessa valtakunnassa (Propp 1968: 50). Tapoja matkustaa valtakunnasta toiseen on monia, mutta aarnikotkan ja Alicen tapausta lähimpänä on tapa, jossa auttaja johdattaa sankarin oikeaan paikkaan. Esimerkkeinä auttajista Propp mainitsee ketun, joka vie sankarin etsityn prinsessan luokse, sekä lankakerän³, joka osoittaa tien (Propp 1968: 51.) Aarnikotka muistuttaa paljon esimerkin kettua, sillä se huolehtii Alicen löytämisestä seuraavaan tilanteeseen, jossa tarina voi jatkua. Ero esimerkkiin on siinä, ettei Alicella ole sankarina erillistä etsittyä henkilöä, vaan kuten jo aiemmin on todettu, hän muistuttaa enemmän Proppin niin sanottua uhrisankaria – ja toisaalta identifioituu itse myös etsityksi henkilöksi. Aarnikotka ei johdata Alicea suoraan määränpäähänsä, vaan eteenpäin matkallaan.

Myös vuorovaikutustilanteen sisällä aarnikotka ohjaa Alicea eteenpäin, vaikka sen otteet ovatkin paikoin kovia. Tässä se eroaa selvästi maalisjäniksestä, joka pyrkii vain hiljentämään Alicen ja estämään tämän osallistumisen keskusteluun. Aarnikotka osoittaa toimintatapoja, jotka eivät sen mielestä ole toimivia tai oikeita sekä näyttää eron sopivien ja ei-toivottavien keskeytysten välillä reagoimalla niihin eri tavalla. Jakamalla tietoa se laajentaa Alicen tietopohjaa ja näin ollen tämän kykyä toimia ihmemaassa. Aarnikotka ohjailee Alicen toimintaa

³ Kuten Propp (1968: 82) myöhemmin toteaa, auttajana voi tietoisien olennon lisäksi toimia myös esine.

keskustelussa samalla tavoin kuin siirtymätilanteissa: käskyillä, joita Alice ei voi välttää totelemasta. Aiheenvaihdollaankin se ohjaa koko keskustelutilanteen suuntaa. Aarnikotka tekee päätöksiä keskustelun ja matkan etenemisestä sekä siitä, miten Alicen on tilanteessa toimittava. Lopulta se on myös auttajahahmo, jonka tehtävä tarinassa on johdattaa Alicea eteenpäin eri tavoin – siitä huolimatta, etteivät sen yksittäiset teot vaikuta aina avuliailta.

5.9 Valekilpikonna puolitiehen jäävänä palkkiona

Valekilpikonna esitellään ennen kaikkea tarinankertojana. Hänen tarinansa kehystetään hyvin tärkeäksi, ja Alice tuodaan paikalle nimenomaan sitä kuulemaan. Selvää ei ole, miksi Alicen on niin olennaista kuulla tarina, mutta kerrontatilanne sijoittuu teoksessa herttakuningattaren krokettipelin jälkeen, ja siksi valekilpikonna tarinoineen näyttäytyy eräänlaisena palkkiona Alicelle, joka on selvinnyt kaoottisesta pelitilanteesta. Palkkion varsinainen hyöty ei kuitenkaan selviä, sillä tarinaa ei saada loppuun.

Valekilpikonnän vahvimmin eksplikoitu tehtävä keskustelussa on siis kertoa tarinansa, joka on ihmemaassa tunnettu siitä päätellen, miten muut henkilöahmot siitä puhuvat. Kerronta muuttuu kuitenkin nopeasti asiaintilojen kuvailuksi ja vuoropuheluksi. Tarinan painoarvo jää kummallisella tapaa epäselväksi: vaikka se tuodaan esiin jo luvun nimessä, se ei lopulta jatku kovin pitkään tai muodostu kokonaiseksi narratiiviksi. Tarinankerronnan lisäksi valekilpikonnalle on ominaista oletusten tekeminen Alicen tietopohjasta. Paitsi että Alicen vastaukset oletuksiin tekevät selväksi hänen tietämystään ihmemaasta, kertovat oletukset myös siitä, millainen tietämys on valekilpikonnän mielestä riittävää. Yhdessä aarnikotkan kanssa valekilpikonna puuttuu eri tavoin Alicen toimintaan käsittelemällä tämän keskeytyksiä, arvioimalla tämän toimintaa sekä antamalla rangaistuksia. Lisäksi mainitsemisen arvoista on valekilpikonnän selittämättömäksi jäävä surumielisyys, joka näkyy läpi koko vuorovaikutustilanteen.

Alicen, aarnikotkan ja valekilpikonnän kohtaamisessa aarnikotka käyttää eniten valtaa. Valekilpikonnalla on kyllä samoja vallankäyttöön liittyviä toimintoja, mutta hän keskittyy enemmän kerrontaan ja kuvailuun samalla, kun aarnikotka ikään kuin valvoo tilannetta. Tässä on nähtävissä yhteys murmeliin, jonka keskeisin tehtävä vuorovaikutuksessa on niin ikään kertoa tarinaa sillä välin, kun muut henkilöahmot huolehtivat järjestyksestä. Valekilpikonnalla on kuitenkin mahdollisuus ojentaa ja käskää Alicea, ja hän antaa myös joitakin verbaalisia rangaistuksia. Lisäksi valekilpikonna ottaa alussa kerrontatilanteen hallintaansa: hän määrää tilanteelle normit, joita aarnikotkakin valvoo, ja on kerronnan aikana vuorovaikutuksen keskipisteessä.

Alice ajautuu valekilpikongan kanssa lieviin erimielisyyksiin tarinasta ja sen merkityksistä, mutta pääosin heidän keskustelunsa on sujuvaa ja ystävällismielistä. Valekilpikongan surumielisyys aiheuttaa Alicessa alkuun sääliä, mutta myöhemmin hämmennystä, kun surulle ei saada selitystä.

Valekilpikonnalla ei ole osaa siinä, kuinka Alice siirtyy tilanteesta toiseen; se on paikallaan kalliolla Alicen saapuessa aarnikotkan kanssa ja jää sinne, kun he lähtevät seuraavaan paikkaan. Valekilpikonna on siitä huolimatta siirtymien kannalta merkittävä hahmo, sillä Alice tuodaan tähän vuorovaikutustilanteeseen nimenomaan hänen takiaan. Jostain syystä hän on Alicelle tärkeä hahmo kohdata, mutta syy ei käy selville, koska tarinaa ei koskaan saada loppuun – tai kunnolla alkuunkaan. Sekä valekilpikonna henkilöhahmona että tämän kertoma tarina on nostettu jopa luvun otsikkoon, mutta niiden painoarvo ei täysin aktualisoidu. Valekilpikonna toki tuottaa Alicelle paljon lisätietoa kerronnallaan ja sitä seuraavalla kuvailulla sekä nostaa keskusteluun Alicelle uusia aiheita, mutta ennen kohtaamista asetetut odotukset eivät kokonaan täyty. Valekilpikonnasta maalataan lähes myyttinen kuva, joka ei kuitenkaan tässä tilanteessa vastaa todellisuutta.

Valekilpikonna ja Alice eivät siis itse vaikuta siihen, että tulevat tavanneeksi toisensa, vaan muut henkilöhahmot päättävät kohtaamisesta ja järjestävät sen. Alice on tarinan aikana tehnyt paljon aloitteita ja päättänyt itse matkansa suunnasta, mutta nyt päätösvalta on muilla henkilöhahmoilla. Luvussa 5.1 mainitsin Proppin lahjoittaja-aktantin, joka asettaa sankarin testiin ennen kuin luovuttaa tämän käyttöön taikavoimaisen esineen tai auttajan (Propp 1968: 39). Valekilpikonna ei ole lahjoittaja, mutta hän voisi olla lahjoitettu auttajahahmo, eräänlainen palkkio koetuksesta – tässä tapauksessa krokettipelistä. Kun Alice on pelannut herttakuningattaren krokettipelin loppuun ja lähes ainoana selvinnyt ilman kuolemantuomiota, sanoo kuningatar: ”Joko olet tavannut valekilpikongan?” Koska valekilpikongan tarinan alkuperäinen sisältö ei selviä lukijalle, hänen potentiaalinen hyötynsä Alicelle jää epäselväksi, mutta nykyiselläänkin valekilpikonna antaa Alicelle tietoa, jota tällä ei aiemmin ollut. Yhdessä aarnikotkan kanssa hän laajentaa Alicen tietopohjaa ihmemaasta ja tavoista, joilla siellä toimitaan. Tarinan jääminen kesken tarkoittaa kuitenkin, että myös valekilpikongan arvo palkkiona jää puolitiehen; hän ei ole aivan lupauksen mittainen eikä täyttyä odotuksia. Tämä on tietysti nonsenselle tyypillistä.

6 LOPUKSI

Tässä tutkimuksessa tarkastelin *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen (Lewis Carroll 1865, suom. Alice Martin 1995) henkilöhahmojen keskeisiä keskustelun piirteitä sekä heidän roolejaan tarinassa. Analysoin teoksen dialogia keskusteluanalyysin keinoin ja kiinnitin huomioni niihin piirteisiin, jotka kunkin henkilöhahmon ja vuorovaikutustilanteen tapauksessa nousivat tärkeimmiksi. Ajatuksen rooleista perustin Vladimir Proppin (1968) ja A. J. Greimasin (1979) aktanttimalleille, joiden listaamia rooleja käytin lähtökohtana tämän teoksen henkilöhahmojen analyysille. Nimesin kuitenkin ensisijaisesti henkilöhahmojen roolit itse, sillä *Alicen seikkailut ihmemaassa* ei tarinana suoraan vastaa esimerkiksi Proppin tutkimia kansansatuja. Aktanttimallit toimivatkin tässä tutkimuksessa teoreettisen perustan lisäksi lähinnä hyvänä vertailukohtana. Aineistolähtöinen lähestymistapa rooleihin oli myös linjassa keskusteluanalyysin periaatteiden kanssa.

Analyysi jakautui kahteen osaan. Ensimmäinen tutkimuskysymys kuului seuraavasti: millaiset toiminnot ja keskustelun piirteet ovat kullekin henkilöhahmolle ominaisia? Analyysi osoitti, että jokaisella yhdeksästä tutkitusta henkilöhahmosta on omat yksilölliset keskustelussa toimimisen tapansa, jotka poikkeavat jollain lailla arkikeskustelun konventioista. Kaalimato osoittaa erimielisyyttä ja kieltäytyy yhteistyöstä ilman tavallisia preferoimattomuuden piirteitä, joilla vastapuolta yleensä valmistellaan odottamattomaan tai epätoivottuun toimintaan. Herttuattaren keskustelulle ominaista on se, ettei vuorovaikutus rakennu intersubjektiivisuuden vaaraan, vaan jää pinnalliseksi ja saa ohipuhumisen piirteitä. Irvikissa noudattaa monia konventionaalisia keskustelun tapoja ja osoittaa ihmemaan henkilöhahmoille harvinaista logiikkaa, mutta määrittelee itsensä siitä huolimatta hulluksi.

Hattumaakari tekee ajoittain yhteistyötä keskustelussa, mutta luopuu siitä yllättäen, jolloin hänen tapansa keskustella hahmottuu arvaamattomaksi ja harhauttavaksi. Maalisjänis sen sijaan kieltäytyy keskustelun edistämisestä kokonaan ja aiheuttaa yhteentörmäyksiä, joiden tavoitteena on rajoittaa Alicen osallistumista. Murmelin outous ilmenee ennen kaikkea nonsense-elementtien kyllästävässä tarinassa, jonka sisältö on vahvassa ristiriidassa tosimaailman todellisuuden ja Alicen maailmankuvan kanssa. Herttakuningatar on näennäinen hallitsija vailla todellista valtaa, joka antaisi hänen kielenkäytölleen voiman saada aikaan muutoksia. Aarnikotkan käskemisen ja tiedonjaon toimintoja tehdään hyvin kohosteisiksi ja erityisiksi, kun taas valekilpikongan painokkaasti pohjustettu tarinankerronnan toiminto jää toteutuksessaan puolitiehen.

Monelle henkilöahmolle ominaista on vallankäyttö ja Alicen ojentaminen ja ohjailu tavalla tai toisella. Tämä piirre on huomioitu myös aiemmassa, alkuteosta koskevassa tutkimuksessa (Lakoff 1993: 383). Se, kuinka oikeutettuna vallankäyttö ja Alicen toimintaan vaikuttaminen nähdään, vaihtelee eri tutkimusten välillä. Tässä tutkimuksessa havainnoin muiden henkilöahmojen toimintaa Alicen näkökulmasta, jolloin myös määräily ja käskeminen näyttäytyi outona ja ajoittain epäreilunakin. Vallankäytön lisäksi myös tarinankerronta ja runonlausunta, tekstit tekstin sisällä, toistuivat eri vuorovaikutustilanteiden välillä. Ne kytkeytyvät kiinteästi nonsensen maailmaan, sillä niissä tuodaan esiin Alicen maailmankuvan ja ihmemaan todellisuuden eroja sekä kielenkäytön onnistumisen yhteyttä identiteettiin ja minuuteen (ks. Lakoff 1993: 372).

Toinen tutkimuskysymys vei analyysin vuorovaikutuksen yksityiskohdista kohti tarinan yleisempää tasoa: millaisia rooleja keskustelu rakentaa henkilöahmoille suhteessa päähenkilö Aliceen? Jokaisella analysoidulla henkilöahmolla on omat keskustelun piirteensä, joiden pohjalta heille muodostuvat myös yksilölliset roolit silloinkin, kun he ovat osana samaa, monenkeskistä vuorovaikutustilannetta. Hahmoilla on yhteisiä toimintoja ja pyrkimyksiä, mutta sen lisäksi jokainen vaikuttaa omalla tavallaan Aliceen. Osan vaikutus ulottuu tämän koko matkaan ihmemaassa; tällaisia hahmoja ovat esimerkiksi kaalimato, joka lahjoittaa Alicelle keinon, jolla tämä voi muuttaa kokoaan tarvittaessa, sekä irvikissa yhteistyökykyisenä ja ystävällisenä kumppanina. Osa rooleista pätee kuitenkin ennen kaikkea siihen vuorovaikutustilanteeseen, joka hahmojen ja Alicen välillä teoksessa käydään, ja heidän vaikutuksensa tarinan kokonaisuuteen on pienempi. Tällaisia ovat esimerkiksi teekutsuilla tavattavat hattumaakari, maalisjänis ja murmeli, joiden toiminnalla on merkittävin vaikutus siihen, millaiseksi juuri tuo vuorovaikutustilanne muodostuu. Seuraavassa taulukossa on esitetty kaikki analysoidut henkilöahmot rooleineen.

kaalimato	lahjoittaja
herttuatar	valeystävä
irvikissa.....	kumppani
hattumaakari	harhauttaja
maalisjänis	keskustelun vastustaja
murmeli.....	tuttu ja vieras
herttakuningatar	arvaamaton valtataistelija
aarnikotka	johdattaja ja ohjailija
valekilpikonna	puolitiehen jäävä palkkio

Kuten yllä mainitsin, useimmat roolit nimettiin aineistolähtöisesti, eivätkä ne ole suoraan peräisin kummastakaan teoreettisena pohjana toimineesta aktanttimallista. Vain kaalimadolle löytyi malleista niin suora vastaavuus, että sen rooli lahjoittajana lainattiin Vladimir Proppin (1968) aktanttilistalta. Muutoin päädyin juuri näihin rooleihin tarkastelemalla ensimmäisessä analyysivaiheessa tiivistettyjä keskeisiä keskustelun piirteitä ja niiden vaikutusta hahmojen ja Alicen väliseen suhteeseen sekä vertaamalla näin tehtyjä havaintoja aktanttimallien tarjoamaan tietoon.

Alicen seikkailut ihmemaassa -teoksessa vuorovaikutus on kaikkien merkitysten rakentamisen paikka – niin myös henkilöhahmojen roolien. Aktanttimallit kiteyttävät roolit henkilöhahmojen toiminnan perusteella, ja koska *Alice*-kirjoissa lähes kaikki toiminta tapahtuu vuorovaikutuksessa (Salsa 1994: 158–159), oli keskustelun tarkastelu tässä tutkimusasetelmassa välttämätöntä. Koska tarinan fokuksessa on Alice ja hänen matkansa ihmemaassa, olennaista oli selvittää, miten henkilöhahmot vaikuttavat Aliceen ja matkan kulkuun. Tämä vaikuttaminen tapahtuu nimenomaan vuorovaikutuksessa: muut henkilöhahmot voivat edistää, vastustaa tai muuttaa Alicen toimintaa sillä, miten itse toimivat keskustelussa. Jos näkökulman kääntäisi toisin päin, voisi nähdä roolien ohjaavan hahmojen toimintaa; koska emme kuitenkaan pääse käsiksi hahmojen motiiveihin tai intentioihin, näin järkevämmäksi katsoa roolien rakentuvan vuorovaikutuksen perusteella. Ensimmäisenä on keskustelu, ja sen sisällä muodostuvat henkilöhahmojen suhteet ja merkitykset sekä roolit tarinassa.

Analyysi perustui lähtöoletukselle, jonka mukaan Alice tarinan fokalisoituna ja päähenkilönä on sankarin roolissa ja muut henkilöhahmot ja heidän toimintansa suhteutuu aina häneen. Tämä on kenties luontaisin tapa tarkastella tarinaa, mutta ei suinkaan ainoa. Näkisin mielelläni samantapaisen vuorovaikutusta ja rooleja koskevan tutkimuksen ihmemaan henkilöhahmojen näkökulmasta. Alicelle ihmemaan toimintatavat ja säännöt ovat paikoin täyttä hölynpölyä, joten häneen keskittyvässä luennassa ne totta kai näyttäytyvät sellaisina. Itsessään tarkasteltuina ne ovat kuitenkin aivan yhtä järkevät ja samalla tapaa arbitraariset kuin omat sääntömme (Lakoff 1993: 368). Myös Alicen rooli ja sen mahdollinen muuttuminen läpi tarinan olisi mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Aiemmassa *Alice*-tutkimuksessa alkuteosta onkin luettu monenlaisista näkökulmista, ja kieltä ja keskustelua tutkineetkin ovat nähneet tarinan ja sen henkilöhahmot keskenään eri tavoin. Lakoff (1993: 382) katsoo, että ihmemaassa vallitsee järjestäytymätön järjestelmä, jossa keskustelun konventioita noudatetaan ja rikotaan tilanteen mukaan; muut henkilöhahmot sitoutuvat järjestelmän häilyvyyteen, mutta Alicelle se näyttäytyy järjettömänä. Hardyn (1989:

225) mukaan ihmemaan henkilöhahmot taas opettavat Alicea, taitamatonta keskustelijaa, toimimaan konventioiden mukaisesti; konventioiden tahallinen rikkominen on näin yksi tapa tehdä niitä näkyväksi. Alice ei Hardyn mukaan ole suinkaan syytön vuorovaikutuksen ongelmiin, vaan jättää huomiotta esimerkiksi implisiittiset vihjeet keskustelun epämielekkyydestä tai siitä, ettei hän ole tervetullut tilanteeseen (Hardy 1989: 228, 230). Hardy kuitenkin näkee Alice-keskeisen näkökulman ymmärrettävänä, sillä Aliceen on fokaloituna helppo samaistua; lukija näkee päähenkilössä itsensä yhtä hullussa tosimaailmassa, josta on yritettävä saada selvää (Hardy 1989: 234). Toisenlaisetkin näkökulmat ovat kuitenkin mahdollisia ja tuottavat erilaisen kuvan ihmemaasta ja henkilöhahmojen toiminnasta.

Yhtenä tämän tutkimuksen tavoitteista oli testata valittujen menetelmien soveltuvuutta aineistoon, joka on monella tapaa epäkonventionaalinen. Arkikeskustelun tutkimiseen kehitetty keskusteluanalyysi osoittautui hedelmälliseksi työkaluksi myös fiktiivisen dialogin tarkasteluun. Analyysissä kävi ilmi, että kaunokirjallisuuden henkilöhahmot muotoilevat vuorojaan yhteensopiviksi ja ottavat toistensa kontribuutiot huomioon samalla tapaa kuin tosielämän arkikeskustelijat – ja jos näin ei ole, se näyttäytyy outona ja odottamattomana. Monet arkikeskustelun ilmiöt preferenssijäsennyksestä kerrontaan ja yhteisestä tiedollisesta perustasta korjaukseen ovat tavoitettavissa myös fiktiivisestä dialogista, vaikka siitä myös usein puuttuu esimerkiksi tiettyjä sujumattomuuden piirteitä (ks. Nykänen & Koivisto 2016b: 7). Aineiston luonne nonsense-tekstinä tuli esiin juuri silloin, kun vuorovaikutus ei rakentunut niille konventioille, jotka keskusteluanalyysi on havainnut arkikeskustelulle ominaisiksi. Tämän tutkimuksen perusteella pidän nonsense-dialogia mielenkiintoisena aineistona keskusteluanalyysille: sen tapa liioitella arkikeskustelun odottamattomuuksia (Lecerle 1994: 71) luo herkullisen jännitteen, joka täydentää kuvaa dialogin ja tosielämän keskustelun suhteesta.

Vladimir Proppin (1968) aktanttimalli perustuu venäläisiin kansansatuihin, hyvin spesifiin joukkoon tekstejä. A. J. Greimasin (1979) malli on universaalimpi, mutta oletin, että *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen luonne nonsense-genren edustajana voisi asettaa sillekin haasteita. Yksi merkittävä ero tämän tarinan ja aktanttimallien välillä oli se, ettei tarinassa ole selvää hyvä–paha-asetelmaa, joka jakaisi henkilöhahmoja yksiselitteisesti auttaviin ja vastustaviin. Sen sijaan Alice kohtaa matkallaan eri tavoin outoja henkilöhahmoja, joilla voi olla sekä auttavia että vastustavia piirteitä ja jotka voivat myös vaikuttaa häneen perinteisen hyvä–paha-akselin ulkopuolella. Proppin tutkimat kansansadut erosivat oletusteni mukaisesti Alicen tarinasta niin paljon, että päädyin nimeämään paljon rooleja itse. Kaikille henkilöhahmoille ei ollut helppoa tai edes mahdollista löytää vastinetta Proppin tai Greimasinkin roolilistoilta. Alice

itse tuntui asettuvan Proppin niin sanotuksi uhrisankariksi, joka joutuu poistumaan kotoa ja päätyy erilaisiin seikkailuihin (Propp 1968: 36–39). Joko mallin ja tutkittavan tarinan perustavanlaatuiset erot tai se, että mallissa tunnuttiin keskittyvän enemmän etsijäsankariin (ks. Propp 1968: 36), saivat kuitenkin aikaan sen, että yhteyksiä oli usein vaikea löytää. Jossain määrin odotetusti aktanttimallien tärkein anti olikin lopulta niiden perusajatus siitä, että kertomusten henkilöihahmoilla on roolinsa ja tehtävänsä.

Tutkimuksen teko on valintojen tekemistä, ja erilaiset teorioiden, menetelmien ja aineistojen yhdistelmät voivat tuottaa hyvin erilaisia tuloksia. Kaunokirjallisuus tutkimuskohteena tarjoaa erityisen paljon erilaisia tulkinnan mahdollisuuksia. Tässä tutkimuksessa onnistuin muodostamaan yhdenlaisen kuvan *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksesta, mutta teoksessa on lukuisia kerroksia, jotka voisivat avautua toisenlaisilla menetelmillä. Kuten sanottua, koin keskustelunanalyysin käyttökelpoiseksi ja valaisevaksi näkökulmaksi juuri tähän tekstiin. Aktanttimallit sen sijaan eivät tarjonneet kovin konkreettisia työkaluja analyysiin. Pidän ajatusta rooleista yhteensopivana teoksen kanssa sen rakenteen ja henkilöihahmojen kehittelytavan vuoksi, mutta kovin yksityiskohtaisella tasolla se ei vastannut aktanttimallien roolikuvauksia. Hedelmällisempiäkin tarkastelutapoja voisi kirjallisuudentutkimuksen ja literary linguisticsin kentältä löytyä; esimerkiksi keskustelunanalyysin yhdistäminen teoksen teemojen tarkasteluun voisi tuottaa mielenkiintoisia havaintoja.

Tutkimusta kriittisesti tarkasteltaessa on tärkeää huomata myös se, ettei tuotettu tieto ole yleistettävissä Lewis Carrollin englanninkieliseen alkuteokseen eikä teoksen muihin käännöksiin; havainnot ja analyysin tulokset koskevat vuonna 1995 julkaistua Alice Martinin suomennotta. Tulokset ovat näin hyvin tapauskohtaisia, eivätkä tuo uutta näkökulmaa esimerkiksi käännöksen ja alkuteoksen suhteeseen tai käännösratkaisuihin, jotka ovat kiinnostaneet monia tutkijoita. Näen kuitenkin yksittäisen käännöstekstin tarkastelun arvokkaana siinä missä alkukielisenkin kaunokirjallisen teoksen, sillä kumpikin niistä on olemassa omilla ehdoillaan ja on myös osin eri yleisöjen tavoitettavissa. Tässä tutkimuksessa käännösteksti toimi ennen kaikkea aineistona keskustelunanalyttiselle tutkimukselle – ja lisäksi epäkonventionaalisuutensa vuoksi mahdollisti menetelmien soveltuvuuden kokeilun.

Valitun aineiston ja näkökulman vuoksi pitäydyin vertailemasta havaintojani niihin, joita aiemmassa tutkimuksessa on tehty alkuteoksen dialogista ja henkilöihahmoista, sillä kielen ja keskustelun tasolla käännösratkaisut ohjaisivat helposti tulkintaa eri suuntaan. Käännöksen ja alkuteoksen dialogeissa voi toki olla yhtäläisyyksiä toimintojen tasolla: esimerkiksi assosioiva tapa, jolla herttuatar tuo keskusteluun opetuksia, vaikuttaa olevan alkuteoksessa samankaltainen kuin käännöksessä (ks. Hardy 1989: 232). Yksittäiset sanonnanomaiset opetukset ovat kui-

tenkin saaneet suomenkielisessä tekstissä uuden sisällön. Tarinan tasolla vertailua oli jossain määrin mahdollista tehdä, sillä vaikka teoksen kieli on eri, voi suurten linjojen olettaa pysyneen ennallaan käännösprosessissakin. Alice Martinin käännös sisältää lisäksi muita teoksen suomennoksia vähemmän suomalaistavia piirteitä, ja siinä näkyy alkuteoksen ajallinen ja kulttuurinen kehys (Oittinen 1997:132). Tämän tutkimuksen fokus oli joka tapauksessa siinä, miten keskustelu ja roolit ilmenevät juuri Martinin *Alicen seikkailut ihmemaassa* -käännöksessä, ja tarkempi vertailu alkutekstiin tai muihin käännöksiin jää muiden tutkijoiden tehtäväksi.

Alicen seikkailut ihmemaassa oli mukaansatempaava ja jopa viihdyttävä tutkimuskohde, joka sai pohtimaan myös tosielämän vuorovaikutuksen outouksia. Tutkimusprosessi muodostui oikeaksi sukellukseksi kaninkoloon. Se mahdollisti kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen yhdistämisen mielikuvituksellisella ja uutta luovalla tavalla. Ennen kaikkea tutkimus vahvisti ajatusta siitä, että kaunokirjallisuudesta on mahdollista löytää uusia puolia kielitieteellisin keinoin ja että dialogi taipuu keskustelunanalyttiseen tarkasteluun. Näin se toi oman panoksensa myös literary linguistics -tutkimusperinteeseen. Lisäksi se osoitti, että nonsense on loputon tutkimuskohde, jossa riittää tilaa monenlaisille tulkinnoille ja näkökulmille. Tässä esitelty näkemys on niistä yksi. Alicen tarina jatkaa kiehtomistaan.

LÄHTEET

- Alexander, Peter 1951: Logic and humour of Lewis Carroll. – *Proceedings of the Leeds Philological and Literary Society* VI (VIII) s. 551–566.
- Austin, J. L. 1962: *How to do things with words*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Culpeper, Jonathan 2001: *Language and characterisation. People in plays and other texts*. Harlow: Longman.
- Derrida, Jacques 1982: *Margins of philosophy*. Brighton: Harvester Press.
- Drew, Paul 2013: Turn design. – Jack Sidnell & Tanya Stivers (toim.), *The handbook of conversation analysis* s. 131–149. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Eder, Jens, Jannidis, Fotis & Schneider, Ralf 2010: Characters in fictional worlds. An introduction. – Jens Eder, Fotis Jannidis & Ralf Schneider (toim.), *Characters in fictional worlds. Understanding imaginary beings in literature, film, and other media* s. 3–64. New York: De Gruyter.
- Fabb, Nigel 2001: Linguistics and literature. – Mark Aronoff & Janie Rees-Miller (toim.), *The handbook of linguistics* s. 446–465. Oxford: Blackwell.
- Ferrara, Fernando 1974: Theory and model for the structural analysis of fiction. – *New Literary History* 5 (2) s. 245–268.
- Flescher, Jacqueline 1969: The language of nonsense in Alice. – *Yale French Studies* 43 s. 128–144.
- Fordyce, Rachel & Marengo, Carla 1994: *Semiotics and linguistics in Alice's worlds*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Greimas, A. J. 1979 [1966]: *Strukturaalista semantiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hardy, Heather 1989: On being cooperative in Wonderland: Alice's communicative competence. – *Language and Style* 22 (3) s. 223–237.
- Heikkilä, Virva 1998: *A long tail: wordplay in Alice's Adventures in Wonderland and its three Finnish translations*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, englantilainen filologia.
- Heritage, John 1996: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heritage, John 2009: Conversation analysis as social theory. – Bryan S. Turner (toim.), *The new Blackwell companion to social theory* s. 300–320. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- Inaki, Akiko & Okita, Tomoko 2006: A small-corpus-based approach to Alice's roles. – *Literary and Linguistic Computing* 21 (3) s. 283–294.
- Juntunen, Tuomas 2013: Kuuroille korville. Dialogi ja ohipuhumisen funktiot Juha Seppälän tuotannossa. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 99–124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurhila, Salla & Lindholm, Camilla 2016: Ymmärtämisen haasteet. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 259–275. Tampere: Vastapaino.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2001: Persoona, funktio, teksti – henkilöhahmojen tutkimuksesta. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 240–270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kämäräinen, Laura 2004: *Locally different, globally alike: translation strategies in three Finnish renderings of Alice's Adventures in Wonderland*. Pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto, englannin kielen laitos.
- Lakoff, Robin Tolmach 1993: Lewis Carroll: subversive pragmaticist. – *Pragmatics* 3 (4) s. 367–385.
- Lambrou, Marina & Stockwell, Peter 2010: Introduction: the state of contemporary stylistics. – Marina Lambrou & Peter Stockwell (toim.), *Contemporary stylistics*. London, New York: Continuum.

- Lecerle, Jean-Jacques 1994: *Philosophy of nonsense. The intuitions of Victorian nonsense literature*. London: Routledge.
- Leech, Geoffrey Neil & Short, Michael H. 1981: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. London: Longman.
- Leppälä, Lotta 2016: ”Totta kaivossa olivat”: Epäkohteliaisuutta ja väärinymmärryksiä Alicen seikkailut ihmemaassa -teoksessa. Kandidaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos.
- Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindholm, Camilla, Stevanovic, Melisa & Peräkylä, Anssi 2016: Johdanto. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 9–31. Tampere: Vastapaino.
- Llewellyn, Nick & Butler, Carly W. 2011: Walking out on air. – *Research on Language and Social Interaction* 44 (1) s. 44–64.
- Margolin, Uri 1990: Individuals in narrative worlds: an ontological perspective. – *Poetics Today* 11 (4) s. 843–871.
- Miller, Donna R. & Turci, Monica 2007: *Language and verbal art revisited. Linguistic approaches to the study of literature*. London, Oakville: Equinox.
- Müller-Wood, Anja & Sarhimaa, Anneli 2012: Instead of an editorial: mission statements by representatives of both fields. – *International Journal of Literary Linguistics* 1 (1).
- Norrick, Neal R. 2000: *Conversational narrative. Storytelling in everyday talk*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Nørgaard, Nina, Montoro, Rocío & Busse, Beatrix 2010: *Key terms in stylistics*. London, New York: Continuum.
- Nuotio, Tuuli 2015: *Kuinka Alice mumisi, tiuskaisi, tokaisi ja sanoi: ekspressiiviverbit Lewis Carrollin Alice's Adventures in Wonderland -teoksessa ja sen neljässä suomennoksessa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, nykykielten laitos.
- Nykänen, Elise & Koivisto, Aino 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2016a: Fictional dialogue and the construction of interaction in Rosa Liksom’s short stories. – *International Journal of Literary Linguistics* 5 (2).
- 2016b: Introduction: approaches to fictional dialogue. – *International Journal of Literary Linguistics* 5 (2).
- Oittinen, Riitta 1997: *Liisa, Liisa ja Alice. Matkakirja*. Tampere: Tampere University Press.
- Palmer, Alan 2004: *Fictional minds*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Propp, Vladimir 1968 [1928]: *Morphology of the folktale*. Austin: University of Texas Press.
- Raevaara, Liisa 1997: Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- 2016: Toimintajaksojen rakenteet. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 9–31. Tampere: Vastapaino.
- Rimmon-Kenan, Shlomith 1991: *Kertomuksen poetiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rojola, Lea & Laitinen, Lea 1998: Keskusteluja performatiivisuudesta. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 7–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sacks, Harvey 1974: An analysis of the course of a joke’s telling in conversation. – Richard Bauman & Joel Sherzer (toim.), *Explorations in the ethnography of speaking* s. 337–353. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sahi, Johanna 1997: *From restriction to reflection: the visibility of the translator in the three Finnish translations of Lewis Carroll's Alice's Adventures in Wonderland*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, englannin kielen kääntäminen ja tulkkaus.
- Salsa, Patrice 1994: "Did you say pig, or fig?" Alice's travels: an approach through the concepts and tools of the conversation analysis. – Rachel Fordyce & Carla Marengo (toim.), *Semiotics and linguistics in Alice's worlds* s. 157–175. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schegloff, Emanuel A. 2007: *Sequence organization in interaction. A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. & Sacks, Harvey 1973: Opening up closings. – *Semiotica* 8 (4) s. 289–327.
- Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla 2016: Tietolaatikko 4: yhteinen tiedollinen perusta. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 80. Tampere: Vastapaino.
- 2016: Tietolaatikko 12: preferenssi. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 151. Tampere: Vastapaino.
- 2016: Tietolaatikko 17: korjaus. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 226–227. Tampere: Vastapaino.
- Stevanovic, Melisa & Peräkylä, Anssi 2014: Three orders in the organization of human action: on the interface between knowledge, power, and emotion in interaction and social relations. – *Language in Society* 43 (2) s. 185–207.
- Sorjonen, Marja-Leena 1997: Korjausjäsenys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 111–137. Tampere: Vastapaino.
- Souriau, Étienne 1950: *Les deux cent mille situations dramatiques*. Paris: Flammarion.
- Suihkonen, Tuire 2016: *Learning about emotion in Alice's Adventures in Wonderland: a cognitive approach to reading*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- Tainio, Liisa 1997: Preferenssijäsenys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.
- Thomas, Bronwen 2012: *Fictional dialogue. Speech and conversation in the modern and postmodern novel*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Tieteen termipankki 2014: *Kirjallisuudentutkimus: fokalisointi*. – <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:fokalisointi> 5.9.2018.
- Tigges, Wim 1988: *An anatomy of literary nonsense*. Amsterdam: Rodopi.
- Tiusanen, Marja-Liisa 1996: *Pun for fun! A contrastive study on word play with special reference to Alice's Adventures in Wonderland and its translations into Finnish*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston kansainvälisen viestinnän laitos (Savonlinna).
- Toolan, Michael 1985: Analysing fictional dialogue. – *Language & Communication* 5 (3) s. 193–206.
- 1998: *Language in literature. An introduction to stylistics*. London: Hodder Education.
- Vatanen, Anna 2016: Keskustelunanalyttinen tutkimusprosessi. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 312–330. Tampere: Vastapaino.
- Vilkumaa, Liisa 2006: *Alice ja muuttuva minuus: prosessilainen subjekti Lewis Carrollin teoksessa Alice's Adventures in Wonderland*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, yleinen kirjallisuustiede.
- VISK = Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria et al. 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – <http://scripta.kotus.fi/visk>.

Aineistolähde

Carroll, Lewis 1995 [1865]: *Alicen seikkailut ihmemaassa*. Suomentanut Alice Martin.
Helsinki: WSOY.